

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

**Kde domov můj? Koncepce domova a etnicity pohledem
volyňských Čechů**

Bc. Martina Vlková

© 2020 ČZU v Praze

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Bc. Martina Vlková

Hospodářská politika a správa

Hospodářská a kulturní studia

Název práce

Kde domov můj? Koncepte domova a etnicity pohledem volyňských Čechů

Název anglicky

Where Is My Home? Concept of Home and Ethnicity from Perspective of Volhynian Czechs

Cíle práce

Diplomová práce se v obecné rovině zabývá fenoménem re/emigrace a procesem začleňování jedinců do země příchodu. Konkrétně se zaměřuje na skupinu volyňských Čechů, kteří se po druhé světové válce "navrací" do Československa. Skrze biografické příběhy zástupců tzv. generace zážitku si diplomová práce klade za cíl zjistit, jak sami aktéři tento re/emigrační a začleňovací proces chápou (tj. jaké významy mu přiřkládají). Pomocí konceptu liminality, cizince/navrátilce a etnicity bude pojednáno o konstrukci "domova" a etnické příslušnosti z pozice těchto obyvatel.

Metodika

Pro metodické účely bude využita biografická metoda a sběr dat bude probíhat za pomoci narativních rozhovorů. Tato metoda je pro účely práce nejvhodnější, protože nabízí narátorovu vlastní strukturaci příběhu a tematizaci zkoumané problematiky. Metodicky se bude autorka držet pravidel vedení rozhovorů podle publikace Třetí strana trojúhelníku (Vaněk, Mücke 2011). Získaná data budou následně podrobena narativní a posléze tematické analýze.

Doporučený rozsah práce

60-90 stran.

Klíčová slova

Volyňští Češi, Domov, Liminalita, Cizinec, Navrátilce, Migrace, Reemigrace, Kvalitativní výzkum.

Doporučené zdroje informací

- ANAMI, Tóru: K formám adaptace reemigrantů. In: Češi v cizině 6. Příspěvky ze semináře Vliv objektivních a subjektivních faktorů na proměny etnicity u českého etnika v zahraničí a po reemigraci. Praha 1992, s. 34–38.
- BROUČEK, Stanislav: Vliv objektivních a subjektivních faktorů na proměny etnicity u českého etnika v zahraničí a při reemigraci. In: Češi v cizině 6. Příspěvky ze semináře Vliv objektivních a subjektivních faktorů na proměny etnicity u českého etnika v zahraničí a po reemigraci. Praha 1992, s. 7–10.
- KREISSLOVÁ, Sandra. „Domov“ jako místo dočasného návratu. První cesty německých vysídlenců do Československa. Český lid. 2018, 105(2), 159-176.
- NOSKOVÁ, Jana. Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury. Brno: Ústav evropské etnologie, 2007. Etnologické studie.
- SPURNÝ, Matěj. Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960). Praha: Antikomplex, 2011.
- VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015.

Předběžný termín obhajoby

2019/20 LS – PEF

Vedoucí práce

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra psychologie

Elektronicky schváleno dne 17. 2. 2020

PhDr. Pavla Rymešová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 18. 2. 2020

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 29. 11. 2020

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci *Kde domov můj? Koncepce domova a etnicity pohledem volyňských Čechů* jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucí diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu použitých zdrojů na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 29.11.2020

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala PhDr. Sandře Kreisslové, Ph.D. za čas, který strávila vedením mé práce, za četné rady a pomoc se vznikem této diplomové práce. Dále bych ráda poděkovala pamětníkům, kteří se zúčastnili výzkumu. Velký dík patří také zprostředkovatelům kontaktů Mgr. Davidu Herblichovi, Mgr. Romaně Havrdové a Stanislavu Sabolovi z projektu Volyňské kořeny. V neposlední řadě bych ráda poděkovala přátelům a rodině za podporu.

Kde domov můj? Koncepce domova a etnicity pohledem volyňských Čechů

Abstrakt

Diplomová práce se v obecné rovině zabývá fenoménem reemigrace, resp. koetnické migrace a začleňování jedinců do země příchodu. Konkrétně se zaměřuje na reflexi domova z perspektivy volyňských Čechů, kteří se v roce 1947 navracejí do Československa. Jako výzkumná kvalitativní metoda byly využity biograficko-narativní rozhovory. Skrze získané biografické příběhy narátorů/narátorek si práce klade za cíl zjistit, jak tito zástupci volyňských Čechů reflektují domov na Volyni a následně v Československu. Zkoumána je zde otázka, jak sami aktéři/aktérky danou migrační zkušenost chápou a interpretují, dále jaké faktory podle nich sehrávaly roli při procesu adaptace a utváření domova v zemi příchodu. Analýza a interpretace obsahu tohoto biografického materiálu probíhala za komparace s odbornou literaturou.

Klíčová slova: Volyňští Češi, Domov, Liminalita, Cizinec, Navrátilec, Migrace, Reemigrace, Kvalitativní výzkum

Where Is My Home? Concept of Home and Ethnicity from Perspective of Volhynian Czechs

Abstract

The diploma thesis deals in general with the phenomenon of re-emigration, resp. coethnic migration and integration of individuals into the country of arrival. Specifically, it focuses on the reflection of the concept of home from the perspective of Volhynian Czechs, who returned to Czechoslovakia in 1947. The work aims to find out how representatives of the Volhynian Czechs reflect on their home in Volhynia and subsequently in Czechoslovakia. Biographic-narrative interviews were used as a research qualitative method. The text examines the question of how the narrators themselves understand and interpret the given migration experience, as well as what factors, according to them, played a role in the process of adaptation and home formation in the country of arrival. The analysis and interpretation of the content of this biographical data were compared with the academic literature.

Keywords: Volhynian Czechs, Home, Liminality, Foreigner, Returnee, Migration, Remigration, Qualitative Research

Obsah

1 Úvod	11
2 Cíl práce a metodika	12
2.1 Výběr narátorů a průběh rozhovorů.....	13
2.2 Reflexe výzkumu	16
3 Teoreticko-metodologická východiska	21
3.1 Biograficko-narativní rozhovory a vyprávění identity	21
3.2 Vzpomínání a paměť	22
3.3 Vyjednávání pojmu <i>domov</i> – od pevného místa k pohybu.....	24
3.4 Nesamozřejmost <i>domova</i> v kontextu migrace	29
3.5 Utváření <i>domova</i> v <i>novém</i> prostředí	32
4 Empirická část	36
4.1 Kdo jsou volyňští Češi?	37
4.2 Počátky na Volyni a vzpomínání narátorů na příběhy předků	40
4.2.1 Shrnutí	42
4.3 <i>Domov</i> na Volyni.....	42
4.3.1 Západní Volyň v době polské vlády jako <i>zlatý věk</i> volyňských Čechů	43
4.3.2 Bezpečí jako jeden z aspektů <i>domova</i> na Volyni	44
4.3.3 Dětství a každodenní aktivity jako jeden z aspektů <i>domova</i> na Volyni	49
4.3.4 Sociální vztahy jako jeden z aspektů <i>domova</i> na Volyni	50
4.3.5 Shrnutí	55
4.4 Opuštění Volyně a cesta do Československa.....	57
4.4.1 Motivace k migraci z perspektivy narátorů	59
4.4.2 Na cestě aneb migrační zkušenost z perspektivy narátorů	62
4.4.3 Shrnutí	66
4.5 Začátky v Československu a utváření <i>nového domova</i>	68
4.5.1 Adaptace na místní prostředí a obyvatele z perspektivy narátorů.....	72
4.5.2 Vliv komunistického režimu na adaptaci volyňských Čechů	81
4.5.3 Vliv náboženství na adaptaci.....	82
4.5.4 Utváření <i>nového domova</i>	84
4.5.5 Shrnutí	86
4.6 Kde <i>domov</i> můj?	89
4.6.1 Vztahy narátorů k místu jako aspekt <i>domova</i>	90
4.6.2 <i>Dvoji domov</i> pohledem narátorů	95
4.6.3 Rodina a sociální vztahy jako aspekt <i>domova</i> narátorů	96
4.6.4 Shrnutí	100

5	Výsledky a diskuse.....	106
6	Závěr	109
7	Seznam použitých zdrojů	111

Seznam tabulek

Tabulka 1 – Přehled narátorů	14
Tabulka 2 – Přehled státoprávního vývoje na území Volyňské gubernie.....	39

1 Úvod

Migrace ve společnosti není novým jevem, ale větší pozornosti se těší až od 20. století. Práce se zaměřuje na migrační vlnu Čechů na Volyň probíhající na konci 19. století a následným *návratem* potomků těchto Čechů do Československa po druhé světové válce. Různým aspektům života a působení volyňských Čechů v minulosti a dnes se systematicky věnují historikové, etnografové i sociologové zvláště po roce 1989.

Diplomová práce se zabývá otázkou re-konstrukce *domova* ze strany zástupců/zástupkyň volyňských Čechů, jejichž předci migrovali z českých zemí do oblasti Volyně, která je dnes součástí Ukrajiny a oni sami se po roce 1945 *vraceli* do znovuobnověného československého státu. V rámci fenoménu této koetnické migrace se práce zaměří na otázky, jak volyňští Češi chápou a interpretují *domov*, jaké významy mu přisuzují a kde jej chápou. Z hlediska cílů výzkumu je zde zvolena kvalitativní metoda a sběr dat byl proveden prostřednictvím biograficko-narativních rozhovorů. Práce je dělena na tři části. Po úvodním slově následuje metodologická část, kde je uveden cíl a metodika práce. Pozornost je zde zaměřena na biografickou metodu, sběr dat, charakteristiku narátorů/narátorek a samotný popis průběhu výzkumu. Součástí je rovněž reflexe výzkumu, kde jsou zváženy vnější a vnitřní faktory ovlivňující výzkum.

V teoretické části jsou vysvětleny základní koncepty související se zvolenou metodou výzkumu. Pozornost je zde věnována zejména fenoménu identity a jeho pochopení skrze narativní rozhovory. Součástí dalších kapitol jsou otázky o definování a fungování paměti ve vzpomínání, které jsou úzce spojeny s narativními rozhovory. Vedle problematiky identitárních a paměťových konstrukcí se teoretická část práce zabývá především nejednoznačným pojmem *domov* ve vztahu k migraci, resp. migraci koetnické.

Empirická část je věnována analýze biograficko-narativních rozhovorů, která je doprovázena odbornou historickou a etnografickou literaturou. Tyto zdroje zde fungují jako historické pozadí a nabízejí srovnání poznatků o zkoumané problematice. Analýza a interpretace je zaměřena především na subjektivní reflexe narátorů o významu *domova* na Volyni a jak zpětně vnímají svou migrační zkušenost. Dále se práce zabývá následnou adaptací volyňských Čechů do československého prostředí a budování *nového domova* z perspektivy samotných aktérů koetnické migrace. V závěru práce čtenář najde výsledky práce a odpovědi na výzkumné otázky.

2 Cíl práce a metodika

Diplomová práce se v obecné rovině zabývá fenoménem koetnické migrace a procesem začleňování jedinců do země příchodu. Konkrétně se zaměřuje na skupinu volyňských Čechů, kteří se po druhé světové válce *navrací* do Československa. Skrze biograficko-narativní rozhovory zástupců tzv. generace zážitku¹ si diplomová práce klade za cíl zjistit, co pro vybrané aktéry/aktérky² znamená *domov*, jak jej chápou a re-konstruují a jaké faktory podle nich ovlivňují jeho utváření.

Hlavními výzkumnými otázkami jsou následující:

- 1) Co znamená pro vybrané zástupce volyňských Čechů *domov* a jaké významy mu přisuzují a s jakým místem/místy ho spojují?
- 2) Jak interpretují a hodnotí svou migrační zkušenost a následnou adaptaci do majoritní společnosti?
- 3) Jakým způsobem vytvářeli dle svých vzpomínek *nový domov*, jaké strategie k tomu využili a jaké faktory vedly k tomu, že ho začali považovat za svůj *domov* (pokud je za svůj *domov* vůbec považují)?

Vzhledem k výše uvedeným cílům výzkumu byla zvolena biografická metoda, která byla provedena za pomoci narativních a posléze polostrukturovaných rozhovorů. Biografická metoda je z hlediska cílů výzkumu ideální metodou k získání holistického pohledu na zkoumanou problematiku. Umožňuje získávání autentických výpovědí, které si narátor sám strukturuje.³ Výhodou této metody je aktérova vlastní strukturace příběhu a zvýrazňování pro něj důležitých momentů. Tato kvalitativní metoda klade důraz na pochopení příběhů z *emické* perspektivy vypravěčů a přikládá důležitost jejich osobním interpretacím a chápání dané problematiky (Fischer-Rosenthal, 2001, s. 3). Nemá za úkol zobecňovat poznatky na celou populaci či na celou zkoumanou problematiku daného tématu, taková míra zobecňování není ambicí ani této práce.

¹ Ti, kteří sami prožili tuto migrační zkušenost.

² Pro lepší čtivost textu bude v práci nadále využito generické maskulinum. Bude-li to nutné, explicitní rozlišení pohlaví bude upřesněno.

³ Hluběji je biografická metoda rozebrána v teoreticko-metodologické části. Jako základní literaturu lze použít publikaci Zdeňka Konopáska *Auto/biografie a sociologie* z roku 1994.

2.1 Výběr narátorů a průběh rozhovorů

S ohledem na cíle výzkumu byli vybráni narátoři tzv. generace zážitku, tedy volyňští Češi, kteří se narodili na Volyni a strávili zde část svého života, a po druhé světové válce se *navrátili* do tehdejšího Československa a zde již zůstali. Narátoři pocházeli převážně z Ústí nad Labem, Teplic, Chomutova, Plasů a vesnic v okrese Louny a Žatec. Všichni narátoři se narodili na západní Volyni. Průměrný věk narátorů zúčastněných výzkumu byl osmdesát šest let, přičemž nejmladšímu narátorovi bylo sedmdesát osm let a nejstaršímu devadesát devět let. Výběr narátorů nebyl jednoduchý a neprobíhal bez obtíží. V březnu 2020, kdy již probíhalo kontaktování narátorů, propukla kvůli viru COVID-19 pandemická situace, která izolovala seniory od zbytku populace a na několik měsíců úplně zastavila výzkum. I po skončení epidemiologických opatření bylo náročné si s narátory domluvit schůzku. Zcela pochopitelně se narátoři báli o své zdraví, a proto společné setkání nepovolili.

Strategií výběru vzorku bylo osobně kontaktovat narátory na akcích s volyňskou tematikou, ale kvůli pandemické situaci a zákazu společenských akcí jsem se uchýlila k získání kontaktů přes osobu znalou prostředí a pamětníků. Oslovena byla předsedkyně Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel (SČVP). Dále byly kontakty získávány prostřednictvím sociální sítě Facebook a tamní skupiny *Volyňští Češi, prarodiče, rodiče, děti, vnuci, pravnuci přihlaste se.*, kde byl uveřejněn příspěvek s pozvánkou ke spolupráci na výzkumu. Kontakty na narátory byly získávány také technikou nabalování sněhové koule, kdy narátoři výzkumníkovi poradí kontakty na další schopné narátory. Značnou část narátorů domluvil *gatekeeper*⁴ z okresu Louny. Výzkum bez omezení probíhal od června do srpna 2020 a účastnilo se ho patnáct narátorů viz tabulku níže. Narátoři před rozhovory podepsali informovaný souhlas a jejich jména jsou v práci anonymizována.⁵

⁴ Gatekeeper je osoba, která výzkumníkovi zprostředkuje vstup do terénu a kontakty na narátory (Kreisslová a kol., 2019, s. 67).

⁵ Informace sdělené v rámci výzkumu a anonymita účastníků jsou v souladu se zákonem č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů. Jména, ačkoliv na tom narátoři netrvali, byla nahrazena pseudonymy.

Tabulka 1 Přehled narátorů

Číslo	Jméno	Bydliště na Volyni	Rok narození	Bydliště v ČR	Datace výzkumu	Délka r.
1.	Josef V.	Český Boratín	1929	Ústí nad Labem	Únor 2020–červen 2020	5 návštěv 12:16:00 Součástí pilotního rozhovoru
2.	Anna V.	Český Boratín	1936	Ústí nad Labem	Únor 2020–červen 2020	5 návštěv 4:21:00 Součástí pilotního rozhovoru
3.	Soňa N.	Moštěnice	1936	Česká Kamenice	Červen 2020	1 návštěva 4:25:00
4.	Vladimír L.	Michalovice	1937	Teplice	Červen 2020	1 návštěva 2:03
5.	Helena T.	Buršovka	1931	Podbořany	Červenec 2020	1 návštěva 2:24
6.	Helena S.	Buršovka	1933	Soběchleby	Červenec 2020	1 návštěva, dohromady s mužem 2:24
7.	Josef S.	Zálesí	1929	Soběchleby	Červenec 2020	1 návštěva, dohromady s ženou 2:24
8.	Ladislav Z.	Jezírko	1931	Siřem	Červenec 2020	1 návštěva, dohromady s ženou, jejíž rozhovor nebyl použit 2:09
9.	Evženie A.	Zálesí	1937	Jesenice	Srpen 2020	1 návštěva 2:13
10.	Josef S.	Moštěnice	1932	Siřem	Srpen 2020	1 návštěva 1:43
11.	Marie K.	Buderáž	1936	Siřem	Srpen 2020	1 návštěva 1:23
12..	Evženie S.	Malovaná u Lucka	1936	Duchcov	Srpen 2020	1 návštěva 2:22
13.	Irena O.	Lipjany u Lucka	1935	Plasy	Srpen 2020	1 návštěva 2:39
14.	Miloslav H.	Buršovka	1942	Soběchleby	Srpen 2020	1 návštěva dohromady s matkou Olgou 1:46
15.	Olga H.	Buršovka	1921	Soběchleby	Srpen 2020	Dohromady se synem Miloslavem

Zdroj: vlastní zpracování

Ještě před začátkem výzkumu byl proveden pilotní rozhovor, který měl naznačit, jaká úskalí budou rozhovory se staršími narátory skýtat. Rozhovor byl veden s mými

prarodiči, kteří jsou volyňskými Čechy. Tento cvičný rozhovor odhalil slabiny narativního interview, jehož povaha umožňuje starším narátorům odbíhat od tématu výzkumu. V pilotním interview s prarodiči jsem sehrála spíše roli vnučky, která musí být poučena než zkušené tazatelky. Pilotní rozhovor byl velmi přínosný zvláště pro nácvik kladení usměrňovacích a vysvětlovacích otázek, které měly narátora nasměrovat ke zkoumaným tématům. Dále také pomohl odhalit, jaká témata jsou pro narátory velmi citlivá a choulostivá a které otázky by mohly být ve výzkumu zavádějící.

Samotný sběr dat začal v červnu 2020. Rozhovory byly vedeny podle metodologie narativně-biografických, resp. orálně historických rozhovorů (Vaněk a Mücke, 2011). Miroslav Vaněk a Pavel Mücke (2011) ve své publikaci rozhovory dělí na čtyři fáze. Rozhovory v rámci výzkumu probíhaly ve třech fázích a to následovně. Po uvítací a zdvořilostní konverzaci se přistoupilo k organizačním záležitostem výzkumu. Narátoři byli obeznámeni se zadavatelem a účelem práce a před rozhovory podepsali informovaný souhlas o účasti na výzkumu. Součástí tohoto dokumentu bylo také udělení souhlasu s audio nahráváním. Účastníci byli obeznámeni s tím, že z participace na výzkumu mohou kdykoliv odstoupit (tamtéž, s. 122). Po organizačních záležitostech proběhla první fáze biograficko-narativního rozhovoru, ve kterém byly narátorům položeny identifikační otázky. Po jejich zodpovězení byli narátoři pobídnuti k vyprávění svého životního příběhu. Konkrétně byli požádáni, zda by mohli začít vyprávěním o svém dětství a životě na Volyni. Dále následovala narátorova vlastní strukturace příběhu, do které jsem se snažila dle metodologického postupu nevstupovat, ale stávalo se, že někteří narátoři jí nebyli schopni, a proto jsem jim pomáhala otázkami (tamtéž, s. 126). Poté následovala druhá fáze, kdy po dokončení narátorovy rozpravy byly pokládány otázky k vysvětlení částí příběhu, které byly důležité pro naplnění cílů výzkumu. Tato fáze plynule přešla ve třetí část, ve které byly narátorům kladeny předem připravené otázky, které byly klíčové pro výzkum. Ve výše uvedené metodologii autoři hovoří také o čtvrté fázi, kterou je fáze sporu, ta však ve výzkumu z časových důvodů nebyla uskutečněna. Jsem si vědoma, že jsem se mohla dopustit zavádějících, či sugestivních otázek, ale snažila jsem se takových chyb vyvarovat. Rozhovory byly minimálně hodinu a půl dlouhé viz tabulku *Přehled narátorů*.

Polovina rozhovorů probíhala také za účasti gatekeepera, rodinných příslušníků narátorů a také zakladatele projektu Volyňské kořeny, který se na přání gatekeepera

připojil k výzkumu a narátory nahrával na videozáznam.⁶ Dále je tato skutečnost rozebrána v kapitole pojednávající o reflexi výzkumu.

Obecně pro všechny rozhovory platilo, že byly nahrávány na diktafon a uloženy do archivu autorky. Po dobu rozhovorů byly zaznamenávány nejdůležitější pasáže příběhů do textového souboru. Po skončení rozhovorů byly nahrávky převedeny do písemné elektronické podoby, zpracovány do uceleného textu, který byl následně kódován (segmentace, kategorizace) a analyzován. Pro účely práce byla vybrána tematická analýza, která je základem empirické části. Vedle rozhovorů byl také veden protokol, do kterého bylo zaznamenáváno jméno narátora, číslo rozhovoru, místo proběhlého rozhovoru, doba jeho trvání, počet přítomných osob, zvláštní znaky ve vypravování narátora, popis vnějšího prostředí (domácnost narátorů) a krátké poznámky k průběhu rozhovoru (tamtéž, s. 129).

2.2 Reflexe výzkumu

V rámci dané podkapitoly reflexe výzkumu jsou zmíněny vnější a vnitřní faktory, které ovlivňovaly charakter a výstupy výzkumu. Nejprve jsou řešeny vnější faktory, do kterých náleží například prostředí rozhovoru, zúčastněné osoby a přítomnost nahrávacího zařízení. Následně je pojednáno o vnitřních faktorech, do kterých lze zařadit povahu zvolené metody, vztah výzkumníka a narátora a dále také věk, gender a sociální zázemí badatele.

Prostředí, ve kterém se rozhovor odehrává, je důležitým faktorem ovlivňujícím různé aspekty průběhu rozhovoru a jeho výsledku. V případě tohoto výzkumu všechny rozhovory probíhaly u narátorů doma, což se většinou považuje za prostředí ideální, vzhledem k tomu, že jde o známý prostor, kde se narátoři cítí uvolněněji a bezpečněji (tamtéž, s. 121). Rozhovory v domácím prostředí byly opravdu uvolněné. Narátoři měli navíc připravené fotografie a dokumenty, o kterých chtěli v rozhovoru mluvit a doprovázet jimi svůj příběh, což by asi jinde nebylo možné. Každý z oslovených narátorů měl alespoň jednu publikaci s volyňskou tematikou. Často své vyprávění odkazovali na různé publikace, které vypráví podobný příběh. Na druhou stranu se v domácím prostředí nevyhneme přerušení rozhovoru z důvodu občerstvení nebo návštěv příbuzenstva či přátel.

⁶ Přizvání kameramana bylo pro výzkum nezbytné, neboť gatekeeper chtěl rozhovory z okresu Louny natáčet i pro svou potřebu.

Schůzky (vyjma rozhovoru s mými prarodiči) trvaly i vzhledem k jejich náročnosti a věku narátorů maximálně tři hodiny.

Důležitou roli během výzkumu hraje také použitá technika zaznamenávání rozhovoru. V práci byl k nahrávání použit diktafon a u poloviny rozhovorů také videokamera. Na použití diktafonu badatelé nahlíží ambivalentně, někteří tvrdí, že na diktafon účastníci nedokáží zapomenout, jiní se domnívají, že užití diktafonu autentickým výpovědím nepřekáží (Nosková, 2007, s. 58). Ještě složitější je jejich vztah k audiovizuálnímu nahrávání. Výhodou jsou zejména zaznamenání i nonverbálního vyjadřování a viditelné projevy emocí. Nevýhodou však je narátorova kontrola svého přirozeného vystupování a vzhledu. Je totiž daleko jednodušší *zapomenout* na malý diktafon než na velkou videokameru (tamtéž, s. 58). Obecně se badatelé přiklánějí k pozitivům audiovizuálního nahrávání. Je to relativně nová technika, která napomáhá popularizaci zkoumaných témat. Její výhody spočívají v dostupnosti a nízkých finančních nákladech, data jsou jednoduše uchovávána. Oproti audiozáznamu tato metoda uchovává i autentický obraz, který zachycuje nejen význam sdělení, ale také emoce a neverbální projevy narátora. Jak poznamenal Rohit Pauer (2013, s. 2) „Lidé lžou, ale vizuální obrazy nikoliv“.⁷ Narátorům v proběhlém výzkumu byla kamera zprvu nepříjemná, měli strach o svůj zevnějšek, posléze, jak sami tvrdili, si však na ni zvykli a nervozita opadla. Stávalo se, že během emotivních momentů či politicky zabarvených názorů narátor poprosil o přerušení nahrávání či vymazání této části ze záznamu. Časté byly věty: „To tam prosím ale nedávejte.“ nebo „To vystříhnete, že?“. Lze z toho vyvodit, že si přítomnost diktafonu a kamery velmi dobře uvědomovali. Jsem si vědoma možného zkreslení výpovědí z důvodu využití těchto záznamových přístrojů a přihlédla jsem k tomu ve své práci. Záznam na diktafon hodnotím jako nevyhnutelný a nutný, protože usnadňuje vedení rozhovoru, tazatel díky němu nemusí každé slovo psát do poznámek a lépe se soustředí na rozhovor samotný a na navazování vztahu s narátorem. Data jsou díky této technice dohledatelná a lépe uchovatelná (tamtéž, s. 2).

V neposlední řadě výzkum ovlivňují také zúčastněné osoby. Narativní rozhovor by měl ideálně probíhat jen mezi tazatelem a narátorem (Vaněk a Mücke, 2011, s. 125), ale ne vždy se tomuto požadavku dalo vyhovět. Tři rozhovory byly vedeny s oběma manžely (v jednom případě s matkou a synem) najednou. Za takové situace byl rozhovor prováděn

⁷ Vlastní překlad z angl. citace „Humans lie, but images don't.“

tak, že po jednom narátovi vyprávěli svůj příběh a posléze jim byly pokládány vysvětlovací otázky. Nutno přihlédnout k věku narátorů, dalo se pochopit, že při vyprávění nechtěli být sami a s partnerem po boku si ve vyprávění přišli jistější. Situace ohledně COVID-19 (datovaná od března 2020 po dobu výzkumu, který končil v srpnu 2020) přiměla starší generace více přemýšlet o tom, s kým přicházejí do styku, a proto bylo velmi těžké se k této skupině lidí dostat. Byli často pod dohledem svých potomků, kteří se také chtěli účastnit vyprávění. Zvláště chtěli být přítomni kamerovému natáčení. Bylo s nimi domluveno, aby nevstupovali do rozhovoru a pouze mlčky přihlíželi (tamtéž, s. 126). Jak již bylo zmíněno výše, polovina rozhovorů probíhala za přítomnosti rodinných příslušníků, gatekeepera a kameramana. Tito účastníci, i když měli mlčky přihlížet, vstupovali do výzkumu a měli vliv na prováděné rozhovory. Tyto vlivy nemusí být jen negativní, ale mohou mít i pozitivní dopad. Například rodinní příslušníci mohou pomoci narátorům s osvěžením paměti a s doplněním opomenutých částí životního příběhu, nebo historek, které již od nich slyšeli. Na druhou stranu také mohou do narativu vstupovat a měnit jeho přirozený tok. Narátovi mohou také zatajovat určité informace, které by jinak tazateli sdělili, ale z obav, jak tyto informace vezme partner nebo jiný rodinný příslušník, se raději rozhodnou tyto informace nesdílet (tamtéž, s. 126).

Velkou roli ve výzkumu hraje také sám gatekeeper, který může výzkum pozitivně i negativně ovlivnit. Gatekeeper je osoba znalá prostředí a narátorů, výzkumníka přivádí do terénu a zprostředkovává mu kontakty na narátory. Na druhou stranu právě v této fázi může dojít ke zkreslení výzkumu, kdy gatekeeper výzkumníkovi prezentuje svůj pohled na zkoumanou problematiku a vybírá narátory, které uzná za vhodné (Kreisslová a kol. 2019, s. 68). Jak již bylo naznačeno výše, gatekeeper tohoto výzkumu byl kontaktován přes Facebook, sám se přihlásil na zveřejněnou pozvánku ke spolupráci. Sám je *insiderem*⁸, protože je potomkem volyňských Čechů a o původ své rodiny se zajímá. Pro výzkum zprostředkoval hlavně rozhovory se svými blízkými i vzdálenými příbuznými, jejichž příběhy chtěl zaznamenat na audiovizuální záznam. Právě otevřená povaha a příbuzenská blízkost gatekeepera se ukázala být v dané pandemické situaci velkou výhodou, jelikož dokázal narátory povzbudit k vyprávění a díky jeho přítomnosti se narátovi cítili být *mezi svými*. Negativně mohl gatekeeper ovlivnit sběr dat tím, jakým způsobem výzkum narátorům prezentoval. Do popředí stavěl nahrávání na videokameru a druhotně

⁸ Člověk, který je považován za součást zkoumané komunity/problematiky. V tomto případě se jedná o potomka volyňských Čechů.

prezentoval výzkum diplomové práce. Dále také svými otázkami vstupoval do rozhovorů. Jeho dotazy však mnohdy rozproudily debatu, která by bez jeho iniciativy nevznikla.

Existují také vnitřní faktory ovlivňující výzkum, například vztah výzkumníka a narátora. Výzkumník při své práci stojí před nelehkým úkolem navázání vřelého a sdílného vztahu s vypravěčem, ve kterém se bude narátor cítit komfortně s vyprávěním osobního či dokonce intimního obsahu. Tento vztah ovlivňuje hloubku sdělených informací (Vaněk a Mücke, 2011, s. 113). Jako potomek volyňských Čechů jsem byla narátory nahlížena jako insider, jako *jedna z nich*, která o dané problematice slyšela spoustu již od svých předků. Někteří narátoři mé prarodiče znali, tudíž jsme dokázali navázat vřelé vztahy výzkumník/narátor a účastníci výzkumu byli od první chvíle velmi sdílní. Těžko posoudit, zda ke mně byli narátoři otevřenější než k jiným badatelům-outsiderům zkoumajícím tuto tematiku. Pozice insidera může být pro výzkum přínosná, ale může ho i nepříznivě ovlivnit. V badatelských kruzích se diskutuje o jeho zaujaté pozici při analýze a neschopnosti odstupu od zkoumané problematiky (Toušek a kol., 2015, s. 18). Z mé perspektivy insidera tuto zkušenost chápu jako ulehčení navázání vztahu s narátory, ale jako výzkumník jsem se snažila mít odstup a nebýt v analýze a interpretacích zaujatá.

Obsah sdělených informací a rozhovor samotný ovlivňuje také pohlaví, věk a sociální zázemí tazatele (Nosková, 2007, s. 59). Svým věkem jsem odpovídala stáří jejich vnoučat. Všichni narátoři byli rádi, že se o jejich osudy a *volyňskou historii* zajímá mladá generace, ochotně mě přijali a *provedli* mě historií, kterou jsem nemohla zažít. Občas jsem byla stavěna do pozice neznalé mladé výzkumnice, která musí být poučena o skutečných událostech.

Dalším vnitřním faktorem je povaha zvolené metody. Narativní rozhovor klade vysoké nároky na všechny zúčastněné osoby, nejvíce však na tazatele a vypravěče. Vypravěč je v jedné z hlavních rolí výzkumu. V biograficko-narativní metodě je kladen důraz na narátorovu obratnou artikulaci svých myšlenek, vlastní strukturaci příběhu a interpretaci významů, které daným historkám připisuje. Oproti tomu tazatel stojí také v nelehké pozici sledování toku narativu, dopomáhání k jeho plynulosti a usměrňování ke zkoumaným tématům (Vaněk a Mücke, 2011, s. 107). Ačkoliv narátoři obstojně vyprávěli, nepodařilo se dosáhnout *ideálního* narativního rozhovoru. Narátoři často svůj příběh shrnuli do pár vět a musela jsem se tak na jednotlivé životní etapy dotazovat. Narátoři také často odbíhali k osobním tématům či historkám z každodenního života, které neměly nic společného

s volyňskou tematikou, bylo proto z mé strany do rozhovorů vstupováno a témata rozhovoru byla směřována k výzkumnému cíli.

3 Teoreticko-metodologická východiska

3.1 Biograficko-narativní rozhovory a vyprávění identity

V následující kapitole se práce zabývá teoretickým i metodologickým ukotvením. V této části je vhodné blíže popsat zvolenou biografickou metodu a narativní rozhovor, zdůvodnit, proč jsou vhodné pro výzkum a dále rozebrat s nimi spojenou problematiku *vzpomínání a paměti*, která má vliv na narátorovo chápání své identity a konstrukci *domova*.

V práci je biografie chápána jako „historie jednoho života. Jde o rekonstrukci a interpretaci života jedince někým druhým.“ (Hendl, 2005, s. 130). Konkrétněji se jedná o metodu spadající pod kvalitativní výzkum, která se snaží nasbírat co největší množství biografických dat, ať jsou to rozhovory, osobní fotografie či kroniky (Kreisslová, 2011, s. 69). V tomto případě se jednalo o narativní rozhovory. Biografická metoda je z hlediska cílů výzkumu ideální metodou k získání individuálních interpretací sociální skutečnosti (Nosková, 2007, s. 7). Vyprávění vlastního životního příběhu také podhaluje konstruovanou identitu vypravěče, protože autobiografie či biografie podle Konopáskova (1994, s. 3) je „vlastně vyprávěná identita“. Identita⁹ je v práci chápána jako vlastní porozumění tomu, *kdo jsme a kdo jsou ostatní*. Identita je relační a dynamický jev, který se neustále proměňuje v reakci na vnější prostředí. Osobní identita je vždy ztělesněna a vždy je propojena se *sociální* a *kolektivní* identitou, navíc skupinová identita *My* vždy úzce souvisí s těmi druhými – s *Oni* (Giddens, 2013, s. 240-241). Narativní rozhovory umožňují zkoumat problematiku *zevnitř* a prostřednictvím autentických výpovědí aktérů *porozumět* jejich sociální realitě a identitě. Jak již bylo řečeno výše, narátor ze současného pohledu sám strukturuje příběh a ukazuje, jaké okamžiky jsou pro něj důležité a jaké významy jim přiřkládá (Pavlásek a Nosková, 2013, s.7). Narátor totiž vždy své vyprávění pojímá z pohledu *ted'* a *tady* , což znamená, že životní příběh narátora není nikdy hotový a konečný, žije s ním (Eisch, 2001, s. 36) a může se během jeho života měnit, jak se mění i jeho současné postoje a chápání sebe sama. Uvědomění si, že vyprávění příběhu je rekonstrukcí a interpretací již prožité reality, je v chápání biografické metody klíčové.

⁹ Definice z přehledové studie Anthonyho Giddense (2013) je zde vybrána záměrně, neboť účelem práce není popsat všechny pohledy na identitu, ale poskytnout obecnou definici, která poslouží jako teoretické ukotvení. Teritoriální neboli místní identitě bude věnován prostor později.

K tomu, aby si narátor byl schopen vybavit a rekonstruovat již prožité zkušenosti a události, je zapotřebí *paměti* a procesu vzpomínání. O tom, jaký vliv má paměť na utváření identity člověka a jak může zkreslovat jeho vyprávění o minulosti, je blíže pojednáno v následující kapitole.

3.2 Vzpomínání a paměť

Vyprávění každého z nás je předáváním svých vlastních zážitků, ale také zkušeností z doslechu, které dále sdílíme v každodenní interakci s dalšími lidmi. Společně sdílená vyprávění nám napomáhají porozumění světu kolem sebe, lidem kolem nás, původu skupiny, ke které cítíme pocit sounáležitosti a také napomáhá uvědomění si vlastní kontinuity a svého místa ve společnosti (Kreisslová a kol., 2019, s. 12). K uchování těchto informací a následné rekonstrukci vzpomínek slouží paměť a proces vzpomínání. Paměť je chápána jako schopnost prožité zkušenosti či zážitky uchovat, nebo zapomenout a vzpomínání je procesem, během kterého jsou vzpomínky vyvolávány a znovu zpřítomňovány (tamtéž, s. 17). Smyslem následujících řádků není ozřejmit proces, jakým lidská paměť funguje fyziologicky, ale vysvětlit vztah kultury a paměti a potažmo její vliv na vytváření osobní a kulturní identity.

Jedni z hlavních představitelů bádání o vztahu kultury a paměti jsou Maurice Halbwachs (2009) a Jan Assmann (2001), kteří paměť v nejobecnějším smyslu chápou jako sociální konstrukt, na kterém se podílejí všichni členové určité kolektivity (Halbwachs, 2009, s. 51). Halbwachs (2009, s. 52) rozděluje paměť na *individuální* a *kolektivní*, ale hned dodává, že individuální paměť by bez vztahu ke společnosti neexistovala a limituje ji jen na jakýsi úhel pohledu na kolektivní paměť, avšak paměti disponuje vždy jen jedinec (Assmann, 2001, s. 32). Kolektivní paměť totiž formuje individuální paměť i bez zjevné přítomnosti ostatních a je přijata v průběhu socializace, protože i ty nejosobnější vzpomínky mají co dočinění s okolním společenstvím, nedějí se od ní izolovaně. Abychom sdíleli s ostatními členy určité skupiny kolektivní paměť, musíme být součástí té skupiny, cítit k ní sounáležitost a navzájem spolu interagovat (Halbwachs, 2009, s. 54). Assmann (2001) svou kolektivní paměť chápe obdobně, ale nazývá ji paměť *komunikativní*.

Komunikativní paměť je sociálně vázaná a zprostředkovaná a vztahuje se k určité skupině lidí, ve které se za pomoci vlastních forem komunikace utváří individuální paměť.

Ta vychází z dříve komunikovaného společného obrazu a minulosti. Její typický znak je ohraničený časový horizont tří až čtyř generací nazpět (80–100 let), kdy se paměť předává vzájemnou komunikací (Volbrachtová, 1994, s. 286). Vedle komunikativní paměti ustanovuje pojem *kulturní paměti*. Ta má institucionální a organizovaný charakter. Udržuje se například pomocí historických textů, učebnic, rituálů či uměleckých děl. Její nositelé jsou lidé mající k tomu mandát, jsou jimi například kněží, spisovatelé či učitelé. Kulturní paměť nese symbolické významy, vzniklé v komunikativní paměti, a ty jsou nadále rekonstruovány například skrze média či v rámci školní docházky. Tímto způsobem může být kulturní paměť uchována a dále opět reprodukována v rámci každodenní komunikace ve skupině (Assmann, 2001, s. 50-53). Oba druhy paměti jsou vzájemně propojeny a probíhají souběžně. Komunikativní paměť může být určitou formou předávání kulturní paměti (Volbrachtová, 1994, s. 286). Halbwachs (2009) i Assmann (2001) se shodují na tom, že je paměť vázána na společné vědomí minulosti (času), váže se na prostor a je utvářena lidmi, kteří se identifikují s danou skupinou. Jak již jinými slovy bylo řečeno výše, kulturní paměť a aktivní podílení se na jejím sdílení integruje jedince do společnosti, má vliv na chápání jeho osobní a skupinové identity, pomáhá mu chápat své místo ve světě a vztahovat se tak i k jiným nečlenským skupinám v současnosti i v čase.

Je důležité zmínit, že paměť na rozdíl od historie není univerzální a objektivní. Je vždy ovlivněná skupinovou identitou a jejími náboženskými, kulturními přesvědčeními (Kreisslová, 2011, s. 57) a během uchování vzpomínek a vyprávění může docházet ke zkreslením. V první řadě vzpomínání ovlivňuje naše subjektivní vnímání a psychologické procesy. Dále je vzpomínání vždy ovlivněno kulturní i komunikativní pamětí, ale také současnými postoji, kterými narátor nově interpretuje prožité události (Volbrachtová, 1994, s. 286-287). Výzkumy také ukázaly, že dlouhodobá paměť a vzpomínky neposkytují přesný obraz minulosti, dochází totiž k re-konstrukci a konstrukci příběhu. Nejlépe si pamatujeme vzpomínky s emocionálním nábojem, ale hlavně ty, které nám dávají smysl. V procesu re-konstrukce zapomenuté části vyprávění bývají domyšleny tak, aby v rámci příběhu dávaly smysl, protože člověk tíhne k vytváření smysluplného příběhu a vnáší tak do svého vyprávění řád. V procesu konstrukce naopak narátor vytváří nový obsah, který částečně pochází z jeho zkušeností, ale také ze zážitků blízkých lidí (Kreisslová, 2011, s. 52-53). Paměť může být také zkreslována, aby vyhovovala pozitivnímu historickému obrazu o sobě a o své skupinové identitě, proto jsou některá historická témata interpretována ve prospěch vyprávějící osoby. Vytěšňovány z paměti mohou být události

spojené s traumatizujícím zážitkem, utrpením či pocitem viny (tamtéž, 2011, s. 58), v tomto případě to u volyňských Čechů mohou být zážitky z války či ze soužití s ukrajinskými nacionalisty.

3.3 Vyjednávání pojmu *domov* – od pevného místa k pohybu

Ústředním tématem práce je re-konstrukce *domova* pohledem volyňských Čechů, a proto je vhodné přiblížit problematiku tohoto nejednoznačného konceptu/pojmu. *Domov* je multidisciplinární koncept, kterým se zabývá sociologie, antropologie, ale také geografie a politologie. V sociologii se například zkoumá problematika bydlení a její materiální a zkušenostní roviny. V následující kapitole jsou záměrně opomíjena kvantitativní studia bydlení, pozornost je zde soustředěna na kvalitativní, reflexivní studia *domova*. Následující řádky postihují hlavní vývoj zkoumání *domova* a poskytují vhled do konceptualizace této problematiky.

Téma *domova* bylo podrobena také filosofickému bádání, neboť úzce souvisí s existencí člověka ve světě, jeho orientací v něm a jeho každodenním prožíváním reality. Z této premisy v 60. letech minulého století vznikalo fenomenologické pojetí *domova*. Tento myšlenkový proud chápal *domov* jako univerzální aspekt lidského života. *Domov* pro člověka znamená existenciální a nezbytné ukotvení v životě. Je vázán na určité *místo*, které člověku propůjčuje pocit bezpečí a stability. *Domov* je ústředním místem lidské existence (Gibas, 2017, s. 245). *Domov* ale není jen tak ledajaké místo, kde se člověk cítí v bezpečí, s tímto místem se identifikuje a sem náleží, cítí k němu hluboké emocionální pouto a vazby. *Domov* a jeho prostředí utváří jeho osobní i kolektivní identitu. Fenomenologické pojetí klade důraz vedle roviny prostoru také na rovinu času. *Domov* je totiž vyjednáván a neustále přetvářen v čase, dochází zde ke pnutí mezi kontinuitou a změnou v reakci na adaptaci na vnější podmínky. Každodenními činnostmi a kontakty je utvářeno vědomí minulosti i budoucnosti a další významy (tamtéž, s. 246-247). Jedním ze zástupců tohoto proudu je Yi-Fu Tuan (2001), který vedle pojmu *domov*, používá také termín *domovina*¹⁰. Ta je podle něj důležitým typem místa, který může být regionem (městem nebo venkovem). Lidé mají tendenci považovat svou *domovinu* za středobod světa, který je velmi silně spjat s interními pocity, které jsou jen těžko vyslovitelné (Tuan,

¹⁰ Z angl. *homeland*

2001, s. 149). *Domovina* má svá významná místa, jako jsou památky, posvátná místa nebo hřbitovy, k nimž má člověk silný niterní vztah. Tyto viditelné znaky slouží k posílení místní identity lidí a povzbuzují vědomí a loajalitu k místu (tamtéž, s. 159). *Domov* podle něj odkazuje k předkům, kteří tuto zemi obývali před námi a která je plodná díky jejich úsilí (tamtéž, s. 155). Vědomí o svých předcích a znalost jejich historie měly vliv na utváření kolektivní identity a pocity *zakořeněnosti*. Ukazuje, že lidé mohou za svůj *domov* považovat také jeho okolí, jako jsou krajina, zemědělská půda či okolní lesy a vodní toky. Daleko více jsou podle něj k *domovině* a její půdě vázáni zemědělci, kteří jsou na *darech země* závislí a cítí se být k této zemi daleko více připoutáni (tamtéž, s. 156-158). Nejen krajina, posvátnosti a významná místa formují vztah k dané lokalitě. Vliv mají také výchova, pocity blízkosti a známosti prostředí, vzpomínky na zvuky, chutě, vůně, na společné aktivity a další zkušenosti nahromaděné v průběhu let (tamtéž, s. 159). Ukotvení a *zakořeněnost* v místě evokují stabilitu a statickou povahu. Lisa Malkki (1992, s. 27), která tento směr kritizuje, v tomto kontextu poukazuje na botanickou metaforu *zakořeněnosti* v místě, kdy podle ní lidé mají stále vžitou představu o tom, že jejich identita raší z místa, území státu nebo regionu, kde jsou zapuštěny jejich kořeny, stejně jako kořeny stromů. Další metaforou promítající se do jazyků jsou slova jako *mateřská země*¹¹ nebo *otčina*¹², které odkazují k příbuzenským vztahům a připodobňují se ke starému geologickému stromu *zakořeněnému* hluboko v zemi.

Fenomenologický pohled byl od 80. let 20. století podroben značné kritice. Byl obviněn z přílišného univerzalizmu a etnocentrismu, protože nereflektuje migrační zkušenost lidí a svým úzkým definováním ukotvuje *domov* jen k jednomu místu a dělá z něj privilegium jen určité části populace (Gibas, 2017, s. 254). Od 80. let minulého století také vzrostl zájem o výzkum *domova*, avšak badatelé se neshodnou na tom, jak by měl být *domov* definován, jak by se o něm měly provádět výzkumy a jak by tyto výzkumy měly být analyzovány a interpretovány (Somerville, 1992, s. 529). I když neexistuje jednotný myšlenkový proud a nepanuje zde jednoznačný pohled na definici *domova*, posledních třicet let výzkumu přispělo k významnému posunu chápání jeho podob a jeho vlivu na každodenní život člověka (Gibas, 2017, s. 242).

Jednou z hlavních kritiček fenomenologického pohledu byla Mary Douglas (1991), která si uvědomila, že téma *domova* je daleko komplexnější a netvoří jej jen místo, ale také

¹¹ Z angl. *motherland*

¹² Z angl. *fatherland*

sociální vztahy. *Domov* je podle Douglas vždy lokalizovaný, ale to neznamená, že musí být v jednom pevném místě.¹³ *Domov* je utvářen opakovanými každodenními činnostmi, které se dějí v určitém prostoru. Je racionálním hierarchickým systémem, ve kterém lidé žijí a vykonávají každodenní aktivity, existuje tak dlouho, dokud jeho existence členům dává smysl (Douglas, 1991, s. 288-289). Douglas se také vůči fenomenologickému pojetí vymezuje tvrzením, že *domov* nemusí být vždy nutně pozitivní, kvůli své hierarchii a autoritě členů může být ohrožující až tyranský. Dalším, kdo se odklání od zakořeněnosti a pevného místa *domova* je Theano S. Terkenli (1995), která si uvědomuje daleko větší vzájemnou provázanost světa a uzpůsobuje jemu své chápání *domova*. *Domovské* regiony jsou podle ní kulturně konstruované a jsou podmíněné geograficky a historicky a *domov* tvoří nejen fyzický prostor, ale také sociální podmínky a každodenní rutinní činnosti (Terkenli, 1995, s. 325). *Domov* je vytvářen v rámci adaptace na stále se měnící vnější podmínky, tento prostor je přetvářen každodenními aktivitami členů společenství, které svou pravidelností vytváří domácí řád. Tento řád propůjčuje členům možnost dobré orientace v prostředí a umožňuje jim předvídat chování ostatních členů (tamtéž, s. 326).

Členové tohoto domácího prostředí mezi sebou vzájemně komunikují a utváří různé silné vazby a vztahy. Podle Alfreda Schütze (1945, s. 370) znamená „cítit se doma“ výraz té nejvyšší blízkosti a intimity, který ovlivňuje mnoho faktorů. Schütz rozděluje vztahy podle jejich hloubky na vztahy odehrávající se *tváří v tvář* a na *intimní/blízké vztahy*. Vztahy tváří v tvář jsou žitou skutečností, odehrávají ve sdíleném čase a prostoru, dochází tedy ke komunikaci mezi lidmi ve stejný okamžik, mohou na sebe velmi dobře reagovat, přesně vidí reakci na své sociální chování. Je to formální struktura sociálních vztahů, která nemusí mít citovou hloubku. Kdežto blízké vztahy přetrvávají, i když spolu lidé vzájemně nesdílí prostor a čas, je tedy nezávislý na vazbách tváří v tvář. Dále vymezuje *primární skupinu*, kde převládají blízké vztahy, obecně bývají mezi rodinou a blízkými přáteli. Tato skupina lidí má velký vliv na utváření identity jedince a na jeho chápání *domova*. Člověk, který z prostředí primárních vztahů odejde, již nezakouší žitou skutečnost těchto domácích vztahů v čase a prostoru, ale zbydou mu vzpomínky, které se vztahují na domácí život až do chvíle, kdy *domov* opustil. Představa tohoto *domova* je v jeho myšlenkách zakonzervována, avšak *domov* bez jeho přítomnosti je i nadále přetvářen vnějším prostředím. Dále jsou zde vykonávány rutinní aktivity, které tvoří domácí řád, jen tento

¹³ Z angl. *fixed place*

člověk už není jeho součástí. Proto se *navrátilcova* představa *starého domova* nemusí shodovat s *domovem*, který se bez jeho přítomnosti změnil (tamtéž, s. 371-373). Peter L. Berger a Thomas Luckermann tvrdí, že blízkost vztahů se zakládá na sdílení referenčního rámce, který vychází ze sdílení každodennosti odehrávající se na určitém místě. To podle nich vede k možnosti sdílení kulturní identity. Proto lidé sdílející tyto referenční rámce si rozumí, aniž by spolu museli denně komunikovat (Berger a Luckermann, 1996, s. 35, 150-151).

Z výše uvedených pojetí *domova* je jasné, že jeho definice není jednoduchá. Mnoho badatelů se snaží postihnout šíři *domova* ve smyslu dimenzí, které podle nich obsahuje. Podle Terkenli (1995, s. 326) má dimenze tři, *prostorovou, sociálních interakcí a zvyků* a dimenzi *sociálních vazeb*, které potvrzují jedince jako lidskou bytost. Sandra Kreisslová (2018) ve své práci používá koncept Andrey Bastian, podle které *domov* obsahuje tři roviny, *emoční, sociální a prostorovou*. Emoční rovinu chápe jako existenciální pocity bezpečí, blízkosti a důvěry. Sociální rovinu tvoří sociální vazby k rodině a k přátelům a do prostorové roviny řadí různě vymezený region, vlast, rodiště či krajinu obklopující daného člověka (Bastian, 1995, cit. dle Kreisslová, 2018, s. 162). Peter Somerville (1992, s. 532-533) svůj koncept *domova* rozpracovává na šest až sedm dimenzí, které jsou vyjednávány v komplexním kontextu sociálních vazeb.

- 1) *Přístřeší* se pojí k materiálnímu chápání *domova*, ve smyslu fyzického přístřeší poskytujícího ochranu.
- 2) *Krb* značí teplo *domova*, příjemnou atmosféru, kde se člověk může uvolnit, cítit se pohodlně a odpočívat.
- 3) *Srdce* je podobné výše jmenované dimenzi, ale spíše než na fyzické pohodlí a stabilitu se váže na psychickou pohodu, pochopení a přijetí.
- 4) *Soukromí* vypovídá o schopnosti chránit a kontrolovat hranice. Odkazuje k ochraně svého teritoria a možnosti vyloučit z něj nevídané lidi.
- 5) *Kořeny* představují zdroj identity a smysluplnosti, obsahuje také pocity ochrany a uvědomění si svého místa ve světě.
- 6) *Bydliště* je minimální definicí *domova*, kde člověk momentálně bydlí.

7) *Ráj* je idealizovaný obraz *domova* obsahující výše zmíněné dimenze. Je to vlastně idealizovaná představa o *domově*, která je každému vlastní, ale pro každého znamená *domov* něco jiného. *Domov* má také symbolický status, který je obsažen ve všech zmíněných dimenzích.

Také Schütz ve svém článku *Homecomer* (1945) vyzdvihuje individuální prožívání a chápání *domova*, které je pro každého člověka jiné. Terkenli (1992, s. 328-330) mimo jiné také chápe *domov* jako individuální zkušenost, která se může měnit s prožívanou životní situací člověka, jeho věkem, nebo geografickou vzdáleností. *Domov* je dynamický koncept, který se neustále proměňuje v reakci na prostředí, ale také se během života jedince mění jeho chápání. Když je člověk ještě dítě, *domov* pro něj znamená matka, ale s věkem, kdy začne *objevovat svět*, se jeho koncept rozšiřuje. Ke stáří lidé tíhnou k usazení se v nejvíce známém domácím prostředí. Terkenli dále tvrdí, že tematizace *domova* je naléhavá až ve chvílích, kdy je člověk daleko od *domova*, nebo když je existence *domova* v ohrožení. Když je člověk stále v domácím prostředí, dělá stejné rutinní činnosti a je obklopen stejnými lidmi, nedokáže tak dobře docenit důležitost *domova*. Až když o tuto každodenní zkušenost přijde, daleko jednodušeji si uvědomí, kde je jeho *domov* a co pro něj znamená (tamtéž, s. 328). Zakořeněnost v tomto případě Terkenli chápe jako představu *domova*, kam si člověk myslí, že patří. Tato představa je podle ní důležitá pro chápání toho, jak se koncept *domova* rozrůstá, jakmile se od něj člověk vzdálí (tamtéž, s. 329). Až když jsme od *domova* fyzicky, sociálně, kulturně nebo historicky vzdáleni, teprve pak naplno cítíme, co pro nás *domov* znamená (tamtéž, s. 331).

Podle Somervilla (1992, s. 530) se na *domov* dá pohlížet jako na ideový a intelektuální konstrukt, který si každý dokáže vybavit, i když sám *domov* nikdy nezažil a žádné vzpomínky na něj nemá. Každý máme vědomí *ideálního domova*, které stojí proti námi zažívanému *domovu*. S tímto konceptem pracují také studia materiální kultury *domova*, kdy je *domov* utvářen na průsečíku materiální možnosti a imaginativních představ o ideálním *domově*. Ukazují, že materiální zajištění a podoba *domova* mají vliv na naši sebezprezentaci a utváří také náš pohled na okolí (Gibas, 2017, s. 256).

Jak již bylo popsáno výše, od 80. let minulého století se studium *domova* posunulo od chápání *domova* jako stabilního a ukotveného konceptu k proměnlivému a dynamickému konstrukt. Dříve se člověk a jeho *domov* chápal jako středobod, odkud pozoroval pohyblivé věci a procesy kolem něj, ale podle Nigela Rapporta a Andrewa Dawsona (1998, s. 33) došlo k reflexivnímu obratu, kdy člověk již není situován do pevného místa, ale v kontinuitě pohybu pracuje na tom, aby se „cítit doma“. Člověk totiž podle nich není *doma ve věcech* nebo na určitém místě, ale v životě v pohybu a zatím nevysloveném narativu o prožívaném životě. Tyto myšlenky vedly k deterritorizaci konceptu *domova* a kultury. Člověk tedy může být *doma* v pohybu, nebo také pohyb může

být jeho *domovem* (tamtéž, s. 27). Zmiňovaný život v pohybu, ale nenabývá podob jen geografického přesunu mezi místy, tento pohyb a proměnu zažívá i náš intersubjektivní svět. Adaptace na nové životní podmínky, nové zkušenosti a jejich interpretace mají vliv na naši identitu a náš vývoj. Schraňování dokumentů není důležité jen pro zachování kontinuity naší minulosti, ale také pro uvědomění si, kým jsme byli a už nejsme, a kým jsme dnes. Člověk se tedy snaží o udržení kontinuity ve stále se měnícím světě, ale také sám aktivně participuje na utváření proměny sebe samého i okolního světa (Szaló, 2006, s. 151). Podle této teorie nejsou migranti jen pasivními nosiči svého *starého domova*, ale aktivně dokáží propojovat *starý domov s novým*. Životy *tam* a *zde* spolu vzájemně interagují a vyjednávají se nezávisle na teritoriální identitě. Homi K. Bhabha dokonce představuje alternativní *třetí* prostor, kde se toto vzájemné vyjednávání děje (Bhabha, 1994, cit. dle tamtéž, s. 49). Tato myšlenka o translokalitě na sebe přilákala kritiku, podle které člověk není nikdy odtržen od místa a soustavy sociálních vztahů vyjednávajícím se v čase a prostoru. Místo a sociální vztahy, ve kterých člověk žije, na něj vždy budou nějakým způsobem působit, nelze tedy jako Bhabha tvrdit, že se *domov* vyjednává v alternativním translokálním prostoru (Roubal, 2013, s. 51). Proto se nyní badatelé opět navrací k vyjednávání důležitosti prostoru na identitu člověka.

Domov má podle všeho mnoho podob, rovin a dimenzí, které se vzájemně doplňují. V nejobecnějším smyslu může být *domov* chápán jako ideový či sociální konstrukt. *Domov* je zároveň velmi individuální zkušeností každého z nás. *Domov* nemůže být vymezen jen funkcí (jako je zajištění přístřeší, bezpečí a péče), zároveň také může, ale nemusí být lokalizován jen na jednom místě, kde se člověk narodil, nebo kde aktuálně žije. Mimo jiné je *domov* také souborem každodenních aktivit, které jsou vykonávány v rámci skupiny lidí, kteří zde žijí a tvoří společně *domov*. Blízké vztahy a sdílená interakce v čase i prostoru utváří kolektivní identitu skupiny a utváří také osobní identitu jedince, který zde žije. Místo, krajina, sociální vztahy, řád prováděných aktivit, emoce, vzpomínky a kolektivní vědomí mají vliv na to, jak každý z nás chápe a konstruuje *domov*.

3.4 Nesamozřejmost *domova* v kontextu migrace

Migrace provází lidskou populaci již odnepaměti, ačkoliv je jí věnována větší pozornost až od 20. století. Dnes budí zájem hlavně v důsledku globalizace a mezinárodní integrace, které mají za následek hospodářské i sociální změny (Giddens, 2013, s. 604).

Migraci se v nejobecnější rovině rozumí přesun jedince z jednoho žitého prostoru do druhého (Brouček, 2018, s. 1), práce je zaměřena především na problematiku *koetnické migrace*. V takové migraci se podle Jasny Čapo Žmegač (2010, s. 9) jednotlivci či skupina osob přesouvá z místa původu do cílové země na základě etnicity aktérů. Z pohledu státních orgánů jde o etnicky privilegovanou migraci, protože takoví migranti sdílí etnickou příslušnost s majoritou žijící na území cílového státu (Čapo Žmegač, 2005, s. 206) a očekává se tak jejich rychlejší a snazší sociální a kulturní adaptace (Čapo Žmegač, 2010, s. 20). V českém badatelském prostředí jde o relativně nový koncept nahlížení na migrační procesy. K migraci se pojí také charakter její *dobrovolnosti* či *nedobrovolnosti*. Dobrovolná migrace, jak již název napovídá, se odehrává na základě migrantovy volby, je například migrací pracovní či cestou za lepšími životními podmínkami. William Peterson (1958, s. 261) chápe nedobrovolnou migraci jako dvojí, a to vynucenou a násilnou. Přičemž při vynucené migraci má účastník volbu, zda v podmínkách zůstat či z nich utéct. V násilné migraci o tuto možnost přichází a je ze svého *domova* vysídlen.

V dřívějších pracích zabývajících se volyňskou tematikou je využíváno termínu *reemigrace*, *repatriace* či *etnického přistěhovalectví*, blíže se nad nimi ve své práci zamýšlí Jana Nosková (2007, s. 47-48) a přiklání se k pojmu reemigrace. Ta se podle ní vztahuje na navrátilce českého a slovenského původu, kteří ale měli státní příslušnost jiného státu. Dále vymezuje pojem repatriace, který byl v literatuře po druhé světové válce hojně užíván, ten se však vztahuje pouze na občany Československa, kteří se kvůli válečným událostem dostali do zahraničí a z něho se posléze navrací. Polemizuje také nad konceptem etnického přistěhovalectví, který chápe podle Petra Lozoviuka (2000, cit. dle Nosková, 2007, s. 48) jako migrační jev, ve kterém je určité skupině migrantů usnadňován pohyb kvůli jejich etnické příslušnosti, která je shodná s majoritní etnicitou cílového státu. Dále téma rozpracovává Luděk Jirka (2020, s. 212-213) a poukazuje na rozdíly v konceptech *návratové migrace/reemigrace* a *etnické návratové migrace*. Návratová migrace má podle něj nacionalizační charakter a dovolává se u migrantů pocitu sounáležitosti s národem, který má být hlavním aspektem jejich návratu. Předpokládá, že jsou nositeli národního vědomí. Oproti tomu etnická návratová migrace neapeluje na migrantovu sounáležitost s národem a může být pouze pragmatickým a strategickým jednáním, využitím svého etnického původu k migraci za lepšími životními podmínkami. Taková etnická návratová migrace do země původu s sebou nese určité výhody na rozdíl od migrace do jiných států,

například mohou získat trvalý pobyt nebo dokonce občanství (tamtéž, s. 213). I Čapo Žmegač (2010, s. 14-15) se zamýšlí nad rozdíly mezi výše prezentovanými návratovými koncepty a koetnickou migrací. Koncepty návratových migrací pohlížejí na etnické migranty z hlediska státu/národa, který v určitých kontextech předpokládá, že pocit sounáležitosti s národem spojuje teritorizované i deteritorizované členy národa a předpokládá, že vědomí své *domoviny* je potomkům zpřítomňováno udržováním kolektivní paměti. Je proto podle ní spíše *etickým* pohledem na zkoumanou problematiku než *emickým*. Mnoho potomků v zemi svých předků nikdy nežili, někteří se spíše považují za autochtonní etnickou minoritu státu, ve kterém žijí a nikoli jako diasporu své etnické vlasti. Koncept koetnické migrace otevírá možnost nahlížení emické perspektivy migranta a nepředpokládá, že jeho migrační proces bude *jednodušší* jen proto, že se vrací do země svých předků. Čapo Žmegač (tamtéž, s. 16) proto tvrdí, že koetnická migrace by měla být nahlížena jako druh migrace, protože koetniční migranti čelí podobným problémům s adaptací a přijetím místních jako všichni ostatní neetniční migranti. Přesídlení lidé mohou stále za svou *domovinu* považovat území nebo zemi, kterou dobrovolně či nedobrovolně opustili. V práci je využito posledně jmenovaného konceptu, neboť rozšiřuje danou problematiku nejen na příběhy *návratů ke kořenům*, ale chápe je jako druh migrace se všemi jejími úskalími.

Migrace obecně podle Stanislava Broučka (2018, s. 6) probíhá ve čtyřech fázích. V první fázi potenciálního migranta působí motivace k opuštění země svého pobytu. Jednou z teorií zkoumajících motivaci ke koetnické migraci je teorie vypuzujících a přitahovacích faktorů (*push and pull theory*). Vypuzující (push) faktory se dějí ve výchozí zemi migranta a nutí ho k migraci. Mezi tyto faktory se řadí například hladomor, válečný konflikt, utlačovací politika, vysoká nezaměstnanost, etnická perzekuce, nebo v případě koetnických migrantů politika utváření etnicky homogenních národních států. Přitahovacími (pull) faktory cílová země láká cizince k imigraci. Takovými faktory jsou například lukrativní pracovní trh, lepší životní úroveň anebo zdravé životní prostředí (Giddens, 2013, s. 615). Nejen tyto faktory, ale celá řada komplexních mikroskopických a makroskopických faktorů má vliv na rozhodnutí opustit své stávající *domovy* a podstoupit migrační proces. Ve druhé fázi již dochází k samotné zkušenosti přesunu a jeho průběh má velký vliv na následnou adaptaci na nové prostředí. Třetí fáze je charakteristická *adaptací/integrací*, ve které si migrant zajišťuje existenční potřeby jako jsou například legitimizace pobytu, zaměstnání a bydlení. Čtvrtá fáze se rozděluje na dvě

cesty: migrant se buď více či méně integruje do většinové společnosti nové země, nebo bude pokračovat v pohybu, ať je to emigrace do jiných států či následná reemigrace.

V práci je v kontextu opouštění *domova* a tvorby *nového* důležitá zvláště třetí fáze migrace, která je charakterizována pojmy *adaptace*, *asimilace* a *integrace*. Tyto pojmy jsou v literatuře o migraci po druhé světové válce často používány a vzájemně zaměňovány, a proto je potřeba je definovat a zdůvodnit jejich použití. Pro tyto účely je pro přehlednost využito záměrně jen jedné publikace, a to Velkého sociologického slovníku (1996).

Pojem asimilace znamená „proces, jímž se nějaká obvykle minoritní, migrující skupina prostřednictvím kontaktu stává součástí dominantní kultury“ (Petrušek a kol., 1996, s. 108). Tento proces však předpokládá, že dominantní skupina plně akceptuje minoritní skupinu a že minoritní skupina plně akceptuje kulturu dominantní skupiny. Proto v práci nebude nadále využíván a preferován bude pojem *adaptace*, který vhodněji vystihuje zkoumanou problematiku. *Adaptace* je „proces a výsledek procesu změn v chování, ve struktuře společenské skupiny, v sociální organizaci anebo v kultuře, přispívající k přežití, fungování anebo udržování rovnováhy se sociálním a přírodním prostředím. Obecněji *adaptace* označuje schopnost individua nebo skupiny přežít v daném sociálním a přírodním prostředí“ (tamtéž, s. 40). *Adaptace* může být v kontrastu s *asimilací* vysvětlena jako vnější přizpůsobení, kdy si minoritní skupina může nechat svá sociokulturní specifika, *asimilace* oproti tomu požaduje plné splynutí.¹⁴ Pojem *integrace* ve Velkém sociologickém slovníku není samostatně definován, je proto obdobně jako u Noskové (2007, s. 49) v práci chápán jako synonymum k *začlenění*.

3.5 Utváření *domova* v *novém* prostředí

Adaptace v *nové* zemi a utváření *nového domova* může být složitý proces nejen pro neetnické migranty, ale také pro ty se sdíleným etnickým základem cílového státu. Csabo Szaló (2006, s. 147-148) ve svém článku *Domov a jiná místa/ne-místa formování kulturních identit* navazuje na Schützeho a vymezuje dva typy migrantů, jejichž etnický základ má v zemi přistěhování vliv na začleňování se do společnosti a potažmo tvorbu

¹⁴ Více se předkládanou problematikou zabývala Chicagská škola v čele s Robert E. Parkem, Ernest W. Burgessem.

domova. Jedním jsou *navrátilci* a druhým *přistěhovačci*. Poslední jmenovaní mají podle něj složitější pozici při začleňování se do společnosti, protože přichází do prostředí, ve kterém nikdy nežili a kterému nerozumí. Snaží se integrovat do zdejšího sociokulturního prostředí a vše se pro ně odehrává v kontrastu *starý* versus *nový* svět a jejich pozornost se upíná k budoucnosti a k *utopickému* projektu vytvoření *konečného domova*. Oproti tomu *navrátilci* jsou podle něj lidé, kteří se po delší době (nespecifikuje) navrací do svého důvěrně známého kulturního prostředí a jejich začleňování je jednodušší. Jejich chápání *domova* je mýtické tzn. označují *domov* jako *místo návratu*, tedy místo, odkud člověk pochází a kde má *kořeny*. *Navrátilce* není v místě návratu úplným *cizincem*, nemusí odhadovat, co si ostatní lidé myslí a být neustále ve střehu (Schütz, 2004, s. 373).

Z výzkumů Čapo Žmegač (2005, 2010) nebo Sandry Kreisslové, Jany Noskové a Michala Pavlásky (2019) je patrné, že ani etničtí migranti to ve své etnické vlasti nemají při začleňování jednoduché, jak by se mohlo z výše popsané interpretace zdát. Etnickým *navrátilcům* je ve většině případů dán trvalý pobyt či občanská práva, ty z nich sice dělají právoplatné občany státu, ale tato skutečnost nebrání místním obyvatelům pohlížet na ně jako na *cizince* a *přivandrovalce*. Sdílejí sice s majoritní společností jazyk a kolektivní paměť, ale sociokulturní prostředí pro ně stále může být nové a mohou si zde připadat jako *cizinci* (Čapo Žmegač, 2005, s. 207; Kreisslová a kol., 2019, s. 133). Opuštění svých *domovů* a adaptace na nové prostředí s sebou pro všechny migranty přináší období *liminality* (Turner, 1995, s. 128). V této době je jedinec vytržen ze svého dřívějšího pevného místa v sociální struktuře, ale stále ještě není zařazen do nového místa (Turner, 2004, s. 95-97). Toto období přechodu je provázeno značnou nejistotou a stíráním rozdílů mezi lidmi se stejnou liminální zkušeností. Liminalita nemá předepsanou délku, může trvat pár hodin, ale také roky (Van Gennep, 1997, s.18-20). Zabydlování a utváření *domova* ovlivňuje jejich přijetí místní společností. Čapo Žmegač (2005, s. 213-214) ve svých srovnávacích analýzách koetnických migrací uvádí určité společné znaky, které adaptace zkoumaných přistěhovačů provázely. Místní je považovali za narušitele sociální struktury a řádu, na který byli zvyklí a chtěli si jako *původní* obyvatelé vyjednat lepší status vůči *nově příchozím*, které stavěli do podřazeného postavení. Toto jednání se promítá i do jazyka, konkrétně do tvorby hanlivých pojmenování, kdy v případě *sudetských* Němců byli majoritní německou společností nazýváni *cikáni*¹⁵ nebo *Malá Moskva*¹⁶ odkazující na

¹⁵ Z něm. *Zigeuner*

jejich příchod z Východu (tamtéž, s. 207). Z těchto situací vyvodila autorka závěr, že se nejedná o kulturní rozdíly, které by vytvářely pnutí mezi místními a nově příchozími, tento konflikt je ze své podstaty sociální povahy (tamtéž, s. 214). Odmítnutím této méněcenné pozice koetničtí migranti rozvíjejí diskurz své vlastní nadřazené identity (vědomí své nadřazenosti, zkušenosti migrace a oběti), který podporují skutečnými nebo vnímanými kulturními rozdíly. Budují si svou vlastní *subetnickou* identitu, která se vzdaluje té *místní* a vytváří mezi nimi symbolické hranice. Zdá se tedy, že o *privilegované etnické migraci* se dá mluvit jen ve fázích vysídlování a přesunu, nikoliv však v třetí fázi adaptace do místních sociokulturních podmínek své *etnické vlasti*. I když jsou kulturní rozdíly mezi skupinami obyvatel spíše v rámci stupňů než druhů, je jim přikládána velká důležitost, která podporuje vzájemné vymezování skupinových identit (tamtéž, s. 214).

V kontextu migrace a následné integrace na nové životní prostředí je důležité zmínit *teritoriální* neboli *místní identitu*, se kterou se pracuje ve výzkumech migrace po druhé světové válce. Jak již bylo naznačeno výše, identita je dynamická a neustále vyjednávaná v kontextu sociálního prostředí, do kterého spadá i místo, ve které člověk žije. Jednou z dimenzí naší identity je také teritoriální (místní)¹⁷ rovina, která je utvářena naším chápáním místa a vztahováním se k němu. Jde zde hlavně o to, jak se s tímto prostorem identifikujeme a jaké mu přikládáme významy (Roubal, 2013, s. 134). Problematikou místa a jeho vlivem na identitu se zabýval Ondřej Roubal (2013, s. 87-88) ve své práci *Biografická identita v pohraničí*. Zde skrze narativní rozhovory zkoumal formování vztahu k neznámému prostoru a jeho přetváření v *domov*. Teritoriální identitu analyzuje skrze čtyři kategorie, které mu pomáhají lépe nahlédnout vztah k místům.

Kategorie jsou následující:

1. Motiv vstupu do prostředí.
2. Prožitek *terra incognita* tzn. začátky v novém prostředí.
3. Aktivní osvojování prostředí, charakteristické přetváření prostředí v *domov*.
4. Nový *domov*, kde analyzuje vztah k původnímu a *novému domovu*.

¹⁶ Z něm. *Klein Moskau*

¹⁷ V geografických výzkumech se často objevuje spojení regionální identita, která není totožná s místní neboli teritoriální identitou. Místo odkazuje k jednotlivci a k jeho prožité historii v místě a jeho vztahu k němu. Tento vztah k místu zaniká smrtí člověka, kdežto region má dlouhé trvání, představuje komplexní síť historických socioekonomických vztahů na určitém prostoru (Chromý, 2003, s. 165-166).

Pomocí těchto kategorií došel ke zjištění, že *domov* je pro narátory *dvoji*. Cítí, že jejich *domov* je nejen v místě, odkud přišli, ale také v místě, kde současně žijí. *Domov tam* je spíše ve vzpomínkách, je velmi idealizovaný, kdežto *domov zde* je žitou realitou a dalo by se říct, že je také *konečný*. Vědomí *domova* představuje nejvyšší formu identifikace s místem a také tvoří základ teritoriální identity. Ta je podle něj nejvíce spjata s „žitým prostorem“ (bydliště, čtvrť, vesnice, město), ale také se zde vyjevuje jako identita národní (tamtéž, s. 131-134).

Teoreticko-metodologická část začala u nahlížení identity skrze narativní rozhovory, zde také končí. Následuje praktická část práce, jež obsahuje stručnou historii migrace na Volyň, analýzu a interpretaci narativních rozhovorů, které jsou doprovázeny informacemi z odborné literatury.

4 Empirická část

Kde domov můj

Jan Pospíšil

Ač cizí zem nás kojila,
že Čech jsi, vždycky pamatuj,
nás matka v dětství učila,
když zpívala Kde domov můj.

A dědův hlas se divně chvěl,
slzami zakalen měl hled,
když o své vlasti vyprávěl,
že zemský ráj to napohled.

Studenou zdá se cizina,
když srdce tvoje tíhne jen
kde předků tvých je otčina,
ta naše krásná česká zem.

Skončena cesta cizinou,
zřím vyplněn sen krásný svůj,
já našel vlast svou jedinou,
toť země česká, domov můj.

Empirická část práce je uvedena básní od Jana Pospíšila (1993, s. 27), pravidelného přispěvatele do volyňského časopisu *Věrná stráž*¹⁸, jehož básně jsou dodnes v povědomí krajanské veřejnosti. Báseň je silně emočně nabitá a vypráví o vztahu ke *dvojímu domovu* – *domovu* na Volyni a *domovu* v etnické vlasti svých předků. Následující kapitoly odkryjí, jak *domov* re-konstruují a interpretují vybraní zástupci volyňských Čechů, kteří v roce 1947 migrovali do Československa.

¹⁸ Tento týdeník byl vydáván v Žatci v letech 1946–1952.

Empirická část je rozdělena na šest kapitol. V první kapitole je uveden historický kontext emigrace Čechů do oblasti Volyně. Druhá až pátá kapitola obsahují vždy odbornou kontextualizaci, na které navazují okomentované úryvky z rozhovorů s pamětníky. Tyto kapitoly jsou zakončeny souhrnem, který obsahuje diskuzi nad klíčovými poznatky. Druhá kapitola se zabývá počátky života na Volyni a vzpomínkami narátorů na své předky. Na ni navazuje třetí kapitola, kde jsou uvedeny reflexe *domova* na Volyni, které jsou tematicky utříděny do podkapitol. Ve čtvrté kapitole se čtenář dozví, z jakých důvodů a za jakých podmínek vybraní narátoři opouštěli Volyni a jak zpětně hodnotí svou migrační zkušenost. V páté kapitole je pozornost zaměřena na začátky ve *vlasti* a úskalí adaptace do místních podmínek. V poslední kapitole jsou popsány subjektivní reflexe *domovů* narátorů, které jsou zde analyzovány a v souhrnu kapitoly jsou interpretovány a utříděny do kategorií na základě kterých narátoři re-konstruují *domov*.

4.1 Kdo jsou volyňští Češi?

Česká migrace do Ruska měla do poloviny 19. století pouze individuální charakter, kdy na toto území mířili obchodníci, řemeslníci či hudebníci. Až od poloviny 19. století můžeme sledovat systematictější migrační tok do carského Ruska (Valášková, 1996, s. 27). V této době nebyla jedinou migrační destinací, hojně se migrovalo do zemí Rakouska-Uherska a také do Spojených států amerických. V polovině 19. století byly české země součástí Rakouska-Uherska, které se vzpamatovávalo po prohrané prusko-rakouské válce. Zažívalo velký populační tlak, germanizační síly ze strany rakouských úřadů, málo pracovních příležitostí a nedostatek půdy, jejíž kupní cena rostla (tamtéž, s. 28, Vaculík, 1997, s. 15). Tyto ekonomické, sociální a politické činitele bychom mohli řadit mezi vypuzující (push) faktory, které Čechy nutily k emigraci. Emigrace do Ruska ani do Spojených států amerických nebyla hojně podporována českou reprezentací. Ta emigraci Čechů vnímala jako oslabení českého živlu v Rakousku-Uhersku. Oproti emigraci do Spojených států amerických¹⁹, kde docházelo k odnárodnování Čechů, byl upřednostněn migrační tok do carského Ruska, kde tato migrace byla interpretována jako posila slovanského národa. Podle slavjanofilů se měli Češi lépe sžít s okolním slovanským etnikem, ke kterému mají blíže než ke germánskému či anglosaskému (Valášková, 1996,

¹⁹ Ve Spojených státech amerických v letech 1861-1865 probíhala občanská válka. Tento politicky a sociálně nepříznivý faktor také ovlivnil české migrační toky druhé poloviny 19. století.

s. 29). Primárně byla podporována migrace amerických Čechů do carského Ruska, nikoliv migrace Čechů z Rakouska-Uherska. Hlavními agitátory vystěhování na Volyň byli František Příbyl z Třeboně a Josef Olič z Řevničova na Rakovnicku (Vaculík, 1997, s. 18).

Mezi přitahovací (pull) faktory by mohly být zařazeny mnohé zákony a nařízení, které z carského Ruska dělaly lukrativnější destinaci. V roce 1861 došlo ke zrušení nevolnictví, přijíždějícím Čechům bylo nabízeno na určitou dobu osvobození od daní a vojenské služby a náboženská svoboda²⁰. Samotné carské Rusko mělo zájem na dosídlení svých území, zejména Kavkaz, Dálný východ a po polském povstání i Volyňskou gubernii. Kolonizování tohoto území mělo proběhnout za co nejnižších nákladů ruské pokladny, migranti měli pozvednout místní hospodářství a dobře se začlenit mezi místní obyvatelstvo a neizolovat se od nich, jako tomu bylo u německé kolonizace v 18. století. Ruský zájem se tedy obracel na pravoslavné Slované a Čechy (tamtéž, s. 15). Ve Volyňské gubernii byly dobré podmínky pro přesídlení. Po nezdařilém polském povstání v roce 1863 zde polští velkostatkáři prodávali levně svou půdu, která byla v porovnání s českou tak levná, že se stěhování na Volyň neslo v duchu „za chalupu grunt“ (tamtéž, s. 18). Také samotná emigrace byla čtyřikrát levnější než do Spojených států amerických a její další výhodou bylo, že vedla po souši (tamtéž, s. 20).

První organizované vlny stěhování začaly roku 1868, i když individuální migrace probíhala od roku 1863. Nad'a Valášková (1996, s. 29-30) rozděluje stěhování na Volyň na vystěhovalectví zemědělské a městské, podle toho, kam migranti mířili a kde se v carském Rusku usazovali. Do měst se z pravidla stěhovali imigranti různých profesí, jako byli: učitelé, inženýři, obchodníci, sládcí, mlynáři apod. Češi migrovali ve skupinách, pomáhali jim s tím známí, příbuzní anebo agenti a zplnomocněnci, kteří jim asistovali v odkupu půdy.²¹ Češi se usídlovali na půdě polských velkostatkářů nebo v ukrajinských městech a vesnicích, kde zakládali své osady, které pojmenovávali přijímáním zdejších ukrajinských názvů a pro bližší označení k názvu přidávali upřesnění *česká/ý*. Druhá velká vlna emigrace na Volyň trvala až do roku 1879, kdy bylo zrušeno osvobození imigrantů od vojenské služby (Vlk, 2000, s. 8).

²⁰ Carské Rusko chtělo na svém území oslabit vliv polského katolicismu, proto byli nakloněni kolonizaci pravoslavného obyvatelstva. Češi podle ruských slavjanofilů byli jinými katolíky než Poláci (Vaculík, 1997, s. 16) a byla jim dána privilegia vytvořit vlastní církev, která by byla nezávislá na Římu. K ničemu takovému však nedošlo (Valášková, 1996, s. 30).

²¹ Hlavním cílem je podat stručný přehled o životě volyňských Čechů a jejich začátků na Volyni. Podrobněji o problematice nákupu půdy pojednává Jaroslav Vaculík ve své publikaci *Dějiny volyňských Čechů I.* (s.18-22).

Volyňská gubernie byla v době české imigrace jednou ze stovek gubernií Ruské říše, měla rozlohu 71 852,7 km² a nacházela se v jihozápadním cípu ruského území. První ruské sčítání lidu roce 1897 doložilo, že na území Volyňské gubernie žily téměř tři miliony obyvatel, z toho 70 % tvořili Ukrajinci, 13 % Židé, 6 % Poláci, 5,7 % Němci, 3,5 % Velkorusů (Rusů) a 0,92 % Čechů. Těch zde bylo 27 670, z toho 92 % mělo ruské občanství a většina z Čechů se živila jako rolníci (Vaculík, 1997, s. 29). Volyň byla organizována do *újezdů*, nižšími administrativními jednotkami byly *volosti*, v jejichž čele stál volený stařešina a v každé osadě si všichni imigranti volili starostu. Všechny volosti měly také vlastní soudy. Všichni představitelé administrativního aparátu byli příslušníky utvářející se bohatší vrstvy (tamtéž, s. 23). Na tomto území Volyňské gubernie se vystřídalo mnoho státních vlád (viz tabulku 2), které měly velký vliv na život volyňských Čechů, a nakonec také na jejich odchod z Volyně.

Tabulka 2 Přehled státoprávního vývoje na území Volyňské gubernie

Rok	Vláda
1868–březen 1917	Carské Rusko
březen 1917–listopad 1917	Prozatímní vláda knížete Lvova a později Kerenského
listopad 1917–duben 1918	Ukrajinská lidová republika – Centrální rada
duben 1918–prosinec 1918	Ukrajinský stát
prosinec 1918–květen 1919	Ukrajinská lidová republika – Direktorium
červen 1919–srpen 1919	Ukrajinská sovětská socialistická republika
srpen 1919–červen 1920	Polská republika–západní Volyň
červen 1920–srpen 1920	Ukrajinská sovětská socialistická republika
září 1920–září 1939	Polská republika–západní Volyň Až podpisem Říšského míru (18.3.1921) byl na Volyni nastolen mír. Tato dohoda rozdělovala Volyň na západní část, která připadla Polsku a východní, které vládl Sovětský svaz.
září 1920–červen 1941	Ukrajinská sovětská socialistická republika–východní Volyň
červenec 1941–únor 1944	Německá okupace
únor 1944–do ukončení reemigrace v květnu 1947	Ukrajinská sovětská socialistická republika

Zdroj: Manová, Martínková (2012, s. 21-23)

4.2 Počátky na Volyni a vzpomínání narátorů na příběhy předků

Začátky na Volyni nebyly jednoduché. Půdy, které si nově příchozí Češi zakoupili, nebyly v obděláném stavu, dlouho ležely ladem, a proto Češi museli svá pole zbavovat náletových dřevin či vymýtít kus lesa. Jako první obydlí jim sloužily *zemljanky*, které byly vyryté v zemi, nebo také bydlelo několik rodin společně v budovách zakoupených dvorů (Vaculík, 1997, s. 21, Valášková, 1996, s. 30). První sklizně byly chudé a nově nakoupená půda se musela zúrodnit a zkulturnit. Místní úroveň hospodaření byla velmi nízká. Ukrajinské obyvatelstvo obhospodařovalo pole trojpolním systémem, rozrývali zem dřevěnými rozsochy a neznali hnojení kravským hnojem (Vaculík, 1997, s. 35). Podle sčítání ruského lidu z roku 1897 byla gramotnost místního ukrajinské obyvatelstva jen 9,26 %, oproti tomu gramotnost Čechů dosahovala 59,03 % (tamtéž, s. 29). Tato rozdílná intelektuální a ekonomická úroveň se odrážela ve schopnosti hospodařit a přinášela s sebou rozbroje mezi Ukrajinci a Čechy. Až postupem času si utvořili dobré sousedské vztahy, kdy se Ukrajinci od Čechů učili efektivně obdělávat svá pole, pěstovat ovocné stromy a chovat hospodářská zvířata (tamtéž, s. 36-37). Češi si s sebou přivezli také zemědělské nástroje a technologie, které znali z *domova*, a právě díky nim v brzké době dosahovali velkých úrod, které prodávali a za utržené peníze rozšiřovali a zkulturnovali svá hospodářství. Na Volyni Češi vybudovali pivovary, mlékárny, mlýny, velké dílny, cementárnu, cihelny a cukrovary.

Vzpomínání na příchod předků do této oblasti a vyjádření úcty k nim, se ukázalo jako integrální součást životních příběhů narátorů. V narativech se objevovaly představy o pilné práci, kterou předci vybudovali svůj veškerý majetek a hospodářství a vytvořili tak *domovy* pro sebe a své potomky. Život na Volyni byl velmi úzce spjat se zemědělstvím a půdou, která byla pro obživu většiny aktérů i jejich předků klíčová, a proto byl na ni v narativech kladen důraz. Hlavními vlastnostmi, které narátoři přisuzovali svým předkům, byly pracovitost, píle a šikovnost. Tyto obrazy a hodnocení jsou součástí kolektivní paměti rodin volyňských Čechů předávané z generace na generaci. Narativ o úmorné práci a těžkých začátcích předků byl vyprávěn jako historický začátek života Čechů na Volyni. Následující části narativů ilustrují tuto kolektivní paměť.

Dědeček byl moc dobrej kovář. Koval koně. Tam když přišli na tu Ukrajinu, tam byly pralesy. Ale strašně pěkná půda, tam byla černozem a kámen nebyl.

*Tak museli les vyklučovat, aby z toho byla orná půda a na tom si zakládali vesnice.*²²

V příbězích se objevují ekonomicky laděné motivy k emigraci. Češi, kteří se stěhovali na Volyň, neměli majetek, a proto si chtěli ekonomicky polepšit emigrací na Východ.

*Naši předci, než se odstěhovali na Volyň, tak neměli žádné majetek, neměli ani svůj dům. Nechávali se najímat ve fabrikách a dispozici obci a bydleli u někoho, takže proto se stěhovali na Volyň, aby měli lepší živobytí. Ta půda na Volyni byla levná. Byla kvalitnější než v Čechách, ale nebyla deset let obdělávaná, protože v té době tam byl les a keře.*²³

Narátoři věnují pozornost také krajině a přírodním živlům, které je obklopovaly a které jim mnohdy přály a jindy kvůli nim zažívali těžké časy. Půda a její kvalita je jmenovatelem všech příběhů, protože na její kvalitě a výnosnosti záležela budoucnost a obživa nejen rodin, ale i zásobování celých obcí.

*Bydleli, říkali ty starý lidi, že v zemljankách, tak já nevím, jestli to je tak, ale vyprávělo se to. Říkal, že vlci chodili v noci a oni museli hlídat dobytek, než si něco postavili. Tam byla strašně dobrá půda a dobře se tam hospodařilo.*²⁴

*Když prarodiče tam přišli, tak nemuseli shánět obydlí a nastěhovali se do dřevěného zámečku, a pak se mohli zabírat výstavbou zemědělských budov. Vystavěli chlív a stodolu. Nebyly tam hromosvody nikde a přišla velká bouřka a zapálila to. Jelikož byli u řeky, tak se něco podařilo zachránit a nějaký to dřevo použilo ke stavbě domu a v tom jsme se narodili vlastně my a ten tam stojí do dneška.*²⁵

²² Rozhovor s Marií K. (1936) z Buderáže, vedený v srpnu 2020 v Siřemi.

²³ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

²⁴ Rozhovor s Ladislavem Z. (1931) z Jezírka, vedený v červenci 2020 v Siřemi.

²⁵ Rozhovor s Irenou O. (1935) z Lipjan u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Plasích.

Vaculík (1997, s. 17) i Vlk (2000, s. 13) uvádí, že mnozí Češi se ještě před vypuknutím první emigrační vlny vypravovali na Volyň na *vlastní pěst*, aby se přesvědčili o kvalitě půdy na vlastní oči a do vlasti zpátky jako důkaz přiváželi hlínu. Emigrovali zvláště mladší a střední generace, jež měly pevné zdraví, které by vydrželo počáteční těžká leta.

*Původně dělali látky. [...] To už skončilo, nějak se toho dost dováželo z Ameriky a pak tím pádem poslali jednoho Opočenského, se říkalo, že na Ukrajině je hodně půdy a ta je dobrá a že by se jim tam dobře žilo. Poslali tam jednoho na tu Ukrajinu, on dokonce přivezl hlínu, jak dobrá tam je, abychom to mohli zkontrolovat.*²⁶

4.2.1 Shrnutí

V této kapitole bylo možné sledovat, jakým způsobem narátoři reflektují kolektivní paměť skupiny, se kterou sdílí pocit sounáležitosti. Zejména těžká práce předků, pracovitost, vytrvalost a píle jsou vlastnostmi, které byly kolektivní paměti udržovány v paměti komunikační. Příběhy o předcích jsou předávány z generace na generaci a utváří tak identitu volyňských Čechů jako skupiny, ale také se promítá do identity jednotlivců. Toto kolektivní vědomí ovlivňuje jejich sebeobraz a vnímání své pozice ve světě.

4.3 Domov na Volyni

Považují narátoři Volyň za *domov*? Na co ve spojení s životem na Volyni²⁷ vzpomínají a jak život zde z pohledu dneška hodnotí? Na tyto otázky se pokouší odpovědět následující kapitola. Na tomto místě je nutno zopakovat, že narátoři na Volyni strávili dětství, případně mládí a jen v jednom případě mladou dospělost a založení rodiny, proto jsou jejich vzpomínky na Volyň časově limitované do emigrace roku 1947. Gabriela Kiliánová (1992, s. 272) uvedla, že nejčastěji se pamětníci ve svých narativech vrací k dětství, mládí, k dospělosti, odchodům z *domova*, k práci a předkům. Vzpomínají často také na tragické, komické nebo smutné události, na válku a odboj. Pro tuto část výzkumu

²⁶ Rozhovor s Annou V. (1936) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

²⁷ Práce je zaměřena zejména na západní Volyň, neboť odtud pochází všichni narátoři. V práci je pojímána východní Volyň jen okrajově, protože její vývoj od roku 1921 spadl pod sféru vlivu Sovětského svazu.

jsou nejsilnějšími aspekty, které aktéři zmiňovali v kontextu *domova* dětství, vzpomínky na rodinu, na sociální vztahy, každodenní aktivity a silně emočně zabarvené zážitky z válečného období.

4.3.1 Západní Volyň v době polské vlády jako *zlatý věk* volyňských Čechů

Narátoři se ve svých vyprávěních často vraceli ke vzpomínkám na Volyň za vlády Polska, které označovali za *dobré časy na Volyni*.²⁸ Mladší nárátoři spíše reprodukovali vzpomínky svých rodičů. Starší však polskou vládu zažili a s podporou vzpomínek svých předků ji ze současné perspektivy hodnotili jako časy svého klidného dětství, bezpečí a dostatku. Do života na Volyni zásadním způsobem zasahovala tamní politika. Vláda Polska na západní Volyni trvala od roku 1921 do roku 1939 a stanovovala na svém území úplnou ochranu svobody, života, majetku všech občanů žijících na svém území, bez rozdílu původu, národnosti, rasy, jazyka či náboženství (Vaculík, 1998, s. 32-33). Všechna tato nařízení propůjčovala české menšině ochranu, značnou náboženskou i jazykovou svobodu a utvářela tak dobré podmínky pro zachování kontinuity skupinové identity Čechů na území západní Volyně.

*Za Poláků se Čechům žilo dobře, měli tam své pozemky, měli obchody, příbuzná měla galantěrku, Židi měli obchody, prodávalo se maso, plné obchody.*²⁹

Vedle příznivých politických podmínek se Čechům také dařilo v rovině ekonomické. Na území západní Volyně převládalo zemědělství (79 %), průmysl zde byl málo rozvinut s výjimkou průmyslu spjatým se zemědělstvím, jako byly pivovary, mlékárny, pekárny, mlýny a masokombináty (tamtéž, s. 34). Zemědělské plochy byly využívány velmi intenzivně, zaváděly se kvalitnější odrůdy a začínala se používat umělá hnojiva. Pokrok zaznamenal také chov hospodářských zvířat, kdy se čeští zemědělci snažili zdvojnásobit dojivost krav. Po válce rostla cena zemědělských produktů, a tak se i zvyšovaly příjmy

²⁸ Roku 1921 byla podepsána polsko-ruská smlouva mírová smlouva, která rozdělila Volyň do dvou sfér vlivu. Západní Volyň připadla Polsku a východní Sovětskému svazu. Všichni nárátoři pocházeli ze západní Volyně, a proto je jí v práci věnována větší pozornost než východní Volyni, která spadala pod sovětskou sféru vlivu.

²⁹ Rozhovor s Irenou O. (1935) z Lipjan u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Plasích.

zemědělců, kteří si nově mohli dovolit nákup strojů a techniky, které jim pomáhaly v práci a šetřily jim čas (tamtéž, s. 35-37). Na *polské časy* vzpomínali narátoři jako na dobu blahobytu, dostatku a rozmachu kulturního a společenského života, jak ilustrují citované vzpomínky pamětníků níže. Materiální zabezpečení, pocit politického i faktického bezpečí dělaly z Volyně dobré místo pro život. Tato situace byla z hlediska utváření *domova* přínosná zvláště v materiálních aspektech, ale také v sociálních a emočních. Historickou literaturou je výše doložen hospodářský a sociokulturní rozmach, který narátorům a jejich předkům umožňoval stabilní životní úroveň a větší míru kulturní a sociální realizace. Narátoři často tuto dobu dávali do kontrastu s vládami, které následovaly a z jejich narativu je patrné protiruské smýšlení. Dále se tímto tématem zabývá následující kapitola.

Oni Bolševici říkali, že jdou zachránit od bídy buržoazní Polsko. Přitom za Poláků bylo v obchodech všechno, pak přišli Sověti a nebylo nikde nic! Nebylo nic! V komíně ze sazí a ze sádla jsem dělal krém na boty. To mi bylo asi sedum nebo osum. To nic nebylo! To je jako když teď do Ruska přijedeš, tak tam taky nic není! Všechno je na bazaru. Ještě teď. To byla doba těchhle těch.³⁰

Pod Polskem tam bylo dobře, ale pak už to bylo špatný. Pak za Ruska začaly kolchozy, otce odsoudili jako kulaka a odváželi na Sibiř. V Mizoči už byl připravenej vlak, že nás odvezou celou rodinu a v noci začali Němci bombardovat a bylo po Sibiři [smích].³¹

4.3.2 Bezpečí jako jeden z aspektů *domova* na Volyni

Jednou z hlavních složek fenomenologického pojetí *domova* je pocit bezpečí a sounáležitosti s místem, kde člověk žije. Takové místo utváří jeho osobní i kolektivní identitu, která je vyjednávána v čase (Gibas, 2017, s. 246). K pochopení situace *domova* na Volyni je nutné uvést stručný historický kontext, který následoval po skončení *dobrých polských časů*. V září 1939 došlo k opětovnému sjednocení Volyně a vlády se ujal Sovětský svaz. Se změnou vlády se také zásadně změnila politická situace. Soukromý majetek byl zestátněn a zemědělci byli nuceni vstupovat do kolektivních hospodářství

³⁰ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

³¹ Rozhovor s Ladislavem Z. (1931) z Jezírka, vedený v červenci 2020 v Siřemi.

(kolchozů). Kdo vlastnil více než 10-15 hektarů, byl označen za *kulaka*³² a byl následně transportován na Sibiř nebo do dalších odlehlých oblastí Sovětského svazu, kde chyběla pracovní síla (Vaculík, 1998, s. 98-99). Od roku 1941 byla Volyň okupována německými vojsky a opět se měnily místní politické poměry. Zastaveny byly deportace na východ, ukrajinské obyvatelstvo se vymanilo z bolševické nadvlády a svítla jim naděje na obnovení ukrajinské státnosti. Úlevu pocítily také ostatní národnosti kromě židovského obyvatelstva (tamtéž, s. 103). Uvedené výroky pamětníků ilustrují jejich obavu z politické situace, kdy na základě výše svého majetku mohli být posláni na Sibiř. Někteří z pamětníků proto německou okupaci chápali jako vysvobození od transportů. Tyto zkušenosti se sovětským režimem si pak odvážejí do Československa a ovlivňují jejich vztah ke komunistickému režimu.

*Začala válka, a to těsně u Lucka nám to sebrali a postavili tam letiště a pro nás to byla výhoda, protože jinak bychom měli víc hektarů, byli bychom kulaci a odvezli by nás na Sibiř. Tatínek pak odešel do války a my už jsme neměli za sovětský vlády ty hektary a nebyli jsme kulaci.*³³

*Přes deset hektarů. Ti dva roky, než přišel ten Němec za Rusa, tak ten, kdo měl přes deset hektarů, tak už byl kulak, ty odváděli do gulagů. Nejvyšší kontingenty na něj dávali. Voni potom... přišel Němec, tak to bylo jiný, ale všechny takhle do toho kolchozů hnali.*³⁴

Většina narátorů zažila válku, ještě když byli děti, ale vzpomínky na ni jim zůstaly do pozdního věku. Pamatovali si události s takovou přesností, jako by se staly včera. Důvodem jsou zřejmě silné emoce, které se vzpomínkami na tuto dobu pojí.

Já, když slyším nějaký hlasitější letadlo, tak mi to úplně připomíná, mám hroznej strach. [...] No ale u nás zase bombardovali Němci školu, co bylo trošku lepšího. Mezi Malovanou a Výhodou bylo pole a oni se netrefili a házeli ty bomby na to pole. A my jako děti jsme to viděli, jak se to tam vařilo, všechna

³² Lidé, kteří vlastnili větší hospodářství.

³³ Rozhovor s Irenou O. (1935) z Lipjan u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Plasích.

³⁴ Rozhovor s Helenou T. (1931) z Buršovky, vedený v červenci 2020 v Podbořanech.

ta půda, jak to tam lítalo. Normálně jsem viděla, jak se vyhazuje bomba z letadla jako dítě. [...] No, nebyla jsem schovaná, seděli jsme na schodech s dětma a koukali jsme na to, bylo to tak půl kilometru od nás, pak jsme do té díry chodili sáňkovat. Tam byla díra, že by se tam mohl vejít celý náš barák. Takže tohle jsem zažila, nic mě nerozhází, žádnéj koronavirus!³⁵

Na pozadí probíhající druhé světové války se na území Volyně utvářely hnutí a organizace, které spolu nemilosrdně bojovaly. Zde si měřili síly nacisté, ukrajinští nacionalisté (UPA)³⁶ usilující o samostatnou Ukrajinu, sovětsí partyzáni, polští partyzáni (AK) a *divoké* ozbrojené oddíly, které nebyly pod politickou organizací. Německá vláda nepodporovala žádnou ukrajinskou nacionalistickou organizaci a Ukrajince považovala za nevzdělanou skupinu obyvatel, kterou zaměstnávala jako levnou pracovní sílu. UPA se organizovala ve volyňských lesích, odkud přepadávala německé strategické body. S UPA sváděli kruté boje sovětsí a polští partyzáni. UPA se uchýlovala k dočasným spojenectvím s nacisty i Sověty, ale nikdy s polskými partyzány, se kterými vedla občanskou válku. Situace ohledně aliancí zradikalizovaných skupin se stávala nepřehledná. Nacisté a ukrajinští nacionalisté a další uskupení se nechávali živit vesnicí a pokud někdo kladl odpor, nezdráhali se použít násilí. Zločiny jim procházely, protože na vesnici již nebyla místní polská policie³⁷ (tamtéž, s. 105). V této době zažívala Volyň dvojvládí, kdy ve dne vládli němečtí nacisté, kterým se musely odvádět kontingenty a v noci si pro naturálie chodili ukrajinští nacionalisté a *různá uskupení*, které si je brali sami či násilím.

Zážitky s ukrajinskými nacionalisty a zradikalizovanými skupinami byly pro narátory velmi silnou traumatizující zkušeností, která zásadním způsobem poznamenala vzpomínky na Volyň a potažmo i reflexi tamního *domova*. Obyvatelé Volyně se báli o své příbuzné, kteří byli ve válce a sami žili v neustálém strachu a nejistotě. Dům, který považovali za bezpečné útočiště, navštěvovali nevítaní hosté, které nemohli ze svého prostoru vykázat. Byli tak připravováni o soukromí a pocit bezpečí, ale také o materiální zabezpečení v podobě hospodářských zvířat, úrody či ošacení a majetku. Mnozí kvůli

³⁵ Rozhovor s Evženií S. (1936) z Malované u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Duchcově.

³⁶ V letech 1941 došlo k frakci ilegální Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), která se rozdělila na část revolucionářů vedenou Stepanem Banderou (banderovci) a na část pod vedením Andrije Melnyka (melnykovci), kteří se rozcházeli ve vedení boje za nezávislost. V roce 1942 vznikali první banderovské oddíly, které nesly název UPA (Ukrajinská povstalecká armáda). Hluběji se tímto zabývá Vaculík (1998, s. 104-108).

³⁷ Ta byla totiž dříve zlikvidována Sověty.

vypalování vesnic přišli o své domovy, a proto jejich rodný dům existuje už jen ve vzpomínkách. Vybrané úseky narativů ilustrují tuto válečnou a poválečnou dobu.

A že to bylo krutý, ať už to byla doba polská, sovětská, německá, banderovská, každá se něčím vyznačovala a byla v něčem velice ošklivá. Ani Poláci se k nám nechovali dobře. Já si pamatuju, když přišli Němci na dvůr, vyhnali si prase z chlívků a chystali se ho zabít, tak maminka posbírala všechny děti z okolí a nebojácně se tam s nima postavila a „To jsou všechno moje děti, co já jim dám jíst?“, důstojník se ptal, jestli to jsou všechno její, ona řekla, že jo a on jim to prase nechal, ale vzal si vejce, na ty byli taky zatížený. Koně nechtěli, ty chtěli jen Ukrajinci a Rusáci. Jak to bylo, že každou chvíli tam přišli v noci banderovci, to je taky jiná otázka, a to bylo taky ošklivý. To znamenalo, když ses postavila banderovcům, tak ti neměli zbraně, ale měli různý mučidla a mlátili lidi po hlavě pažbou a těch případů bylo hrozně moc.³⁸

Další výpověď je příběh paní Soni N. z Moštěnice. Zde vedle sebe bydleli Češi, Ukrajinci a Poláci. Kvůli národnostním bojům přišla o střechu nad hlavou a její rodina byla nucena utéct z vesnice do bezpečí, které představovalo v tomto případě městské prostředí.

Docela mně zůstalo v paměti, jak okolo nás chodili polští pohraničníci, v roce 1939, když hlídali polský hranice, protože v osmi letech, v roce 1944 jsme museli utéct do města. [...] Opustili jsme v listopadu 1944 svoje hospodářství, kde byla sklizená všechna úroda. Maminka mohla vzít jen to nejnnutnější, měla na to hodinu. Pak se druhý den jeli podívat na ty naše domky a všechny ty domky byly spálený, bylo nás asi pět rodin. Takže jsme zůstali bez ničeho. Ve městě Ostroh (za Polska Ostrog) jsme neměli nábytek nic. Maminka chodila po rozbombardovaných domech a sháněla nábytek. Tam bylo utečeneckých rodin hodně. Byla velká bída a velká tlačence o volnou světničku. Nebylo čím topit. Akorát jsme měli s sebou peřiny a v pytlích peří. Spali jsme my malí na

³⁸ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

zemi, přinesla se otep slámy, spali jsme na zemi a měli jsme peřiny. Tam byli malý kamínečka, teplušky, tam se mámy střídaly na vaření v té světnici.³⁹

Z vesnické zemědělské produkce žily všechny tamní skupiny, ať je řeč o ukrajinských nacionalistech, nacistech nebo jiných zradikalizovaných skupinách. Připravovali vesničany o materiální zajištění, čímž v nich narůstal pocit strachu a nejistoty, zda mají dostatek pro svou obživu.

No, tak rabovali, co se dalo. Táta byl na vojně a přišli Němci. No a kráva byla pro nás živobytí, no a normálně nám vzali poslední krávu z chlíva. Ta kravička vůbec nechtěla jít. Táhli ji na maso, aby vojáci měli co jíst. My jsme je prosili a brečeli. Normálně ji museli strkat... ona to věděla.⁴⁰

Vyhrocené vztahy mezi Ukrajinci a Poláky stály obě národnosti mnoho obětí. Následující úryvky popisují nebezpečí a emocionální ztráty, které volyňští Češi zažili na Volyni. Přišli o sociální a blízké kontakty se svými sousedy, kteří byli jiné národnosti. Příbuzenské vazby s polskou národností obnášely pro celou rodinu značné bezpečnostní riziko provázené pocity nejistoty a strachu.

Ruský banditi a banderovci tam byli. Pásl jsem krávy a banderovci chtěli vymýtit z Volyně Poláky. Tam žily polský rodiny a měly se vystěhovat. Já a jeden Polák jsme spolu páslí krávy. Já jsem vyved asi deset krav od sousedů a všude. Nechávali nám úhor, kde jsme páslí krávy. Došel jsem na jeho dvůr a tam byly jeho krávy ještě ve chlívě a sousedovy krávy tam přišly, ony byly tak naučený, že chodily k jednomu stádu. Koukám. Všechno otevřený, chlívy... Vejdu do domu a tam celá jeho rodina probodaná nožem. Tak jsem šel do vedlejší místnosti, tam byl on probodanej nožem. Děvečka ta byla v komoře a probodaná taky. To udělali banderovci. Chtěli čistou Ukrajinu budovat takhle. Tak jsem to řekl ve vsi a pochovali jsme je. Pobodali je, protože to byli Poláci. U nás byla velká polská strážnice, nakonec utekli radši. Všechny rodiny

³⁹ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

⁴⁰ Rozhovor s Evženií S. (1936) z Malované u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Duchcově.

radši poutíkaly. Hodně rodin zůstalo tam a oni je banderovci vraždili už po válce.⁴¹

Kučerovi se báli doma spát, tak spali u nás, ale u nás spali na zemi. Naši z toho radost neměli, že malej Jirka je potomek Poláka a báli se i o nás, ale neměli jim sílu říct, nechod'te k nám spát.⁴²

4.3.3 Dětství a každodenní aktivity jako jeden z aspektů domova na Volyni

Většina narátorů na Volyni strávila jen své dětství či dospívání, a možná proto se v jejich narrativech téma dětství často objevuje. Ve vzpomínkách na dětství se narátoři nejčastěji vraceli k rodině a přátelům, se kterými si hráli. Narátoři si vybavovali detailní popisy svých oblíbených her a vzpomínali jakými aktivitami byl naplněn jejich dětský život.

Na Volyň? Jo, vzpomínám. [...] Na dětství ráda vzpomínám, jsme si hráli, jsme žili, tak jak by měl život probíhal. Jsme byli spokojený.⁴³

Jako vzpomínal jsem, jak jsme chodili k sousedům na třešně, a to byly takový klukovský věci. Tak to jsem nějak po týhle stránce netruchlil. Rád si člověk vzpomene na dětství, jak jsme pásali krávy a co jsme tam prováděli, jak jsme ukradli strejčkovi cigarety, kouřili a bylo nám blbě. Ale to jsou běžný klukovský zážitky.⁴⁴

Každodenní život se na volyňských vesnicích nesl ve znamení práce. Děti od útlého věku pomáhaly rodičům s hospodářstvím. Děti měly většinou na starosti pastvu krav, přiložily ruku k dílu při sezónních pracích na poli, při žních a sklizních, při kterých si rodiny pomáhaly se sousedy bez rozdílu jejich etnické příslušnosti.

⁴¹ Rozhovor s Josefem S. (1932) z Moštěnice, vedený v srpnu 2020 v Siremi.

⁴² Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

⁴³ Rozhovor s Olgou H. (1921) z Buršovky, vedený v srpnu 2020 v Soběchlebech.

⁴⁴ Rozhovor s Vladimírem (1937) z Michalovky, vedený v červnu 2020 v Teplicích.

Všichni tam žili. Ukrajinci tam žili a Židi, my jsme na samotě u lesa, tam byly tři baráky, jedny byli Židi, Ukrajinci a my Češi a ty dvě vesnice byly obě dvě půl kilometru od nás. Vycházeli jsme spolu dobře, měli jsme se rádi a pomáhali jsme si na žně, nebo se sklízelo. Od dětství jsme dělali na poli a u dobytka a všichni jsme byli pospolu, pomáhali jsme si všichni.⁴⁵

Pozitivní vzpomínky na dětství a vzpomínání na práci se objevují ve všech narativech. Život na Volyni se ubíral ve znamení zemědělských prací a vnitřního řádu domácností. *Domov* je podle Douglas (1991, s. 288-289) vyjednáván v souboru každodenních činností. Díky jejich dodržování a pravidelnosti se utváří řád, kterému všichni členi domácnosti rozumí. V tomto aspektu byla pro zkoumané aktéry Volyň *domovem*.

4.3.4 Sociální vztahy jako jeden z aspektů *domova* na Volyni

Na západní Volyni vedle sebe žili Ukrajinci, Židé, Poláci, Češi a Němci. V roce 1921 se konalo polské sčítání lidu, které uvádělo, že na Volyni žilo 984 tisíc Ukrajinců, 241 tisíc Poláků, 152 tisíc Židů, 25 tisíc Němců a 25 tisíc Čechů (Vaculík, 1998, s. 32). Interpretace soužití všech těchto národností se v narativech různí. Pokud se jednalo o sousedské vztahy s lidmi jiných národností, hovořilo se jako o harmonickém soužití, jinak tomu bylo, pokud se jednalo o vzdálené a anonymní kontakty. Z hlediska volyňských Čechů, docházelo zde k vyjednávání skupinové identity *My* – Češi versus *Oni* – Ukrajinci, Poláci, Židé, Sověti a Němci, které se odehrávalo ve vzájemném kontaktu a soužití v rámci své skupiny, ale také s ostatními mimo svou skupinu. Češi se vůči svému okolí izolovali svým jazykem, kulturou, ale také vědomím si své skupinové identity, která odkazovala k předkům, kteří přišli z českých zemí. Jmenovatelem všech narativů bylo vědomí si svého českého původu, píle a pracovitost svých předků. Právě tyto vlastnosti přiřazovali své skupině a nejčastěji se jimi vymezovali vůči ukrajinskému obyvatelstvu, kterému byly přisuzovány vlastnosti s opačným znaménkem. Předci si s sebou přivezli zemědělské technologie a postupy, které jim přinášely lepší výsledky než Ukrajincům, kteří takové znalosti neměli (Vaculík, 1997, s. 36-37). Jako skupina byli Ukrajinci v očích Čechů líní a nevzdělaní, avšak sousedské soužití s Ukrajinci probíhalo bez větších konfliktů. Češi ve svých narativech zdůrazňují

⁴⁵ Rozhovor s Evženií S. (1936) z Malované u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Duchcově.

svou technologickou vyspělost hospodářství a píli, kterou se Ukrajinci k nim chodili učit. Češi často zaměstnávali Ukrajince, kteří v takové práci viděli přivýdělek, ale také učení se lepšímu hospodaření (Vaculík, 1998, s. 35).

*Když jste šel po polích, tak bylo jasné, kde hospodaří Čech a kde Ukrajinec. Do dneška tam Ukrajinci vzpomínají, že je Češi naučili hospodařit. Český pole bylo čistší, nebyla tam tráva, nebylo tam kamení. Správně se hnojilo, takže úroda byla větší. Ukrajinci se naučili hnojit od Čechů. Ještě dneska na to vzpomínají, jak se naučili a že je škoda, že Češi odešli, že jim tam hodně pomáhali.*⁴⁶

Sousedské národnostní soužití bylo očima narátorů ambivalentní – interpretováno bylo jako harmonické i problematické. Zdůrazňována byla vzájemná nápomocnost v těžkých časech, kdy muži odešli do války a ženy se staraly o celá hospodářství a Ukrajinci jim s těžkou prací pomáhali. Češi jim na oplátku půjčovali své stroje, kterými si Ukrajinci snáz obdělali svá pole. Pamětníci si však vzpomínají i na nepříjemné konfrontace zvláště s Ukrajinci, kteří neměli Čechy v oblibě. O takových případech vypráví například paní Helena T. z Buršovky:

*S některými to šlo a s některými ne. Říkali „na sobakach prijechali, na sobakach odiedu“. Že na psech jsme tam přijeli a že tak pojedem domu. Až Češi budou odjíždět, tak je chtěli Ukrajinci přepadnout, že je ještě vokradau, protože budou nabalený. Naši to měli poschovávaný. Byli tam i v Buršovce ruský důstojníci nastěhovaný a přes den byli pryč, a pak k nám na večer chodili spát. Než jsme odjeli sem do Čech. Měli jsme ukrajinskou holku, maminka jí umřela a tatínek si vzal jinou. Oni ji pak poslali do Německa. Ukrajinců jsme se báli.*⁴⁷

O českém etnickém vědomí a uzavírání se okolním národnostem mluví například paní Soňa N. z Moštěnice. Hlavní hodnotou dotazovaných volyňských Čechů bylo vědomí svého původu a sounáležitosti se skupinou, která udržovala národní a etnické vědomí ve

⁴⁶ Rozhovor s Evžením S. (1936) z Malované u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Duchcově.

⁴⁷ Rozhovor s Helenou T. (1931) z Buršovky, vedený v červenci 2020 v Podbořanech.

své kolektivní paměti. K tomu, aby udrželi takové homogenní společenství, preferovali uzavírání endogamních sňatků.

Pamatuju si, kdo kde bydlel, protože jsme se tam všichni znali, bylo nás tam asi třicet osm rodin Čechů, asi dvě stě obyvatel. Jinak tam bydleli Poláci i pár rodin Ukrajinců. Vedle byla Moštěnice ukrajinská a tam jich bylo asi tři sta rodin, ale my Češi jsme drželi pohromadě, protože jsme byli hrdí na to, že jsme Češi. Kdo zlobil, tak byl pokáranej, že dělá Čechům ostudu. Když si někdo chtěl vzít někoho z jiný národnosti, tak si to musel vybojovat.⁴⁸

Přijetí společností, blízké vztahy či vztahy tváří v tvář jsou podle Schützeho (1945, s. 370) jedním z hlavních faktorů, které mají vliv na to, že se člověk v daném prostředí cítí „jako doma“. Dobré sociální vztahy jsou jedním z faktorů, které měly vliv na to, zda se aktéři na Volyni „cítili doma“. Dobré sociální vztahy mezi sousedy v rámci české komunity, ale i mezi ostatními etniky, byly jedním aspektem chápání *domova*.

Specifickou kategorií sociálních vztahů, která byla již naznačena výše, je snaha o udržení české komunity, českého jazyka a obecně *češství*. Již od počátku imigrace na Volyň v 70. letech 19. století byly Čechy zakládány společenské místnosti, které Čechům umožňovaly setkávat se a vytvářet prostor pro české kulturní vyžití. Dále byly v průběhu let zakládány hasičské spolky, které vedle zachraňování obcí před požáry zajišťovaly další kulturní aktivity, jako byly zábavy, divadelní představení a slavnosti. Také děti se aktivně zapojovaly do kulturního života nacvičováním divadelních her, recitováním básní a zpěvem. Takové akce se často konaly na louce, kde se postavilo improvizované jeviště. Divadelní představení a koncerty nenavštěvovali jen Češi, ale také ostatní lidé z okolních vesnic. V zimě se kulturní vyžití přesouvalo do hospody, kde se pořádaly taneční zábavy. Fungovaly také knihovny, které obsahovaly české knihy, noviny a časopisy⁴⁹ (Vaculík, 1997, s. 57-58). Za polské vlády došlo ke zlepšení životní úrovně, posílily se kontakty s Československem a rozmach zažil také kulturní a společenský život. K dostání byly první radiopřijímače, gramofony a české desky (Vaculík, 1998, s. 41). Rozšířily se sokolské spolky a ochotnická divadla. Podle Vaculíka Češi na Volyni věnovali velkou pozornost hudbě. Písně *přenesené* z českých zemí během času nepodléhaly vlivům okolí a spíše se

⁴⁸ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

⁴⁹ Avšak složení a množství knih a dovezených časopisů bylo ovlivněno tamní vládou.

zakonzervovaly, k dostání zde byla také nová hudba z tehdejšího Československa. Hudba zde hrála velkou roli, jak pro slavnosti, ale také pro všední den, uchovával se tak český duch a formovala se tak česká skupinová identita. České povědomí bylo formováno také nově vznikajícími veřejnými knihovnami (tamtéž, s. 42-43). Tyto podmínky dávaly Čechům možnost kontaktu s aktuální českou kulturou, pěstovat své etnické povědomí a vymezovat se tak vůči místnímu obyvatelstvu. Důležitou roli na udržení kontinuity české skupinové identity hrál český jazyk.

Vedli nás k tomu, abychom se česky vzdělávali ve škole, českýma knihama. Ve škole se na konci roku pořádaly výlety, to nebylo, že by se někam jelo, ale v přírodě se uspořádalo podium a hlediště a školní děti tam měly deklamace, zpívání, hraní na nástroje a takovej kulturní program. Trvalo to tak dvě až tři hodiny. A na ty výlety se sjíždělo hodně lidí, i Poláci, aby si vyslechli hraní. Nedělní škola byla česká, sdružení mládeže bylo český, když učil děda, tak i divadlo bylo český a pěvecký sbory byly český.⁵⁰

Pěkné chvíle a pocity sounáležitosti zažívali narátoři při hudebních produkcích, na kterých se účastnili se svými vrstevníky, se svými rodinami, příbuznými a přáteli. Zde se setkávala komunita Čechů a pěstovala se tak sounáležitost se skupinou a kulturní vědomí.

Byla tam hospoda, dělali tam zábavy. Na zábavy už jsem chodil a s babičkama jsem tancoval. Babičky mě vždycky vzaly „Pojd' si zatancovat“. Můj táta tam hrál a záleský chlapi. Potom, když jsme přijeli sem, jsem zkoušel hrát na tu jeho trumpetu, ale nelíbilo se mi to. U zábav měli pivo, ale jinak o všední den, to nevím. Doma se pivo nepilo. Dost často tam byla zábava.⁵¹

Jak již bylo naznačeno výše, důležitou roli v životech volyňských Čechů zastával vztah k českému jazyku. Čeština byla jedním z diferenciacních znaků, který odlišoval Čechy od *těch ostatních* a její znalost posilovala sounáležitost s Čechy. V rodině mluvili volyňští Češi výhradně česky, avšak ne všichni měli to štěstí se jí učit ve škole. Školství bylo vždy pod politickým vlivem tamní vlády, a proto se s výukou měnil i vyučovací jazyk.

⁵⁰ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

⁵¹ Rozhovor s Josefem S. (1929) ze Zálesí, vedený v červenci 2020 v Soběchlebech.

První dva roky jsem chodil do polský školy, jsem se učil polsky a česky. Pak přišli Rusáci, tak jsem se učil česky a rusky a polsky už ne, pak přišli Němci a zase dva roky jsem se učil německy a česky. A tak nic moc jsem neuměl. Německy jsem uměl pěkně, ale všechno jsem zapomněl. Ukrajinsky jsme uměli taky, když jsme s nimi museli žít.⁵²

S výukou češtiny mají narátoři různé zkušenosti podle lokality, kde žili, a podle toho, jaké školy se nacházely v pěší vzdálenosti od jejich bydliště. Ve výuce českého jazyka měly výhodu ty děti, které žily v českých vesnicích, kde se v okolí nacházela česká škola. Ty, které žily ve vesnicích, kde byli Češi v menšině, již takové možnosti výuky neměly. To je i případ paní Soni N., která velmi špatně nesla, že se nemohla učit česky. V rodině mluvili vždy jen česky, aby uchovali svůj jazyk a kulturu před vnějšími vlivy.

Učili jsme s v ukrajinském jazyce, měli jsme hodiny ruského jazyka. Doma jsme mluvili jediné česky a snila jsem o tom, jak to musí bejt krásný chodit do český školy a slyšet všude jen český jazyk. Ale psát správně gramaticky česky jsem neuměla. Nemohli jsme se učit česky, ani moje sestry. Byla to malá vesnička, takže se to tam nevyučovalo.⁵³

Zkušenost paní Soni N. je značně odlišná od vzpomínek pana Ladislava Z., který pocházel z české vesnice Jezírko, kde bydleli Češi a mluvili mezi sebou pouze česky. S okolním obyvatelstvem však mluvili jazykem, který nejlépe odpovídal situaci. Střídal se vládly a s nimi i protežování jazyka vládnoucí skupiny. Češi se tedy na území Volyně museli umět dorozumět vedle mateřské češtiny také německy, polsky, ukrajinsky a rusky. K osvojení si takových dovedností jim pomáhala školní docházka.

Učitel byl Tomeš a pak se to tam už za Ruska střídalo všelijak, zase se chodilo jinak. Učili jsme se tam česky, ukrajinsky, polsky, rusky. V češtině jsme se učili. Furt jsme se učili česky. Na českých vesnicích jsme mluvili jen česky. Jezírko

⁵² Rozhovor s Josefem S. (1929) ze Zálesí, vedený v červenci 2020 v Soběchlebech.

⁵³ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

*byla česká vesnice, tam se mluvilo jenom česky, ale když pak šel člověk někam dál, ve městech se mluvilo všelijak, ukrajinsky, rusky a polsky.*⁵⁴

Z citovaných úryvků narativů je zřejmé, že si aktéři na udržování *češství* zakládali. Zpětně vzpomínají, jak se rádi učili a mluvili česky a jaké to pro ně bylo *privilegium*, které jim dávalo možnost se chápat jako Čech a vymezovat se tak vůči ostatním. Komunitní život Čechů udržoval kontinuitu českého etnického vědomí, které mělo vliv na utváření sociální i osobní identity narátorů. Setkáváním se v rámci komunity navazovali blízké sousedské vztahy, nebo vztahy tváří v tvář, díky kterým se cítili místní společností přijati. Podle Bergera a Luckermanna (1996, s. 35, 150-151) je právě tímto udržována kulturní identita, která utváří referenční rámec, díky kterému si lidé rozumí, aniž by museli denně komunikovat. V prostředí blízkých a známých sociálních vztahů se podle Schützeho (1945, s. 370) utváří *domov*.

4.3.5 Shrnutí

Byla tedy Volyně *domovem*? Pokud chápeme *domov* jako Terkenli (1992, s. 328), je velmi individuálním a dynamickým konceptem, který se mění v závislosti na prostředí a čase. Také se během života mění jeho chápání. To znamená, že tak, jak *domov* konstruují narátoři dnes, nemusí odpovídat tomu, jak ho prožívali, když žili na Volyni. Z výše uvedené historické literatury a výpovědí narátorů lze tvrdit, že Volyně za polské vlády vytvářela dobré podmínky, aby ji narátoři pokládali za svůj *domov*. Mohli Volyně považovat za svůj *domov*, neboť zde žili, měli zde vytvořené blízké vztahy, zvyklosti a kulturní život. Rozuměli zdejšímu každodennímu životu a chápali se jako čeští obyvatelé Volyně. Pro většinu narátorů a jejich předky byla úrodná půda zdrojem obživy a ve válečných letech na ní a na svém hospodářství byli závislí více než kdy jindy. Proto mají tyto narátoři k půdě daleko hlubší vztah než například městští obyvatelé. Půda jim poskytovala dobré materiální zabezpečení, polské zákony jejich životu propůjčovaly dostatečnou náboženskou, ekonomickou, kulturní a etnickou svobodu, která jim umožňovala kontinuitu své kolektivní paměti a vyjednávání své české identity. Za polské vlády se dalo o *domově* na Volyni mluvit jako o pozitivním. Jak ale uvádí Douglas (1991,

⁵⁴ Rozhovor s Ladislavem Z. (1931) z Jezírka, vedený v červenci 2020 v Siřemi.

s. 288-289) *domov* nemusí být nutně pozitivní. Za sovětské vlády, druhé světové války a poválečných událostí byla otřesena ochranná a bezpečnostní rovina *domova*, která je mimo jiné jednou z jeho hlavních funkcí. Nejvíce vyčerpávající pohled na *domov* přináší Somerville (1992, s. 532-533), který jeho konstrukci utřídil do sedmi rovin. Právě na tomto konceptu budou nahromaděná data interpretována.

1) *Přístřeší zde chápe jako materiální zajištění domova.*

Tato rovina byla za polské vlády naplňována, avšak situace se změnila obměnou vlád a válkami, v nichž se odevzdávaly kontingenty vládním institucím a dalším skupinám. Tehdy hospodářům začaly těžké časy.

2) *Krb je zde interpretován jako atmosféra, kde si člověk může odpočinout a cítit se dobře (ve smyslu fyzickém).*

Tato rovina byla splňována před válečným obdobím, kdy narátoři líčili své pozitivní vzpomínky na dětství, rodinu a společenskou zábavu. Za války však byly rodiny na vesnicích v neustálém napětí, ani ve svých *domovech* nebyly plně v bezpečí.

3) *Srdce oproti fyzickému rozměru zdůrazňuje psychickou pohodu, která je utvářena v rámci domova.*

Stejně jako u fyzického ne/pohodlí, by se válečné a poválečné období nedalo popsat jako období psychického klidu. Hospodářská situace v nich vyvolávala pocity napětí a strachu z nedostatku materiálního zabezpečení. Také je provázet strach o své blízké, kteří byli ve válce, a také o svou rodinu, která zůstávala na Volyni uprostřed národnostních bojů.

4) *Soukromí zde znamená možnost ochrany svého prostoru a možnost vyhostit za své hranice nezvané lidi.*

Tato rovina byla již v práci diskutována při příchodech ukrajinských nacionalistů a jejich branců. Odevzdávání naturálií nebylo dobrovolnou podporou, ale vynucenou záležitostí, která by mohla být život ohrožující, kdyby volyňští Češi kladli odpor. Nemohli tedy ze svého hospodářství vykázat lidi, o které nestáli a tím přicházeli o klid a soukromí.

5) *Kořeny chápe jako zdroje identity a smysluplnosti, ochrany a uvědomění si svého místa ve světě.*

Tato rovina nebyla příliš ovlivněna válkou ani poválečnou situací. Češi udržovali na Volyni svou komunitu, kde pěstovali *češství* a kulturní vědomí. Kvůli

národnostním bojům si volynští Češi možná daleko více uvědomovali svou etnickou identitu a sounáležitost se skupinou.

6) *Bydliště je v nejužším smyslu místo, kde člověk pobývá.*

Narátoři často velmi detailně líčili svůj rodný dům a hospodářství. Z narativů se dá předpokládat, že k němu měli niterný vztah. Během války i po ní někteří přicházeli o svá rodná bydliště v důsledku válečných či národnostních bojů.

7) *Ráj je idealizovaný obraz domova.*

Idealizovaný obraz *domova* je vlastní každému člověku i tomu, který vlastní zkušenost s *domovem* nemá. Abstraktní roviny *domova* se válečné události dotkly jen minimálně a to tak, že pamětníci kladli v kontextu *domova* daleko větší důraz na aspekt bezpečí.

Narátoři o Volyni hovoří jako o *domově* spojeném se svým dětstvím. Kladou ovšem důraz na podmínku bezpečí. Pokud se zde necítili v bezpečí, nemohli se cítit „jako doma“, a proto museli *domov* hledat někde jinde. Podmínky od roku 1939 nebyly jednoduché, ale národnostní boje nekončily ani po druhé světové válce, kdy ukrajinští nacionalisté usilovali o etnicky homogenní Ukrajinu. Nejvíce se tato neshášenlivost vztahovala na Poláky, ale ani Češi se zde necítili bezpečně a byli připraveni emigrovat do Československa.

4.4 Opuštění Volyně a cesta do Československa

Migrace, resp. koetnická migrace⁵⁵ je podle Ivy Heroldové (1986, s. 157) vždy za lepšími podmínkami života. Stejně tak nahlíží i na velké etnicky motivované migrační vlny do Československa po druhé světové válce. Podle Vaculíka (2002, s. 18) měly tyto migrace tři etapy. První etapa by se dala nazvat jako přípravná, v té bylo hlavním úkolem dojednat za součinnosti státních orgánů a druhého státu dohodu o emigraci, připravit soupis žadatelů o migraci, jejich soupis majetku, připravit dokumenty k přesídlení včetně žádostí o udělení občanství. Druhou etapou byla samotná migrační zkušenost, kdy byli přesídlenci v Československu registrováni, obdrželi kapesné a umístění. Třetí, pro Vaculíka, poslední fází bylo poskytnutí sociální a finanční péče o migranty ve formě zápujček, ošacení

⁵⁵ Etnografky Iva Heroldová, Jana Nosková i historik Jaroslav Vaculík ve svých pracích využívají termínu reemigrace, zde je pro účely práce využíván koncept koetnické migrace, jak již bylo řešeno v teoretické části práce. Ta je privilegovanou migrací, kdy se osoby přesouvají z původního místa do cílové země na základě svého etnického původu.

a pomoc se zařízením povolání či živnosti. Obdobně tyto fáze migrace chápe i Brouček (1992), ale uvádí ještě čtvrtou část, která je zaměřena především na integraci migrantů do majoritní společnosti, a proto se zde zabývá pozitivním i negativním vztahem majoritního obyvatelstva k přesídlencům. Čtvrtá fáze je tématem následující kapitoly. K pochopení situace ohledně migrace volyňských Čechů *zpět* do Československa je využito stručného historického přehledu a teorie vytlačovacích a přitahovacích faktorů.

Vypuzujícím faktorem byla situace po druhé světové válce, kdy se na Volyni životní podmínky ještě zhoršovaly. Panoval zde všeobecný nedostatek produktů a surovin a noční nájezdy ukrajinských nacionalistů a dalších zradikalizovaných skupin stále pokračovaly. Muži, kteří za války odešli osvobozovat Československo se Svobodovou armádou, zůstali v Československu a o celá hospodářství se starali ženy, prarodiče a děti, a i nadále museli odvádět dávky státu a pro naturálie si také chodili tamní zradikalizované skupiny a ukrajinští nacionalisté. Pokračoval také národnostní boj, ve kterém Ukrajinci usilovali o etnickou *čistou* Ukrajinu. K celkovému nedostatku a nebezpečí zradikalizovaných skupin se přidali žebráci z Brjanské oblasti, kteří také prosili o jídlo (Vaculík, 2001, s. 44). Společensko-politická situace ovlivňovala volyňské Čechy tak, že se nadále báli žít ve svých *domovech* a emigrace do Československa se jevila jako rozumný krok.

První zmínky o *návratu* do Československa se objevily již po první světové válce a následně také v roce 1940, kdy volyňští Češi prostřednictvím pamětního spisu vyjádřili podporu boje za československý lid a vyslovili tak přání vrátit se do *vlasti* (Heroldová, 1983, s. 109). Po druhé světové válce byl napříč Evropou znatelný tlak na etnickou homogenitu států, které byly provázány koetnickými migracemi obyvatel. Československo po ztrátě Podkarpatské Rusi a vysídlení německého obyvatelstva bylo návratu zahraničních Čechů a Slováků nakloněno. Koetnické migrace měly podle Heroldové (1986, s. 157) dvojí charakter a to vlastenecký, ale také ekonomicko-sociální. Volyňští Češi měli vyslyšet *volání své vlasti* a pomoci budovat nově osvobozenou republiku a zároveň si tak vylepšit životní podmínky. Republika po vysídlení Němců z pohraničí potřebovala pracovní sílu a zemědělce, kteří by hospodařili na opuštěných pozemcích. Muži, kteří sloužili ve Svobodově armádě se zasadili o osvobození republiky a měli tak právo zde zůstat a usadit se na pozemcích po vysídlených Němcích. Avšak ani toto umíst'ování se neobešlo bez problémů.⁵⁶ Volyňští Češi apelovali na vládu, aby reemigrace jejich rodin začala co

⁵⁶ Umíst'ování vojáků podrobně popisují Vaculík (2001) a Nosková (2007).

nejdříve, protože nejenže se o ně báli, ale také na práci v nových hospodářstvích byli sami. Právě tyto události se dají pokládat za faktory, které volyňské Čechy přitahovaly a motivovaly k migraci do Československa. Samotná migrace volyňských Čechů tedy probíhala ve dvou fázích. Prvními emigranty byli vojáci, kteří se vlivem válečných událostí dostali do Československa. Druhá fáze se týkala českých obyvatel Volyně, kteří sem přijížděli v první polovině roku 1947. Volyňští Češi se stěhovali především do okresů Žatec, Podbořany, Litoměřice, Mikulov, Šternberk a Moravský Krumlov. V historické literatuře, například u Vaculíka (2001, s. 48), se mluví o přesídlení volyňských Čechů jako o *dobrovolné* migraci⁵⁷, ale je otázkou, do jaké míry bylo rozhodnutí opustit *domovy* na Volyni svobodnou volbou, vlasteneckým voláním, jak tvrdí Heroldová (1986, s. 157) anebo útekem do bezpečí.

4.4.1 Motivace k migraci z perspektivy narátorů

Nosková (2007, s. 109-111) ve své práci o reemigraci volyňských Čechů zjistila, že motivace volyňských Čechů emigrovat do Československa nevycházela (jak tvrdí odborná literatura reprezentovaná například Heroldovou) z „vyslyšení volání vlasti o pomoc“. Nacionální cítění a léta pěstované a uchované *češství* určitě bylo jedním z motivů, ale nebylo tím hlavním. Jako důležitý motiv spatřuje ekonomické faktory, do kterých ale nezařazuje pouhou touhu *jít za lepším*, ale vždy ji uvádí v kontextu špatných podmínek na Volyni. Mezi tyto ekonomické motivátory řadí již výše jmenované řádění zradikalizovaných skupin a kolektivizaci. V neposlední řadě jmenuje také motivaci shledat se opět se členy své rodiny, kteří do Československa došli vlivem válečných událostí. Podobné motivační faktory vyplývají i z tohoto výzkumu, který byl prováděn s mladšími narátory, kteří migrační cestu podstupovali většinou jako děti či dospívající. Nejčastěji byly artikulovány motivy útěku do bezpečí, které byly provázeny negativními zážitky s ukrajinskými nacionalisty a zločineckými skupinami.

No, tady bylo bezpečněji dříve než teďko. Ale tam jsme nikdy nebyli v pohodě, v bezpečí, protože Poláci a banderovci žili tímhle způsobem. Jeden čas měl táta zapřažený koně, to bylo po válce v roce 1946, 1947. A v noci normálně do

⁵⁷ Reemigrační dohoda mezi Československem a sovětskou vládou byla podepsána 10. července 1946.

chlíva jsme zažili střelby. Ráno byly ve chlívě díry po střelbě, protože tam ti Ukrajinci s Polákama se nesnesli, tak furt proti sobě zbrojili. No, a v noci jsme se chodili s peřinama schovávat tam k Ševcům do statku. Taky proto jsme tam nemohli zůstat. Tam se nedalo žít.⁵⁸

Člověk nevěděl, jestli ráno vstane. Někde to bylo ošklivé.⁵⁹

Byli jsme rádi, že přijedeme do Čech a budeme v bezpečí.⁶⁰

Nikommu nebylo líto, že odjeli. Volyň byla tak znechucená tím banderovstvím, že jsme všichni byli rádi, že odjíždíme. Šli jsme spát a věděli jsme, že tak jak jsme, vstaneme. [...] Zažili jsme v tý vesnici tolik hrůzy a utrpení, že jsme byli rádi, že jsme se odtamtud odstěhovali.⁶¹

Dalším motivačním faktorem zmiňovaným narátory byl stesk po členech své rodiny, která již přijela do Československa se Svobodovou armádou. Taktéž je uváděno, že k emigraci se rozhodla většina volyňských Čechů, a proto se dle výpovědí neobávali změny prostředí. Jen v ojedinělých případech se někdo z příbuzných či známých rozhodl zůstat na Volyni.

Miloslav H.: No, tátové byli už tady...

Olga H.: ...Ti byli jako vojáci a zvostali tady. Tak jsme jeli sem všichni.

Autorka: Báli jste se?

Olga H.: No, báli. Řeklo se všichni, tak všichni. Nebáli jsme se sem jet, všichni takhle jeli. Tak to jsme se nebáli.

Miloslav H.: Jeden, kdyby jel, tak bysme se asi báli, ale takhle jela celá vesnice.⁶²

Dalším motivem bylo také zmiňované vlastenectví, kdy se pamětníci těšili na zem svých předků, o které jim bylo vyprávěno. Na Volyni bylo *češství* velmi pěstováno a udržováno,

⁵⁸ Rozhovor s Evženií S. (1936) z Malované u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Duchcově.

⁵⁹ Rozhovor s Josefem S. (1929) ze Zálesí, vedený v červenci 2020 v Soběchlebech.

⁶⁰ Rozhovor s Helenou S. (1933) z Buršovky, vedený v červenci 2020 v Soběchlebech.

⁶¹ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

⁶² Rozhovor s paní Olgou H. (1921) a jejím synem Miloslavem H. (1942) z Buršovky, vedený v srpnu 2020.

a tak chtěli hned po příjezdu ukázat ostatním Čechům, že se od nich neliší a že ovládají jazyk a mají stejné kulturní vědomí.

My jsme se těšili na svoje blízký a jedeme tam, kde budeme slyšet jenom českou řeč. To musí být krása chodit do české školy. S úctou jsme se dívali na naši zem a s radostí jsme koukali na český nápisy a slyšet českou řeč všude. To bylo krásný.⁶³

Zkušenost pana Josefa V. s cestou má vlastenecký podtext. Uvádí, že po cestě zpívali vlastenecké písně a vnitřně cítili, že jedou do země, kam podle svého etnického cítění patří.

Doma, domů, to bylo příliš posvátný, to se moc nevykřikovalo. To jsme spíš cítili. Nebo teda příliš to zdůrazňovali. To vlastenectví bylo vnitřní, nebylo okázalý. Zpívalo se česky, národní, vlastenecký písně. Náboženství bylo zaměřený na to vlastenectví. Nemůžu říct, že bych zpíval jen tak sobě hymnu, ale přitom jak jsme jeli, tak tam se zpívala hymna dost často jako projev češství. Abychom se jako představili jako že patříme spolu.⁶⁴

Nejčastěji ale narátoři popisovali, jak se těšili na příjezd do Československa. Měli totiž před sebou vidinu lepšího života, bezpečí a života ve svém etnickém prostředí.

Hrozně jsme se těšili, hrozně, to se nedá vypovědět. Já jsem byl tak šťastnej, dali nám mýdlo a my jsme se mohli zbavit vší. Vši plná košile vší, plno. Byla k tomu taková průpovídka ukrajinsky, ale česky je „Davaj Stalin jídla, nebo už vší mají křídla.“ [smích]⁶⁵

Je nutno připomenout, že narátoři v době odjezdu byli ještě děti. Jako děti si tuto migrační zkušenost prožili a nyní ji hodnotí současným pohledem. Jejich rodiče dle vyprávění narátorů takové nadšení z odjezdu sdílet nemuseli. V jednom z případů narátorka vyprávěla o tom, jak odjezd prožívala její matka, která opouštěla své hospodářství,

⁶³ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

⁶⁴ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

⁶⁵ Rozhovor s Josefem S. (1929) ze Zálesí, vedený v červenci 2020 v Soběchlebech.

úrodnou půdu a majetek. Cesta do Československa v ní vzbuzovala pocity nejistoty a neklidu. Taktéž i sama narátorka se musela rozloučit se svou ukrajinskou přítelkyní, která zůstávala na Volyni. Dle vyprávění v nich skutečnost, že opouští své *domovy*, vyvolávala silné emoce. Měli však naději, že odjíždí za lepšími životními podmínkami. Odjezd ale ani tak nebyl pro mnohé po emoční stránce jednoduchý.

Rodiče, maminka brečela. Nevěděla, kam jede. No nám jako dětem, kamarádka ta Zina se se mnou přišla loučit, a to jsme brečely. Byly jsme velký kamarádky. Vrstevnice tam nebyly, všechny byly starší, takže ta Zina byla moje přítelkyně. Maminka brečela a několikrát, když tady bydleli, tak když doma koplá do zahrady, tak nelítaly jiskry, tady v Podbořánkách byla blbá půda. Těžce obdělávatelná, trochu jílovitá. Říkávala: „Tady nic nevypěstujeme, tady je blbá půda, ale to u nás doma...“ Tam byla dobrá půda. Tam rostlo všechno samo.⁶⁶

U vyprávění pana Josefa V. je stejně jako u jeho předchozího úryvku zmiňováno vlastenectví a nadšení z odjezdu. V úryvku je však patrné také emoční vypětí a lítost nad opuštěním svého rodného *domova*.

Začali jsme zpívat, když bylo naloženo. Vyzdobili jsme vlak vlajkami Československej, doma ušitejma ze spodniček. To se nedá, já se rozbrečím [slzi]. To vidim jako dneska. Nebyly rozhodně perfektní na první použití. No, ještě nebyl ani odjezd a už se zpívala hymna. A když jsme projížděli kolem Boratína, tam nebylo nádraží, ale trať nám vedla asi půl kilometru za barákem, tak se najednou rozsvítilo sluníčko a já jsem říkal, že to na nás mávala na cestu věžička kostela [slzi]. To bylo asi půl kilometru. A zase jsme zpívali hymnu a nějaký vlastenecký písničky. Pak jsme měli tu útrpnou cestu.⁶⁷

4.4.2 Na cestě aneb migrační zkušenost z perspektivy narátorů

Nejbarvitějším popisům se v narativech dostalo cestě do Československa, kterou si všichni narátoři pamatovali. Cesta probíhala v průměru tři týdny. Rodina tušila, že jejich

⁶⁶ Rozhovor s Irenou O. (1935) z Lipjan u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Plasích.

⁶⁷ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

putování může trvat dlouho, a proto se vybavila zásobami na cestu. Migranti si s sebou mohli vzít hospodářský dobytek a svůj movitý majetek, kromě mincí.⁶⁸ Ale i tak na Volyni zanechali movitý majetek, stroje a své polnosti (Nosková, 2007, s. 88). Sami narátoři popisují cestu jako velmi dlouhé *martyrium*. V jejich výpovědích je patrné dichotomické nahlížení průběhu cesty. Vyprávění o první části cesty bylo zaměřeno na pohyb po sovětském území. Tato část je nahlížena velmi negativně a je doprovázena příhodami, kdy museli strojvedoucí podplácet samohonkou a masem, aby mohli pokračovat v cestě. Jindy byl vlak provázen žebráky. Cesta byla velmi náročná kvůli mrazům, ale také kvůli délce jízdy. První transport byl vypraven 30. ledna 1947 a poslední 10. května téhož roku.

Nalodili jsme se v Rovni, to bylo v dobytčákách, rodiny si s sebou mohly vzít nějaký majetek, tam byly jedny kamínka, kde se mohlo trochu topit. To byly pěkný mrazy v tom únoru. Rodiny si tam vezly to, co se dalo rozumně vzít, obilí, peřiny, dobytek. To bylo omezený. Ta cesta těch pár set kilometrů trvala hrozně dlouho... asi osum dní nebo i dýl, a pak jsme se přeložili v Čiernej pri Čope na československý vagony. Pro děti tam dali osobní vůz, a to už pak bylo podstatně kulturnější cestování, a pak během dvou dnů jsme dorazili do toho Žatce.⁶⁹

V narativěch se objevují také názory na sovětskou vládu, které si utvořili již na Volyni. Dne 10. července 1946 byla v Moskvě uzavřena reemigrační smlouva mezi Československem a SSSR o výměně obyvatel, která byla dobrovolného charakteru. Bylo rozhodnuto, že se Češi a Slováci žijící na území bývalé Volyňské gubernie mohli vypravit do Československa. Ukrajinci, Bělorusové a Rusové žijící na půdě ČSR se zároveň mohli vrátit do SSSR. Proto se stávalo, že se volyňští Češi měli naložit do vlaku po těchto migrantech. Ti byli velmi rychle informováni o zdejších poměrech a vlaky odmítali opustit. Ve vyprávění byl kladen důraz na praktické zařízení transportu, čím si topili, jak spali a jak vyměšovali.

Zásobovali jsme se, protože jsme věděli, že to nebude jednoduchá cesta. [...] Čtrnáct dnů jen pár kilometrů. [...] V té době, co jsme věděli, že už bude

⁶⁸ Více se tématu věnuje Vaculík (2001, s. 52).

⁶⁹ Rozhovor s Vladimírem (1937) z Michalovky, vedený v červnu 2020 v Teplicích.

odjezd, tak napadal sníh a pak přišly třiceti stupňový mrazy, to samo o sobě bylo dost krutý. To každé, kdo v té době odjížděl v tom únoru, tak pošta a informace neexistovaly. Nebylo nic jako rádio, takže všichni byli připravený, spakovaný a čekali hodinu H. Ale ta nepřicházela, najednou se objevilo, že někdo odjel. Možná že ani nepatřil k boratínskej, ale nastal šum a najednou se informovali ti naši, ti, kdo nás měl odvézt, Ukrajinci, kteří z toho taky něco měli. Odváželi nás naším povozem, kterej byl připravenej a nabalenej, jen přivázat kobyly a odjet. [...] Metr sněhu napadl. Přijeli jsme na nádraží v Lucku a tam stála souprava a v ní byli Ukrajinci z Čech, kteří nechtěli vylézt. Dozvěděli se o „sovětským ráji“, že ten ráj je vykradenej, takže stávkovali. [...] Na nádraží jsme dva dny byli na mraze, na luckým nádraží na peronu. Nespali jsme. Já jsem byl jednu noc na peronu, bylo to potřeba, nebylo kam uvázat krávy a koně a chodila tam spousta zlodějů, co chtěli něco urvat. Ten začátek byl strašnej, ale všichni byli tak odhodlaný odjet, protože už všichni měli po krk a plný zuby týhle říše. To se dá těžko vyprávět, to nikdo nepochopí. [...] Konečně po dvou dnech se musely vyklidit vagony, protože je nikdo nevyklidil. To, co byly dřív prasečáky. Byly tam ale teplušky, takový malý kamínka. Museli jsme se zařídit tak, abychom to přežili. Pak jsme se naložili do vagónů. Museli jsme vymyslet nějakou nádobu na vyměšování. Předpokládali jsme, že tam nedojedeme hned. [...] Já si pamatuju bubínek. To byla taková větší flaška a dole se vybíral popel. Já jsem byl u koňů. Každá rodina měla dost velkéj náklad. To se udělaly bedny, do toho se všechno naskládalo. Ty bedny se daly složit na sebe a sloužilo to jako postele, protože peřiny a deky byly na těch bednách a ti, co nehlídali, tak tam spali. Já jsem měl dvě krávy a dva koně, ale hlídal jsem i jiným.⁷⁰

Druhá část cesty byla vnímána o dost pozitivněji. Jednalo se o přejezd na Československé hranice, odkud již cesta probíhala v československých vagonech a ubíhala podstatně rychleji. Volyňští Češi na hranicích v Čopu dostali kapesné a teplé jídlo. Příjezd do Československa byl pro většinu narátorů velkou událostí, při které se zpívaly vlastenecké písně, česká i slovenská hymna, mávalo se vlajkami. Narátoři uvádějí, že se těšili na své

⁷⁰ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

rodiny a na lepší životní podmínky. Zvláště si pamětníci pamatují na své reakce na změnu krajiny. Řeč je zejména o příjezdu na Slovensko a tamní hornatý profil, který byl přijímán buď s nadšením či nelibostí.

Josef V.: Na Slovensku jsem byla fakt uchváceněj horama.

Anna V.: Jéé, já taky. My jsme zpívali nad Tatrou sa blýská.

Josef V.: Já jsem na nic jinýho nekoukal. Myslim, že byl úplněk nad těma kopcema a to bylo krásný. Někde to musím najít.

Anna V.: Maminka mi před tím ušila takovej kostýmek červeno-modro-bílej.

Takže jsem se strojila do tohohle, když jsme vjížděli na Slovensko.

Josef V.: Na Slovensku, tam jsme znali spoustu vlasteneckých písniček, tak jsme zpívali Hej pod Kriváňom, Nad Tatrou a další vlastenecký písně. A tam jsme dostávali jídlo! Na Slovensku jsme dostávali jídlo. Tam jsem si odskočil na záchod a tam jsem si koupil bonbony v obchodě! To byl fantastickéj pocit. Ty první bonbony byly na hranicích, ale pak ve vnitrozemí už jsem si je koupit nemohl, tam to bylo už na lístky. Na tom hraničním přechodu jsme dostali první peníze náký drobný.⁷¹

Hornatý reliéf se dle vyprávění starším účastníkům transportu nezamlouval, neboť na takovou krajinu nebyli zvyklí. Všichni narátoři popisovali Volyň jako rovinu s velmi úrodnou půdou. Ti, co se narodili na Volyni, s hornatým terénem neměli zkušenosti a měli obavy, jaké životní podmínky je budou čekat v Československu. Většina narátorů pocházela ze zemědělského prostředí Volyně, a tudíž i jejich rodiče byli zemědělci, kteří se tím po příjezdu do Československa hodlali dále žít. Z níže citovaného příběhu je zřejmé, že odjezd z Volyně nesly daleko hůře starší generace, které zde prožily nejen dětství a mládí, ale i část své dospělosti – tedy část produktivního věku. Pamětníci, kteří byli tehdy dětmi, si pamatovali dle výpovědí hlavně válečná léta a do Československa se těšili.

*Projížděli jsme Karpaty a neviděli jsme nic jen hory a moje maminka i Sahulkovi, maminka brečela: „Kam to jedeme, kam do jakých kopců jedeme.“
Tam byla rovina a „kam nás vezou do těch kopců.“ Ten den odjezdu, já už*

⁷¹ Rozhovor s manželi Josefem V. (1929) a Annou V. (1936) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

seděla na voze a maminka vyšla z toho domku a stoupla si k tomu futru, pokřižovala se, modlila se a strašně brečela. Tak ona se tam narodila že jo. Protože jsme nevěděli, kam jedeme a jak to bude vypadat. Kdyby nebyla válka, tak tam žijeme doted'. Tam se dobře hospodařilo. Nebylo vidět nic než ty skály a břehy.⁷²

Také vzpomínky na dojmy po příjezdu do Československa se různily podle věku narátorů, ale i podle podmínek, které jim byly přichystány po příjezdu. Ve výhodě byli ti, kteří již v Československu měli rodinu se zabraným pozemkem. Těmto osobám mohla rodina či příbuzní pomoci a zajistit střechu nad hlavou. Druhá skupina končila ve shromažďovacích střediscích, odkud se jejich rodiče jezdili poohlížet po zbývajících pozemcích (srov. též Nosková, 2007, s. 116-117). Podle výše uvedené literatury se v českém pohraničí volynští usídlovali v okresech Žatec, Podbořany a Litoměřice. Sem se stěhovali také dotazovaní narátoři. Všichni narátoři popisují příjezd jako velmi pozitivní zážitek, nové prostředí pro ně bylo fascinující. Zvláště akcentovali válkou neponičené prostředí a nadšení z toho, že přijeli *do lepšího* a že se opět ve zdraví setkali s rodinou.

Protože jsme měli málo věcí, vlak směřoval z Moravy na Slezsko, tak jsme mohli vystoupit, věci nám poslali jako spoluzavazadlo a my a naše rodina jsme dostali jízdenku a jeli jsme do Žatce. To jsme měli napsanou jízdenku, tu jsme si nemuseli kupovat, přestupovali jsme v Praze. To byla krása, tady to vypadalo, jako když válka nebyla, žádný spadáný baráky, žádní invalidi, žádný lidi bez nohou a bez rukou. S takovou úctou jsme tam na všechno koukali. A pak jsme dojeli do Hořetic u Žatce. Sestra Slávka se sestřenicí Helenkou Michaličkovou šly do Hrušovan pěšky, že jsme v Hrušovanech na nádraží a pak pro nás přijeli s vozem a s koňmi.⁷³

4.4.3 Shrnutí

Podle Broučka (2018, s. 6) má zkušenost přesunu a jeho vnímání vliv na následnou adaptaci do majoritní společnosti a potažmo i vnímání *domova*. Proto je důležité zde

⁷² Rozhovor s Evženií A. ze Zálesí (1937), vedený v srpnu 2020 v Jesenici.

⁷³ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

shrnout, jak tuto cestu narátoři chápali a interpretovali. Opuštění Volyně pro ně znamenalo opustit svá bydliště a prostředí, které důvěrně znali. Tato situace s sebou nesla určitou nejistotu, kterou ale dle vyprávění pocítovala spíše starší generace rodičů než sami zúčastnění narátoři. Ti byli v dětském či dospívajícím věku a nedoléhalo na ně tolik břemeno zodpovědnosti za materiální a emoční zajištění nového zázemí. Podle Heroldové (1986, s. 157) je migrace vždy motivována snahou zlepšit si dosavadní životní podmínky. Jako motivy odjezdu zde figurovaly podobně jako u Noskové výše (2007, s. 109-111) politickoekonomické, vlastenecké a sociální faktory.

V narativech se nejčastěji objevovala nutnost útěku před nesnesitelnou národnostní situací na Volyni. Odjezd je tak v narativech prezentován jako jediné možné východisko pro záchranu života. V odborné literatuře⁷⁴ se však tato koetnická migrace popisuje jako dobrovolná, protože nebyl vydán jediný oficiální dokument, který by volyňské Čechy vysídloval jako tomu bylo v případě *sudetských* Němců. Ale i tak zde vyvstává otázka, do jaké míry byla tato migrace dobrovolná a do jaké vynucená okolními národnostními boji, které narátory vytlačovaly ze svých *domovů*. K polemice byly využity narativy pamětníků a teorie Petersona (1958, s. 261), který život v ohrožujících podmínkách a následný útěk z tohoto prostředí pokládá za charakteristické znaky nedobrovolné migrace. Volyňští Češi nebyli násilně vysídleni a měli možnost ve stávajících podmínkách zůstat, a proto je v této práci tato koetnická migrace nahlížena jako nedobrovolná a nenásilná. Spurný (2011, s. 288) tuto otázku nahlíží z perspektivy přitahovacích faktorů. Tvrdí, že migrace volyňských Čechů „byla československými úřady nejen vítaná jakožto součást národa, ale také dokonce různými prostředky motivována (či dokonce nucena) k imigraci.“ I přes toto nucení k migraci na Volyni zůstalo několik zástupců z řad volyňských Čechů. Většinou to byli ti, kteří se obávali o svůj majetek na Volyni a cestu do Československa považovali za velký risk. Zůstávali zde také ti, kteří pocházeli z národnostně smíšených rodin, které emigrovat nesměly.

Opuštění *domovů* a Volyně bylo náročné zvláště pro starší generace, které zde žily a pracovaly na svých hospodářstvích. Pochovaly zde své předky a cítily se zavázány k místní půdě. Vztah k úrodné půdě a krajině na Volyni je patrný i ve výrocích mladších narátorů, ti zdůrazňovali úmornou práci svých předků, kteří vybudovali jejich *domovy* a hospodářství, které pak oni opouštěli. Ačkoliv byl odjezd velmi silně emočně nabitý,

⁷⁴ V kontextu historické literatury Jaroslava Vaculíka se setkáváme jen s konstatováním dobrovolnosti reemigrační dohody, ani Jana Nosková ve svém výzkumu reemigrace nezpochybňuje její dobrovolnost.

v narativech nebyl prezentován jako tesklivá ani smutná vzpomínka. Ze současného pohledu všichni narátoři reflektovali opuštění Volyně jako pozitivní změnu ve svých životech, kterou v narativech odůvodňovali tím, že se kvůli národnostním bojům a měnící se politické situaci již na Volyni necítili bezpečně. Také z narativů vyplývá vlastenecký motiv emigrace, kdy se podle svých slov těšili na etnickou vlast svých předků.

Samotnou migrační zkušenost nahlíželi jako nevyhnutelnou skutečnost, kterou často rozdělovali na dvě části. Vyprávění o cestě na sovětském území byla prodchnuta negativně laděnými zážitky spojenými s chudobou, žebráky, zločinností, nejistotou a nebezpečím, kdežto od československých hranic se cesta ve vyprávěních měnila v *procházku růžovým sadem*. Často byly jmenovány projevy vlastenectví a snaha zapůsobit na místní jako *správní Češi*, kteří umí dobře česky, znají českou kulturu, neliší se od ostatních Čechů a nejsou *cizinci*. První dojmy z příjezdu se v narativech jevily jako pozitivní. Narátoři, kteří sem přijeli ještě jako děti, nebyli zatíženi starostmi o zajištění obživy pro rodinu a hledáním dobrého hospodářství, které je bude nadále živit. To byl patrně jeden z důvodů, proč příjezd hodnotili pozitivněji než jejich rodiče. Někdy tyto vzpomínky na první dojmy budily až idylický dojem. Československo zde bylo v narativech vyobrazováno jako země zaslíbená.

4.5 Začátky v Československu a utváření *nového domova*

Je třeba si uvědomit, že jsme byli v euforii, že jsme utekli od Bolševiků, ale i od těch Ukrajinců, kteří nechtěli nic dělat. My jsme byli tak šťastný, že jsme konečně pryč z toho ráje [ironicky]. To ať by to bylo, jakkoliv nepříznivý, i kdyby nás špatně přivítali, jakože nás nepřivítali špatně, ten začátek byl hodně sympatickej. Všichni i po té cestě se chovali přátelsky, všude na nás mávali a všude nás hostili a bylo to prostě neskutečný. Bylo to pro nás strašně milý a kouzelný. Situace po tom byla horší, když jsme se nastěhovali do míst, kde nebyli starousedlíci, ale přivandrovalci a nebyla to zrovna nejprestižnější část českýho nebo československýho národa.⁷⁵

Až euforické dojmy z opuštění Volyně a příjezdu do Československa, které pamětníci spojovali s *bezpečím a lepšími zítřky*, rychle vystřídal vystřízlivění z nového

⁷⁵ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

prostředí. Koetnické migrace po druhé světové válce a následná adaptace přistěhovalců provázela řada problémů, kterým se věnuje tato kapitola. Připomeňme, že práce na rozdíl od dřívějších odborných publikací využívá konceptu koetnické migrace, který je charakterizován jako přesun osob z původního místa do cílové země na základě jejich etnicity. Koetniční migranti sdílejí s majoritou etnický původ (Čapo Žmegač, 2005, s. 206). Tento koncept oproti reemigraci a návratové migraci, které jsou spíše zaměřeny na hledisko státní, umožňuje zkoumání subjektivní perspektivy migranta. Koetnická migrace nepředpokládá, že zkušenost s přesunem a adaptací přistěhovalců bude nutně jednodušší, protože se jedinec vrací do etnické vlasti svých předků (Čapo Žmegač 2010, s. 14-15), jak již bylo formulováno v teoretické části práce.

Dříve než dojde na pohled narátorů, popišme nejdříve situaci v tehdejší Československu, do které se měli přijíždějící volyňští Češi integrovat. Usídlování se dělo ve dvou vlnách. První se týkala volyňských Čechů, kteří se vlivem válečných událostí dostali do ČSR po druhé světové válce. Druhá vlna se týkala volyňských rodin a také zkoumaných narátorů, kteří dorazili do Československa transporty během roku 1947. Počátek nevraživosti mezi místními Čechy a nově příchozími volyňskými Čechy se dá vyzorovat již po druhé světové válce, po vyhnání a nuceném vysídlení Němců. Po těchto obyvatelích v pohraničních oblastech zůstaly opuštěné pozemky a domy, které lákaly *vnitrozemské* Čechy k dosídlení. Koetnickým migrantům byla přiznána přednostní práva na přidělení zkonfiskovaného zemědělského majetku až dodatečně. Tak nastaly situace, kdy si majetek po Němcích již zabrali *vnitrozemští* Češi, ale nárokovali si je také volyňští Češi, kteří měli mít přednostní právo na dobré pozemky za zásluhy s osvobozením československé republiky (Nosková, 2007, s. 113). Takové třenice mezi místními a volyňskými Čechy byly zejména ekonomického charakteru. Problémům nepomáhala ani nedostatečná spolupráce úřadů na různých úrovních. Mnohdy byly špatně vytyčené kompetence a osídlování tak spadalo pod více ministerstev (tamtéž, s. 119). Tento boj mezi *vnitrozemskými* Čechy a volyňskými Čechy se přesouval i na rovinu politickou. Volyňští Češi byli považováni za cizí prvek a jakési *vetřelce*. Místní obyvatelstvo si neprošlo válkou na rozdíl od volyňských Čechů a zatracovali hrubé chování, kterým se někteří volyňští Češi domáhali svých statků (Spurný, 2011, s. 310), dále jim vadilo hospodaření volyňských Čechů, kteří zde často na velkém hospodářství stanuli sami a nezvládali plnit dávky. Trnem v oku bylo místním také jejich oblečení, protože mnozí z nich neměli dostatek financí na ošacení, a právě proto své zemědělství

spravovali ve vojenské uniformě. Volyňští Češi se netajili svým postojem ke kolektivizaci a sovětským způsobům, a kvůli tomu se dostávali do křížku i s místními komunisty. Volyňští Češi měli se sovětskými způsoby vlády bohaté zkušenosti ze života na Volyni, kde byli zástupci inteligence a bohaté vrstvy stíháni a následně posíláni na Sibiř. Ve svých kritikách poukazovali na bídné podmínky, ve kterých na Volyni žili za sovětské vlády. Takové chování podle KSČ mohlo ovlivňovat spoluobčany a voliče a bylo jimi nahlíženo jako nežádoucí (Nosková, 1999, s. 9).

Další třetí plochou bylo také prezentování volyňských Čechů v médiích a jejich využívání pro politické cíle státu. Spurný (2011, s. 287-288) tak popisuje vývoj náhledu na volyňské Čechy v dobovém tisku. Nejprve byli prezentováni s patosem dobové budovatelské rétoriky jako „ztracení synové vracející se do své staré vlasti“ či jako „osvoboditelé od germánské zvrůle“, kteří svou pílí pomohou vybudovat republiku. Záměr státu však byl čistě hospodářský, kdy pro obnovu státu potřebovali hlavně pracovní síly. Zpočátku tedy byli volyňští Češi prezentováni jako žádoucí součást československého národa, která podpoří slovanský živel. Ale i tak tvořili v heterogenním prostředí pohraničí cizí prvek a objevovaly se na jejich adresu nadávky typu *přivandrovalci* a *vetřelci*. Volyňští Češi byli komunistickou propagandou prezentováni jako průkopníci kolektivizace, vůči čemuž se volyňští Češi vymezovali. Budovatelský obraz volyňských byl utvářen i poté, co se ukázalo, že realita je poněkud komplikovanější. Potom, co se volyňští Češi projevovali antikomunisticky, byli nadále KSČ sledováni a podezříváni (tamtéž, s. 318). Helena Nosková (1999, s. 8-9) uvádí, že volyňští Češi v roce 1946 nevolili komunistickou stranu, ale spíše stranu národně-socialistickou a stranu lidovou, ale také vyvrací, že by byli všichni antikomunisté. Mezi zástupci volyňských Čechů byly osoby perzekvované, ale také osoby podporující kolektivizaci a budovatelská úsilí.

Samotné snahy o umístění volyňských Čechů byly rovněž ovlivněny dobovou politickou situací. Volyňští Češi byli většinou zemědělci, a proto jejich umístování spadalo do kompetencí ministerstva zemědělství a osidlovacích komisí v jednotlivých regionech. Ministerstvo zemědělství již v té době bylo pod taktovkou komunistů, a ti neměli zájem na tom, aby se volyňští Češi usadili u sebe. Vaculík (2002, s. 14) uvádí, že to bylo z důvodu, aby u volyňských Čechů nevznikla menšinová mentalita. Také v rozdělování usedlostí protěžovali *vnitrozemské* Čechy, ve kterých spatřovali svou voličskou základnu. Aby stát zabránil kompaktnímu osídlení volyňskými Čechy, byla uzavřena dohoda mezi Ministerstvem zemědělství, MNO a volyňskými Čechy, která stanovovala, že v jedné

lokalitě nesmí sídlit více než deset volyňských rodin, nebo že zde nedostanou více než třetinu osídlované půdy (Nosková, 2007, s. 114). Takové nařízení bylo argumentováno sociálními, hospodářskými důvody, ale poslední práce ukazují, že taková aktivita byla motivována hlavně politicky (Nosková, 1999, s. 23). Oporu při umístování měli volyňští Češi hlavně ve *Svazu Čechů z Volyně* (SČzV), který vznikl v roce 1945 a v Československém úřadu zahraničním (ČÚZ). Ke stmelování a praktickým radám při emigraci byl roku 1946 vytvořen týdeník *Věrná Stráž*.

Integrace volyňských Čechů má podle Heroldové (1986, s. 160) tři fáze. První je charakteristická prvním vzájemným kontaktem, kdy se skupiny spolu seznamují a vytvářejí si na základě nabytých zkušeností kulturní stereotypy o druhé skupině, které budou ovlivňovat jejich postoje v následujících etapách. Druhou fází je období izolace, kdy se přistěhovalci uzavírají v rámci své skupiny a sílí jejich skupinová identita. Na intenzitu izolace podle ní má vliv: charakteristika usazení, velikost skupiny, ale také vytvoření vlastních organizací a spolků jako výše zmíněné SČzV a týdeník *Věrná stráž*, ale také přijetí majoritní skupinou. Čím je přijetí horší, tím sílí také izolovanost migrantské skupiny. Posledním krokem v integraci je ztotožnění se s majoritní skupinou a ztráta skupinové identity. K tomuto stádiu však dochází až u generací, které se zde narodily. Takový vývoj izolování koetnických migrantů od majoritní skupiny sleduje také Čapo Žmegač a nazývá jej subetnickou identitou (2005, s. 213-214). Konflikty mezi majoritní skupinou obyvatel a přistěhovalci jsou spíše sociální než kulturní povahy. Toto hostilní přijetí vede koetnické migranty k izolování se od majoritní společnosti a budování vědomí o své nadřazenosti a kolektivní identitě. Připomeňme zde také koncept liminality, který byl již blíže vysvětlen v teoretické části. Období liminality začíná vytržením člověka z jeho původního pevného místa v sociální struktuře a trvá do té doby, než je plně zařazen do nového místa (Turner, 2004, s. 95-97). Toto období může být různě dlouhé a zde vyvstává otázka, kdy podle zkoumaných narátorů toto období končí a kdy se začlenili do společnosti a plně zde chápali své místo. Tóru Anami (1992, s. 36-37) zjistil, že u volyňských Čechů existuje rozdíl mezi psychickou a sociální adaptací. Sociální adaptaci chápe jako situaci, kdy životní styl volyňského Čecha bude stejný jako u ostatních Čechů. Znalost českého jazyka ho tedy nebude limitovat ve vykonávání povolání ani ve studiu. Psychickou adaptací rozumí stav, kdy se člověk chápe v první řadě jako Čech, a nikoliv jako migrant s českým původem. V psychické adaptaci se jedinec plně ztotožňuje s ostatními Čechy, ale je si přitom vědom svého původu.

4.5.1 Adaptace na místní prostředí a obyvatele z perspektivy narátorů

Jak bylo naznačeno výše, narátoři, kteří se zúčastnili výzkumu přijeli z různých podmínek Volyně. Měli odlišné ekonomické zázemí, byli různě jazykově vybaveni, podle toho, zda měli na Volyni možnost učit se český jazyk. Také přijeli do odlišných podmínek, co se týče možnosti výběru umístění a také zda se kolem nich usadili další volyňští Češi. Tyto faktory velmi ovlivňovaly rychlost a schopnost integrace do majoritní společnosti. Jak sami narátoři tvrdili, prostředí v pohraničí bylo heterogenní, původní německé obyvatelstvo bylo již před jejich příjezdem nuceně vysídleno a do pohraničí se stěhovali Češi z vnitrozemí i další koetničtí migranti z jiných zemí. Specifický případ je integrace manželů V., kteří pocházejí z Českého Boratína a kteří se usadili v Chotiněvsi. V jejím okolí se navzdory nařízením o usazování volyňských rodin přesídlila skoro celá původní vesnice a spolu s ní i tamní kulturní a společenský život. Tato skutečnost měla na adaptaci jejich členů velký vliv. Docházelo zde k udržování vesnické komunity, jejích zvyklostí a kultury, která byla ovlivněná polskými i ukrajinskými vlivy. Pan Josef V. vysvětluje situaci v Chotiněvsi, do které s rodinou přijeli. Podle jeho slov bylo obyvatelstvo heterogenní, a proto se zde nezformovala majoritní skupina, vůči které by se vymezovali. Sociální vztahy v rámci vesnice proto hodnotí kladně.

Musim říct, že situace v Chotiněvsi byla taková, že všichni byli odněkud. Byli tam nejdřív vojáci, ti, co přišli z jiných částí světa, Jugoslávci, Rumuni a Volyňáci. I ti, co přišli ze středních Čech, tak taky byli odněkud, takže jsme se všichni navzájem tolerovali, bych řek. To nebylo, že by jeden na druhého dělal bububu. Sousedí si chodili na radu ti, co neuměli hospodařit. Z těch Čech to byli ti, co se najímali a sloužili v rodinách a neměli žádnou profesi a přišli do pohraničí, aby měli nějakou majetek. Bylo to chaotický. Němci se vystěhovali a všichni hurá do pohraničí. Jezdilo se to tam vykrádat, ale to se nesmí říkat. Ale je to leckde napsáno. Generační problém vůbec nebyl, kluci si hned sedli do noty, holky taky. Dospěli taky, ale samozřejmě že někdo někomu nebyl sympatickej. Přišlo to o dost pozdějš, spíš to bylo vinou úřadů. Přidělovali ty majetky tři úřady a bylo to hrozně zmatečný. [...] Boratiňáci byli rozmístěni v osmi vesnicích a tam se mohli potkávat denně. A vzdálenost těch vesnic byla

*do 10 km a mohli se každou neděli potkávat v kostele. Nebylo nic, nebyl hřebík a oni postavili kostel!*⁷⁶

V Chotiněvsi docházelo i k endogamním svatebním svazkům, kdy si v zájmu udržení komunity a života, brali sousedy z Boratína. Docházelo tak k částečné izolaci od ostatních obyvatel. Kontaktů s nimi se ale nevyhnuli, neboť navštěvovali školy, kde nebyli jen žáci z boratínské komunity.

*Je fakt, že většina těch svateb byla Boratíňák a Boratiňáčka, prostě brali si zase Volyňáka, nejlépe Boratíňáka. Rozuměli si velice dobře. Byli zvyklí na ten život, kterej měli na Boratíně a kterej si přenesli do Čech.*⁷⁷

Podobně sžívání s prostředím komentovali narátoři ze Soběchleb a Siřemi, kde se umístily rodiny z Jezírka a z Buršovky. Tito narátoři neregistrovali valné problémy s místním obyvatelstvem, protože jim dle jejich výpovědí připadalo, že kolem nich žijí sami volyňští Češi. Zde tedy nedocházelo jako v případě Boratína k vytváření vesnické skupinové identity, ale zde se skupinová identita mohla pojímat širěji na Volyňáky. Pokud došlo na nějaký problém, byl spíše individuální povahy, nikoliv však zaměřený na určitou skupinu obyvatel.

Tady nebyli. Tady byli jen ti Češi, co přijeli z Volyně, my jsme nebyli jiný. Tady byl jen jeden Houda, to byl kulak a toho zlikvidovali, když začaly kolchozy. [...]
*Normálně nás brali.*⁷⁸

*No dobrý a některý ne. To máte všechno je v lidech. Některý byli dobrý a některý jste nemohli ani vidět, jak byli protivný. Jen šel pes do pole, hned po něm stříleli.*⁷⁹

⁷⁶ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

⁷⁷ Rozhovor s Annou V. (1936) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

⁷⁸ Rozhovor s Ladislavem Z. (1931) z Jezírka, vedený v červenci 2020 v Siřemi.

⁷⁹ Rozhovor s Helenou T. (1931) z Buršovky, vedený v červenci 2020 v Podbořanech.

Soužití s místními obnášelo i nepříjemné situace, kdy na volyňské Čechy bylo nahlíženo jako na méně vzdělané a zaostalejší obyvatelstvo z Východu. Generace rodičů tyto situace zažívala spíše, ale i jejich potomků se dotkly výčitky a křivdy za zabraný majetek. V narativech jde postřehnout vydělování volyňských Čechů jako jiné skupiny, kdy je zde patrný vznik vztahu *My* – Volyňáci versus *Oni* – ti *druzí*. Čapo Žmegač (2005, s. 214) tento typ vymezení se od ostatních označuje jako budování subetnické identity. Ta je utvářena na principu odmítnutí podřadného postavení a budování pozitivního obrazu své skupiny. V narativu se patrně jedná o střet s Čechy z vnitrozemí, kteří si nárokovali statky, které připadly volyňským.

Autorka: Jak se k vám chovali místní tady?

Josef: Já myslím, že normální.

Helena: Ale taky normální to nebylo. Pořád nějaký výčitky, pořád jsme byli Volyňáci. Protože tady zbyli jediní ti, co pracovali pro Němce.

Josef: Tady jsme byli pak skoro sami Volyňáci. Už byli odsunutí Němci.⁸⁰

Paní Evženie A. ve svém vyprávění vyděluje dvojí reakce na volyňské Čechy, přičemž klade důraz na individuální vztahy mezi volyňskými a místními Čechy. Docházelo zde k poklidnému soužití, ale také k vydělování volyňských Čechů z majoritní společnosti, kdy na ně bylo nahlíženo *skrže prsty* a byli označováni za *přivandrovalce*. Podle narátorky se vztahy časem zlepšily.

Ani ne, ale někdo dělal rozdíly a někdo ne. Na některých to nebylo poznat a některých jo, že jsme něco jiného, horšího. No tak „přivandrovalci přišli“. Časem se to zlepšilo, se to pomíchalo pak. Nejsou lidi všichni stejný. Pořád jsou některý lidi, že Volňáci jsou něco horšího.⁸¹

Zajímavá je také výpověď paní Soni N., která ukazuje, že někteří se domnívali, že zapřením původu se zbaví většinovou společností přisuzovaných negativních heterostereotypů.

⁸⁰ Rozhovor s manželi Helenou S. (1933) z Buršovky a Josefem S. (1929), vedený v červenci 2029 v Soběchlebech.

⁸¹ Rozhovor s Evženií A. ze Zálesí (1937), vedený v srpnu 2020 v Jesenici.

Spousta volyňských Čechů se od Volyně distancovalo a nehlásili se k tomu, protože se na nás dívali dost z patra, že jsme z východu a že jsme málo inteligentní.⁸²

Paní Evženie S. se u ostatních Čechů setkala s nepochopením jejich příjezdu do Československa. Odůvodňuje návrat své rodiny vlastenectvím a hrdinstvím svého otce, který se zasadil o osvobození Československé republiky více než místní Češi, kteří nebyli ve válce. Z jejího subjektivního pohledu tento faktor nejenže legitimizuje jejich příjezd, ale také umožňuje nahlížet svou skupinu *My* v lepším světle. Tento pohled poukazuje na tvorbu subetnické identity a utváření pozitivního obrazu své skupiny.

Byli jsme tři rodiny Volyňáků a dobrý jsme měli sousedský vztahy, úřady nám vyšly vstříc. Ale stalo se mi po dlouhý době „Proč jste šli sem, když tam jste měli domov?“ Můj táta bojoval za Československo víc než ti lidi tady, už kvůli tomu, jsme chtěli sem. Věděli jsme, že jedeme do neznáma, ale věděli jsme, že jedeme do lepšího. Protože tam potom, když bylo po válce, tam přece byly ty banderovci, a to byla hrůza, tatínek třeba zabil prase, oni se to dozvěděli a v noci přišli, takhle si to naskládali na ruku a ukradli to.⁸³

Paní Evženie A. ve svém narativu dává najevo svou nespokojenost s rozmístěním rodin po příjezdu, který odůvodňuje dohledem komunistů. Znovu poukazuje na individuální postoje lidí v sousedství. V této výpovědi lze postřehnout, jak se během prvních kontaktů s místními Čechy tvoří jisté stereotypy a boří se idylické představy o místních Češích.

Na Volyni nám slibovali, že jedna vesnice půjde tak do jedné nebo do dvou vesnic, ale my jsme byli roztroušený po celý republice, abychom se nesdružovali, abychom se nedomlouvali proti nim, ale co to bylo platný. Kolchozy se založily. Buršovka je dost tady, ale Zálesí je po celý republice. [...] Babička napekla buchty a naproti byli mladí Kyndlovi a stará Kyndlová šla a říká „U vás to voní.“ Na stole byl talíř buchet a babička nebo maminka

⁸² Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

⁸³ Rozhovor s Evženií S. (1936) z Malované u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Duchcově.

moje říká „No, buchy jsme pekli.“ Tak jí podala ten talíř, aby si vzala a ona chytla takhle zástěru a všechny buchy si nasypala do zástěry a všechny si je vzala.“ Tak maminka říkala: „No pro Krista pána, já si myslela, že jen Ukrajinci byli takový, ti taky neznali a oni tady Češi jsou taky takový.“⁸⁴

Jak již bylo naznačeno výše pro utváření *domova* byly důležité primární blízké vztahy s rodinou a přáteli. I když mnoho z narátorů nemělo štěstí na to, aby se usídlili jako vesnice pohromadě, dobrých sousedských vztahů si velmi cenili. Z narativů vyplynulo, že soudržnost byla pro volyňské Čechy velmi důležitá, ale fungovala spíše na příbuzenské a přátelské úrovni. Nikdo se explicitně nezmiňoval o navštěvování akcí přímo s volyňskou tematikou, ale spousta z nich se navštěvovali se svými krajanskými známými. Snaha udržet povědomí o historii volyňských Čechů u nich přichází většinou až ve stáří.

Chyběly mi ty příbuzenské vztahy, taková ta družnost. Protože jsme byli rozprchlí po republice. [...] Absolutně všichni Češi v příbuzenstvu reemigrovali sem, ale byli jsme rozházený po republice. Krásné údolí u Karlových Varů, Chrušovany u Chomutova. Tak jsme se navštěvovali, ale to už bylo tak jednou nebo dvakrát do roka.⁸⁵

Přijetí místní společností je důležitým faktorem ovlivňujícím průběh adaptace, chápání svého místa ve společnosti a také utváření *domova* na emocionální i sociální rovině. Během období liminality narátoři shledávali mezi sebou a ostatními Čechy určité rozdíly. V narativech se jako diferenační prvky jeví záležitosti spadající spíše pod sociálně-ekonomické odlišnosti. Řeč je zde o způsobu odívání, který podle narátorů, spíše než kultura, ovlivňoval nedostatek oděvu a možnosti nákupu látek a oblečení na Volyni. Heroldová (1955, s. 200) také hovoří o odlišnostech v odívání. Tyto rozdílnosti jsou však podle ní kulturního rázu, protože volyňské Češky na rozdíl od místních Češek nosily chodskou flámišku. V narativech však tento kulturní aspekt není tematizován.

Anna V.: My jsme do školy poprvé přišli v tom, v čem jsme jeli v těch vagonech, podomácku vyrobený a válenky. Tak to na nás koukali velice divně

⁸⁴ Rozhovor s Evženií A. (1937), ze Zálesí vedený v srpnu 2020 v Jesenici.

⁸⁵ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

a ten učitel Drapák, ... My jsme přijeli asi 3. března a oni se učili nějak a nás chtěl zkoušet úplně stejně jako všechny ty ostatní děcka, co tam normálně byly v té škole.

Josef V.: To se divím, von chlastal s Volynákama. Taký krátce po tom, co jsem nastoupil do gymnázia a sedláci byli samozásobitelé a neměli jsme se do čeho oblíknout. Měli jsme jako nejlepší jezdecký kalhoty jakoby golfky a já jsem strašně rád vybíhal schody, bral jsem to po třech třeba, a tak jsem v těch golfkách letěl kolem třídní a ta na mě křičela: „V., kde máte koně?“ [smích] To je spíš úsměvný. Já jsem si myslel, že mám nejlepší kalhoty, co mám.⁸⁶

Z výpovědi paní Marie K. je zřetelné, že brala oděv jako diferenční prvek, který byl na první pohled zřetelný. Marie K. tuto skutečnost nesla těžce a cítila se trapně ukazovat se v oblečení z Volyně, protože neodpovídalo českým módním trendům, ale spíše odkazovalo na ukrajinské podmínky poválečného nedostatku. Nechtěla, aby ji si zde někdo spojoval s ukrajinským původem.

Taky jsme jeli tak tři neděle, já, když jsem přijela do Čech, tak jsem nemohla slyšet houkat vlak, tak to bylo protivný. Přijeli jsme do Žatce, měli jsme krávu a koně. Brácha se tenkrát styděl, bylo mu čtrnáct. Táta zapřáhl koně a na takovej vůz z prken nás posadil a my jsme jeli. A museli jsme z dolního nádraží v Žatci na tu křižovatku a tam šel prvomájovej průvod, tak táta říkal, že musíme počkat. A tam bylo hodně lidí, tak jsem taky nechtěla, aby nás někdo viděl, protože jsme přijeli jako ti žebrácký Ukrajinci na Volyni. „Vždyť jsi říkal, že jsi našel barák!“ No a když jsme přijeli do Žatce, tak nás dali do střediska, bylo vojenský. No a tam jsme dostali tři místnosti, do kuchyně se chodilo společně. To jsme dostávali jídlo na přiděl. Chodila jsem do města s tatínkem a říkala jsem mu, že až mi koupí boty a šaty, „tak já teprve s tebou půjdu“. Jsem nechtěla chodit jako ukrajinský dítě. Oni Ukrajinci nebyli zlí, nemohli za to, že neměli.⁸⁷

⁸⁶ Rozhovor s manželi Josefem V. (1929) a Annou V. (1936) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

⁸⁷ Rozhovor s Marií K. (1936) z Buderáže, vedený v srpnu 2020 v Siřemi.

Dalším sociokulturním rozdílem mezi volyňskými Čechy a místním obyvatelstvem byl oblíbený sport, konkrétně fotbal. Na Volyni se fotbal nehrál, a proto byla tato hra pro Volyňáky novinkou.

Přijeli jsme do Bochova, tam končila trať, to jsme si mysleli, že jsme na konci světa. Tam jsme žili a naši hledali baráky všelijaký. Táta našel v Tašovicích barák. No a mně už bylo patnáct, takovej vejrosteck jsem byl. Kluci tam hráli fotbal na fotbalovém hřišti, já to nikdy neviděl, nikdy jsem to nehrál. Tak mě přizvali, tak jsem kopal do jedny a do druhý branky, mně to bylo jedno. [smích]⁸⁸

Češi hráli fotbal, my jsme hráli baseball. Kluci mě jednou pozvali na fotbal, protože jsem byl dost rychlejší, ale neuměl jsem kopnout do míčů. Takže mě to nebavilo, taky jsem ho vůbec neuměl a nepřišel jsem tomu ani na chuť. My jsme na Volyni hráli napodobeninu baseballu, ono se to tam zavleklo z Ameriky, tam zas neznali skoro nic jinýho.⁸⁹

Zvláště ve škole se mezi spolužáky podle narátorů rozdíly stíraly a fungovala společně s češtinou jako jeden z nejlepších integračních prvků. Anemi (1992, s. 34) zjistil, že lepší vyhlídky na adaptaci měly mladší děti a ti, kteří uměli česky. Zdůraznil, že děti v osmé a deváté třídě mají větší problémy s přijetím na střední školu, kvůli češtině nebo neznalosti učiva. Podle narátorů zvláště znalost češtiny usnadňovala adaptaci a rychlejší zapojení se do výuky a do běžného života. Integrace do společnosti podle narátorů probíhala velmi rychle. Většina z nich nastoupila na základní školu, kde během prvního roku doháněli zameškanou látku. Když se rozdíly srovnaly, tak pocítovali, že do společnosti zapadli a že se tedy neliší od ostatních. Začátkem liminálního období je v tomto případě odjezd z Volyně. Toto období trvalo prvních pár let po příjezdu do Československa a končilo smazáním rozdílů mezi nimi a místními Čechy.

My jsme měli jako samozásobitelé chleba doma pečený se sádlem se škvarkama, a Češi zas měli housky z krámu se šunkou, salámem, a to my jsme

⁸⁸ Rozhovor s Josefem S. (1932) z Moštěnice, vedený v srpnu 2020 v Siremi.

⁸⁹ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

ani neznali, oni taky koukali, tak docházelo k výměnám. Jestli se někdo na někoho mračil kvůli původu, tak to nebyli ti kluci ze školy, nebo mladý, ale spíš ti úředníci a ten politickej aparát. Lišili jsme se tím oblečením. Němci tam nenechali skoro nic z oblečení. Nechali tam nábytek, ale oblečení ne.⁹⁰

Podle pana Vladimíra L. jeho adaptace proběhla velmi rychle a bez obtíží, a to zvláště díky znalosti jazyka a české kultury, kterou si dokázali na Volyni udržet prostřednictvím spolků. Z narativu je patrná hrdost na udržení české komunity na Volyni, která je připravila na adaptaci do československého prostředí.

Tatínek byl pro to, žít teď a tady, nebyli s tím problémy, protože jsme mluvili doma zásadně česky a komunikace nedělala nikomu problémy. To bylo bez problémů, navíc jsme se stýkali s rodinou a se známýma. Mluvili jsme dobře česky, ale tam i na tý Volyni si Češi snažili tu kulturu držet, tam byly ochotnický spolky, hasičský, dechový hudby knihovny. Brala se česká literatura, nebyl problém tu žít kulturně.⁹¹

Právě nedostatečná znalost češtiny je v prvních letech odlišovala od ostatních žáků. Na začátky v českých školách a nervozitu, zda zameškané učivo doženou, vzpomínají všichni školou povinní narátoři. Zvláště pan Josef S. v prvních školních letech zažíval nepříjemné okamžiky. Na Volyni navštěvoval ukrajinskou školu a po příjezdu byl zařazen do osmé třídy, ale jeho znalost češtiny tomu neodpovídala. Dále také narátoři líčí doučování, které během prvního roku podstupovali, aby srovnali počáteční rozdíly, které je odlišovaly od ostatních spolužáků.

Pak jsem dorazil do Soběchleb a měl jsem jako osmičku. A tady čtení a učitelka, tak čtete děti. Tady já jsem neuměl tolik číst, a tak jsem koktal a ty děti se mi začly smát. Tak jsem nechtěl číst, ale učitelka chtěla, abych četl, tak jsem začal znovu, ale mně se děti smály. Tak jsem řekl, že už číst nebudu, tak učitelka doběhla pro ředitele, ten mi dal takovou facku, že jsem vzal druhou o tu lavici. No, a tak jsem se nasral a pak jsem na něj hodil kalamář a byl celej

⁹⁰ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

⁹¹ Rozhovor s Vladimírem L. (1937) z Michalovky, vedený v červnu 2020 v Teplicích.

zlitej vod inkoustu. A já utekl domu. [...] Já jsem neuměl česky číst, pro mě byla azbuka anebo nic. Já jsem šel z té školy ukrajinskej hned do Soběchleb, a to jsem se začínal učit česky, četl jsem a koktal jsem. Spolužáci se mi smáli. No osmičák a neumí číst, víte, co to je? Naučil jsem se to pak no.⁹²

Někdy se objevuje tvrzení, že čeština, jež si uchovali na Volyni, byla více česká než ta, kterou zde místní mluvili. Nebo na druhou stranu byla jejich čeština ovlivňována vnějším ukrajinským a polským prostředím Volyně, která ale také byla diferenciacním prvkem, který mohl být součástí subetnické identity.

Hymnu jsme znali, text jsme znali Kde domov můj. A tam bylo všechno krásný, co na Ukrajině nebylo hory a příroda fantastická. Na Ukrajině byla taková placka, kam dohlídneš. Bylo to taky smutný trošku. Takže taky to, když jsme projížděli na Slovensku, jsme zpívali. „Čechy krásné, Čechy mé“ [zpívá] a i slovenský, všechny jsme znali. Konečně jsme to i viděli, nejen zpívali! Pro nás to bylo zadostiučinění, že to vidíme. Mluvili jsme někdy češtějš než ti domácí, samozřejmě jsme měli spoustu výrazů, který mě napadaj víc než český buráčky, buraky červená řepa, to přizpůsobení si tý ukrajinštiny do tý češiny, to bylo takový mazlení s tím.⁹³

Paní Anna V. v narativu vyslovila, že se dle jejích vzpomínek na střední škole již nelišila od ostatních dětí a pociťovala, že mezi ně plně zapadla, aniž by ji někdo odlišoval od ostatních Čechů. Sama však tvrdí, že díky specifickým volyňským výrazům byla schopná rozlišit, kdo je z Volyně a kdo je zdejší.

Když jsem se solidně učila, jakože jsem se učila dobře, tak to šlo. Nikdo mě nediskriminoval a taky nás tam bylo víc. Nebyla jsem sama Volyňačka. A na tý průmce se třeba někdo ne jako prořekl, ale řekl takový ukrajinský slovo nebo to ukrajinsky-počeštělí, a to jsem hned věděla, že je z Volyně.⁹⁴

⁹² Rozhovor s Josefem S. (1932) z Moštěnice, vedený v srpnu 2020 v Siremi.

⁹³ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

⁹⁴ Rozhovor s Annou V. (1936) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

4.5.2 Vliv komunistického režimu na adaptaci volyňských Čechů

Dále narátoři (na tomto místě nutno specifikovat, že šlo spíše o muže) líčí, že se kvůli komunistům cítili jako občané druhé kategorie. Komunisté a úřady byli jedni z těch, kteří volyňským Čechům dávali najevo, že jsou jinou skupinou než ostatní Češi. Jak již bylo naznačeno výše v kontextualizaci odborné literatury, bylo s pojmem *volyňští Češi* nakládáno podle politické potřeby. Byli prezentováni jako *průkopníci kolektivizace* s budovatelským úsilím a současně byli komunistickým režimem kontrolováni, protože jejich antikomunistické názory mohly mít negativní vliv na potenciální voliče nebo náladu ve společnosti. V narativech se objevuje tvrzení, že si aktéři a jejich rodiny přišli *pod dohledem*.

Josef V.: Když jsme stavěli pomník rodině Albrechtověch v Litomeřicích, když jsme dali kameníkovi údaje, co chceme na desku. Tak kameník z toho vyrozuměl, že jsme Volyňáci a začal na nás rvát: „Joo, to jsou ty, co nás vokradli vo ty nejlepší statky.“

Anna V.: „Já vim, kdo to byl!“ Ho slyším, to byl hroznej chlap, já jsem odtamtud šla a brečela jsem.

Josef V.: No to bylo vošklivý. A musim ti říct, že kádrováci, ti první, když jsme přijeli z Volyně, kdo nás ocejšovali: „My moc dobře víme, kdo jsou ti volyňský Češi.“ Nebyl to jedinej. Když mě přesvědčovali v roce 1960, když jsem jezdil jako kontrolor na inspekce za geometrama, jako provozní inženýr. Dělal jsem kontrolu výsledků prováděných prací. Tak v tý době probíhalo to zatýkání volyňských Čechů v procesu Jopo. To bylo asi třicet lidí a oni potřebovali ještě někoho, kdo by se do tý skupiny ještě našel. Já jsem tam vobčas s téma geometrama přenocoval a vobčas jsem tam našel nějakýho Volyňáka, se kterým jsem se dal do řeči a voni hned věděli, že by mě mohli využít. Takhle do mě hučeli rok, než mi rupnul ten vřed žaludeční, ten mě z toho vysekal. [...] Den, kdy letěl Gagarin a já jsem na záchodě krvácel s tím vředem. K tomu hrála ta nově složená píseň o Gagarinovi. [...] Ale za Sovětů

*se moc scházet nemohlo, to jsme byli všichni pod dozorem, nejen my Volyňáci, ale my všichni. Ten dozor nebyl jen vůči Volyňákům, ale vůči všem*⁹⁵

Pan Vladimír L. vypráví, jak se kvůli nepřítomnosti ve stranických organizacích ocitl v podružném postavení, kdy mu podle jeho kádrové příslušnosti nebylo dovoleno vystudovat vysokou školu.

*Cítil jsem se jenom jako občan druhého řádu, jako nekomunista, protože to mi šlo někdy těžce na nervy, ty povinný prvomájový pochody, stranický průvody pro odboráře, to mě štvalo. S tím jsem nemohl nic dělat. Taky proto jsem se původně nedostal na vysokou školu, tu jsem dělal až dálkově, díky manželce, která mě v tom silně podporovala, musím jí za to znova a znova poděkovat, protože to už bylo při dvou dětech a zaměstnání.*⁹⁶

Antikomunistického postoje si utvořili již na Volyni, kde pod sovětskou vládou několik let žili. Měli možnost si zkusit tento model společného vlastnictví. Jak již bylo jednou řečeno, se sovětským modelem nebyli nárátoři spokojeni a spojovali jej s dobou nedostatku a majetkové nesvobody. Často nárátoři vzpomínali na první májový průvod v roce 1947 po imigraci do Československa, který byl ve znamení červených barev a komunistické propagandy. Jako jeden za všechny byl vybrán úryvek z narativu paní Evženie A.:

*První Máj v Čechách v Berouně. Tam jsme ještě byli na prvního Máje. Já jsem byla s maminkou a šel se průvod a transparenty a jedna teta říkala: „Podívej se, ho kurevníka jednoho, my jsme od něj utekli...“ Stalina nesli transparent „...a on je tady dřív než my!“ To si pamatuju!*⁹⁷

4.5.3 Vliv náboženství na adaptaci

Dalším faktorem, kterým se odlišovali nejen volyňští Češi mezi sebou, ale i od místních Čechů, bylo náboženství. Volyňští Češi z hlediska náboženského vyznání dělili

⁹⁵ Rozhovor s manželi Josefem V. (1929) a Annou V. (1936) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

⁹⁶ Rozhovor s Vladimírem (1937) z Michalovky, vedený v červnu 2020 v Teplicích.

⁹⁷ Rozhovor s Evženií A. ze Zálesí (1937), vedený v srpnu 2020 v Jesenici.

do tří skupin. Byli zde pravoslavní, katolíci a evangelíci. Česká společnost byla do značné míry ateistická a komunistický režim tento posun podporoval. Zvláště se tímto faktorem na adaptaci zabývá Spurný (2011, s. 327-328). Podle něj se na základě náboženského vyznání nejlépe integrovali katoličtí volyňští Češi, protože se nijak zásadně nelišili od většiny věřících v českých zemích. Hůře se adaptovali volyňští evangelíci, jejichž náboženskou autoritou byli vlastní faráři a tím si uchovali svou skupinovou identitu. Nejhůře se byli schopni adaptovat pravoslavní věřící z východní části Volyně, kteří preferovali ukrajinštinu před češtinou. Narátoři z Českého Boratína jsou evangelíky a jejich skupinová identita je v Chotiněvsi zachována a jen pomalu podléhá vnějším vlivům. V místech, kde bylo více pravoslavných věřících z Volyně, se navštěvovala pravoslavná církev. Náboženským rozdílnům však nebyla v narativech připisována velká důležitost.

Jezdili jsme do Podbořan do církve, alespoň dvakrát za rok, ale šla jsem odtamtud taková čistá, neumím to tak říct a co muž umřel, tak už nechodíme. Proti Herblichům byl domek, tam byl provizorní církev, tam se chodilo. Každý úterý a čtvrtek jsme chodili na náboženství, starý umřeli a mladý už nechťej. Tam chodili jen Volyňáci, protože ti byli pravoslavní.⁹⁸

Někteří se pro svou pravoslavnou náboženskou aktivitu dostávali do křížku s komunistickou stranou. Pan Josef S. původem z Moštěnice vypráví o převážení biblí na Východ.

Já byl u výslechu. Byl jsem na výslechu u komunistů. Celej den mě mořili. My jsme měli auto a vozili jsme tady vod Huňátů. Teda... Z Německa přivezli bible, ty církve se všechny modlili. K Novákům se vozily bible ukrajinský, maďarský a ruský, no a my jsme je vozili autama na Ukrajinu, Láďa a já a Čajka. Za celou dobu nás na hranicích nikde neprověřili. Vždycky jsme jim dali pivo a oni nás nechali jet. Tiskli se na Západě, tiskli to v Německu. Nevim, kdo to organizoval. Přivezli plnej náklad'ák biblí a my jsme je tam převáželi a bylo to zakázaný. My jsme je vozili na ty sbory, někdy přímo na ruský stb. Ruský stbáci

⁹⁸ Rozhovor s Evžením A. ze Zálesí (1937), vedený v srpnu 2020 v Jesenicích.

od nás přebírali ty bible, nevim, jestli byli podplacený, ale zkrátka jsme tam vydali plnej auťák biblí a zpěvníků a oni to rozvozili.⁹⁹

Další narátoři se o svém náboženství v Československu nezmiňují. Může to být kvůli komunistickým tendencím k utlumení náboženského vlivu, nebo kvůli tématice výzkumu, která byla orientována na adaptaci do českých podmínek a na reflexi *domova*. Motivaci opomenout zmínku o náboženství lze přikládat k individuálním náboženským preferencím každého narátora. Mohli se také adaptovat do majoritní společnosti, která byla do značné míry ateistická, a tak setřít případné rozdíly. Náboženství sloužilo do jisté míry k uchování kolektivního vědomí a kontinuity české komunity, možná proto zde již neměli narátoři potřebu takovou formu *češství* vyjednávat.

Pravoslavnýho, jak jsme museli bejt pokřtěný. Za Cara každej musel bejt pravoslavnej, jinak si nemohl koupit kousek půdy. A v Česku už jsme to nepředělávali, Bůh je jeden a je jedno, kde se pomodlíme, pak za komunistů to zas nebylo vítaný věřit.¹⁰⁰

4.5.4 Utváření *nového domova*

I přes počáteční problémy nastíněné výše, probíhala adaptace podle narátorů velmi rychle a záhy se cítili jako součást tamní společnosti. V druhé části rozhovoru jim byla položena otázka, co pro ně po přesídlení bylo důležité, aby se zde cítili „jako doma“. Utvářením *domova* v novoosídlenecké vesnici se ve své práci zabývá Heroldová (1955, s. 196-197). Její práce je podstatně ovlivněná dobovou politikou, avšak obsahuje zajímavé postřehy. Podle ní utváření *domova* záleží na blízkosti rodiny a svých známých, kteří také mohli pomoci materiálně přetvářet *nové domovy* a hospodářství. Jako cizí prvek podle ní aktéři vnímali německou architekturu, na kterou nebyli zvyklí a kterou si museli přetvořit k obrazu svému. Dále také možnost přenést si s sebou své zvyklosti a kulturu byla pro zabydlování se klíčová. Podle Schütze (1945, s. 370) je tato zabydlenost charakterizována frází „cítit se jako doma“. Tento pocit je podle něj nejvyšší mírou blízkosti a intimity. V tomto kontextu zmiňuje blízké vztahy a setkávání se tváří v tvář jako důležité faktory

⁹⁹ Rozhovor s Josefem S. (1932) z Moštěnice, vedený v srpnu 2020 v Siremi.

¹⁰⁰ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený červnu 2020 v České Kamenici.

pro utváření *domova*. Právě tento faktor sociální adaptace zmiňuje většina narátorů. Vidání se známými lidmi, setkávání se ve škole, v kostele nebo v rámci komunity bylo pro jejich zabydlení se klíčové. Vedle setkávání se a navazování přátelských kontaktů, akcentují také možnosti zařadit se do pracovního nebo hlavně školního běhu, díky kterému se cítili zařazení a nelišili se od ostatních.

Abychom si mohli přenést náš minulý způsob života a aby se v tom novém domově, kde se chceme zabydlet, aby byla možnost se setkávat s těmi dosavadními sousedy a spoluobyvatelem. To, co se podařilo Václavu Chudobovi přelstít to opatření, aby se v jedné vesnici neocitnula více jak třetina lidí z Volyně, aby nemohli případně zvrátit republiku. Ale on to odkázal, že těch čtyřicet rodin bylo takřka vedle sebe. Dnešní generace to tak necítí, ta je sžitá s jinou skupinou lidí, tak to tak necítí, ale můžou ty svý bývalý sousedy navštívit. Ale stále, když se vyhlásí nějaká společenská akce, tak se tam v kostele sejde spousta lidí, kteří cítí tu sounáležitost. Nebylo nikdy problém udělat dvouhodinový kulturní program na téma vlastenectví, všichni zpívali, recitovali básničky vše česky. Setkávání v rodině a setkávání s přáteli. Volyňáci se scházeli jako absolventi školy, to bylo povoleno. Absolventi mateřských škol, setkání se muselo ohlásit, ale věřím tomu, že tam nějaký špion byl a sledoval, co se říká.¹⁰¹

Pro paní Annu V. bylo pro utváření *domova* klíčová školní docházka a užívání češtiny jako hlavního komunikativního jazyka. Také pro ni byl důležitý aspekt hudby.

Vždycky škola, ve které se mluvilo česky, protože tam byli stejně staří. Ti známí. A zpívání. Těch českých písniček.¹⁰²

Podle Pana Vladimíra L. probíhala jeho adaptace na místní podmínky velmi rychle. Do Československa dorazil ve svých deseti letech a uměl dobře česky. Nové místo začal považovat za svůj *domov* díky „známým lidem“.

¹⁰¹ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

¹⁰² Rozhovor s Annou V. (1936) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

Pro mě osobně to bylo jako velice rychle vyřízená záležitost, já jsem se asimiloval strašně rychle. Asi rodina, známí lidí.¹⁰³

Pro paní Helenu S. byl domov spojen s pracovním světem.

To my jsme práci měli, jsme dělali u jednoho bráchy, u druhýho. Tak jsme měli pořád práci.¹⁰⁴

Pro paní Irenu O. bylo při utváření domova důležitá integrace mezi spolužáky a mezi místní omladinu.

Zapadnout nějak mezi ty kamarády u nás ve vesnici, chodili jsme do školy šest kilometrů, chodili jsme jako parta. Kluci dělali hlouposti, koulovali jsme se, ubližovali nám. Byla to sranda.¹⁰⁵

4.5.5 Shrnutí

V době, když přicházela většina narátorů do československého pohraničí, byli narátoři dětmi, které zde nastoupily do školy. Jejich rodiče většinou vykonávali zemědělské práce na svém pozemku. Nejmladší narátoři měli jednodušší situaci, neboť měli více času na doplnění látky, osvojení si jazyka, než se budou rozhodovat o dalším školním či pracovním postupu (srov. též Anami, 1992, s. 34). Svou integraci hodnotí narátoři jako velmi rychlou. Podle jejich názoru probíhala bez větších obtíží. Tuto skutečnost připisují hlavně své komunikativní znalosti jazyka, vědomí kultury a možnosti udržení své komunity. Také narátoři zmiňují doučování, která podstupovali, aby smazali znalostní rozdíly mezi sebou a svými spolužáky. Většina narátorů z Podbořanska po škole nastoupila do zemědělství, kde po většinu svého života pracovali v JZD. Zvláště ti, kteří měli to štěstí a usadili se v nových obydlích blízko svých příbuzných a přátel z původního domova, si chválí rychlé zabydlení se v novém prostředí.

¹⁰³ Rozhovor s Vladimírem L. (1937) z Michalovky, vedený v červnu 2020 v Teplicích.

¹⁰⁴ Rozhovor s Helenou S. (1933) z Buršovky, vedený v červenci 2020 v Soběchlebech.

¹⁰⁵ Rozhovor s Irenou O. (1935) z Lipjan u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Plasích.

Je také na místě připomenout charakter osídleného prostředí, které bylo při příjezdu volyňských Čechů značně heterogenní a nebyla zde jednotná skupina obyvatel, mezi kterou by se měli adaptovat. Proto zde byly často vyslovovány výroky typu „Tady všichni byli odněkud.“, nebo „tady byli skoro sami Volyňáci“. Adaptace tedy probíhala pro mnohé v rámci své komunity, která se postupně stávala integrovanou částí nejednotného profilu pohraničí.¹⁰⁶ I přes to, že pohraničí scházelo místní německé obyvatelstvo a nastěhovali se sem noví obyvatelé, jako byli *vnitrozemští* Češi, jiní koetniční migranti z jiných zemí a další, byli si nárátoři vědomi negativních nálad orientovaných právě vůči nim. Negativní postoje měly zejména ekonomický důvod. Volyňští Češi byli majoritní společností osočováni z nespravedlivého zabrání zkonfiskovaného majetku. Také byli místními Čechy považováni za nevzdělané obyvatelstvo z Východu a byli tlačeni do pozice *cizinců* a *přivandrovalců*. Těmto náladám však čelili spíše rodiče aktérů. Ale i sami pamětníci, kteří byli tehdy dětmi, si na toto negativní přijetí vzpomínají a dodnes v nich vyvolává pocity křivdy. Oni sami se v prvních chvílích v Československu mohli cítit jako *cizinci*, protože začali žít v novém prostředí, ve kterém nikdy dříve nepobývali a od místních se ze začátku lišili. Zároveň měli etnické vědomí svých kořenů, *češství* a toho, že jejich otcové se zasloužili o osvobození Československa. Toto vědomí je utvrzovalo v tom, že do Československa patří. Situace odmítání a vydělování etnických migrantů z majoritní společnosti je pro koetnické migrace typická a končí vytvořením své vlastní subetnické identity. S obdobným *přijetím* do své etnické *vlasti* se setkávali *sudetští* Němci i jugoslávští Češi (Kreisslová a kol., 2019, s. 133-134, 361).

Svou integraci do československé společnosti nárátoři zpětně hodnotili jako „velmi rychle vyřízenou záležitost“. Období liminality podle nárátorů trvalo krátkou dobu. Jeho počátek lze stanovit odjezdem z Volyně, následně toto období probíhalo po dobu začleňování se do místní společnosti a končilo tím, že nárátor vnímal své pevné místo ve společnosti. Podíl na rychlé integraci mělo podle nich brzké zapojení se do místního života a školního a pracovního rytmu. Avšak během prvních let po přesídlení sami nárátoři zaznamenávali určité sociální rozdíly, které byly během následujících let smazány. Nejvíce zmiňovaný rozdíl spočíval v oblékání, který ale spíše odkazoval na situaci na Volyni v době emigrace, kdy byla o oblečení nouze. Nárátoři se totiž oblékali do ručně ušitého oblečení, které si s sebou přivezli z Volyně. Tuto zkušenost hodnotili negativně, neboť si

¹⁰⁶ Součástí výzkumu není pohled Čechů z vnitrozemí, nebo zbytku obyvatel vesnic, kam se volyňští Češi přesídlili. Je zde proto analyzován pouze subjektivní pohled nárátorů a odborné literatury.

připadali svým zevnějškem oproti místním méněcenní a jejich odlišnost byla na první pohled vidět. V prvních dnech se noví žáci od svých spolužáků lišili. Také měli rádi jiné sporty. V Česku se těšil oblibě zejména fotbal, ale na Volyni se hrály jiné hry. Dále jejich čeština byla podle některých narátorů obohacena o cizojazyčné, zvláště polské a ukrajinské prvky. Jednou z dalších odlišností bylo náboženské vyznání, které také mělo vliv na adaptaci do společnosti. Zde opět záleželo na umístění vesnice a zároveň na složení věřících, které umožňovalo pokračování a zachování komunity a jejího způsobu života.

Síla komunity a skupinové identity byla patrná u narátorů z Českého Boratína, kteří se usídlili v Chotiněvsi. I podle Spurného (2011, s. 325-326) je historie těchto vesnic spíše raritou než pravidlem. Podařilo se jim totiž, navzdory pravidlům o usídlení, téměř všechny přesídlit do vesnic, které od sebe byly deset kilometrů vzdáleny, a proto nebyla narušena kontinuita tamní boratínské komunity. Tato komunita utvářela obraz Chotiněvsi a významným způsobem, kulturně, hospodářsky i nábožensky ovlivňovala tvář vesnice. Vedle toho, že se tito narátoři zpětně identifikují jako Češi, mají i vědomí své skupinové identity, kdy se v první řadě chápou jako *boratiňáci* až posléze jako volyňští Češi. Jinde, kde bylo ve vesnici více rodin volyňských Čechů, ale nepocházely takto kompaktně z jednoho původního místa, se narátoři identifikovali jako *volyňští Češi*. Podle Čapo Žmegač (2005, s. 214) je adaptace koetnických migrantů často provázena utvořením si své vlastní subetnické identity, která reflektuje migrační zkušenost, vědomí si svého původu a vědomí své výjimečnosti. Takové jednání označuje Heroldová (1986, s. 160) za charakteristické druhé fázi integračního procesu a zdůrazňuje, že tato míra izolovanosti roste, čím je horší přijetí majoritního prostředí. Soudržnost a kontinuitu sociální identity volyňských Čechů nebyla podporována komunistickým režimem. Volyňští Češi pro své antikomunistické názory zůstávali pro KSČ nebezpečnou skupinou, nad kterou udržovala dohled. Ačkoliv Spurný (2011, s. 315-316) hovoří o identitě volyňských Čechů jako o „programově apolitické“, v narativech jsou zřejmé jejich politické antikomunistické postoje, které vyplývaly ze zkušeností se sovětskou vládou na Volyni. Výše zmínění narátoři hovoří zejména o setkávání se s příbuznými a známými z bývalých vesnic než o soudržnosti se skupinou volyňských Čechů obecně. Toto příbuzenské a rodinné setkávání hodnotí jako jeden z nejdůležitějších faktorů, díky kterému mohli nové bydliště považovat za svůj *domov*.

Z analýzy a interpretace narativů by se dalo hovořit o tom, že adaptace sociální, jak ji pojímá Anami (1992, s. 35-36), byla následována adaptací psychickou. Z hlediska

sociální adaptace se volynští Češi zařadili do pracovního nebo školního procesu a tímto způsobem se včlenili mezi ostatní obyvatele, kde navazovali nové kontakty a udržovali příbuzenské vztahy. Psychická adaptace nastala, až když se volynští Češi začali chápat stejně jako ostatní Češi, ale byli si zároveň vědomi svého původu. Stejně tak ostatní Češi žijící v pohraničí odněkud pocházeli. Je jasné, že k takové identifikaci došli během života a tento stav hodnotí ze současného hlediska.

4.6 Kde *domov* můj?

Už víme, jak se vybraným volynským Čechům žilo na Volyni a jak se zabydlovali a sžívali s místním obyvatelstvem v českém pohraničí. Tito narátoři na Volyni zažili období dětství a dospívání. Jedna narátorka zde prožila i svá dospělá léta. Vedle příjemných chvil s rodinou a blízkými zažili také četné období strachu a nejistoty z války a národnostních bojů. Tyto a další okolnosti, uvedené výše, je nakonec dovedly k rozhodnutí o vystěhování se do etnické vlasti svých předků. Jak ukazují předešlé kapitoly, jejich cesta nebyla jednoduchá. Adaptace je zpočátku vystavila zkouškám, ale postupně se integrovali do majoritní společnosti. K adaptaci do místních podmínek se váže také utváření *domova* a pocity začlenění se do nového prostředí. Následující kapitola se zabývá otázkami, co pro tyto volynské Čechy z dnešní perspektivy znamená *domov*, jak ho re-konstruují a popřípadě k jakému místu ho vztahují. Není zde tedy otázkou jen *Kde domov můj?* ale také *Co domov můj?* V druhé části biograficko-narativních rozhovorů byly narátorům pokládány otázky ohledně *domova*. Jejich odpovědi byly v analýze rozříděny do tematických okruhů, kterým se nyní věnuje tato kapitola. Tyto okruhy ukazují, jak narátoři subjektivně chápou a re-konstruují svůj *domov*. Na konci kapitoly jsou nejdůležitější poznatky uvedeny do kontextu odborné literatury, která byla již představena v teoretické části.

To je velmi filosofická otázka. [Domov] je místo, kde žiju já a moji blízcí, které tvoří rodinu a kde se cítím dobře a rád se tam vracím. Nemusí to být místo, kde jsem se narodil. Můj domov tvoří s ostatními příbytky národní společenství s jedním jazykem a jednou vlastní, možná to tak je a možná není. V době nesvobody mnoho lidí opustili své domovy, aby hledali jiný domov k životu a po změně podmínek se vrátili domů. Naši hymnu Kde domov můj chápu jako

*místo, odkud přišli mí předkové a kam se ještě vrátím i já. My se scházíme pořád, na každých narozeninách... rodinně. Díky tomu setkávání, to je dost velké důkaz.*¹⁰⁷

Mnohovýznamovost *domova* pěkně ilustruje výrok pana Josefa V., jehož reflexe *domova* obsahuje aspekty, které jsou na následujících stránkách analyzovány. Josef V. chápe *domov* jako rovinu sociálních vztahů s důrazem na rodinu. Zmiňuje zde návrat do etnické vlasti svých předků, kam cítí, že také patří. Do svého chápání *domova* zahrnuje také jazyk a národní společenství.

4.6.1 Vztahy narátorů k místu jako aspekt *domova*

Fenomenologické počátky zkoumání problematiky *domova* vždy ukotvovaly *domov* v nějaké lokalitě. V teoretické části práce byl představen vývoj zkoumání tohoto tématu, který se od *domova* zakořeněného v místě, posunul k deterritorizovanému konceptu *domova* v *pohybu*. V posledních letech se však pozornost opět upíná ke vztahu jedince k místu. V kontextu narativů zkoumaných volyňských Čechů se otázka po lokalizaci *domova* jeví jako nejednoznačná. Většinou na otázku lokalizace *domova* narátoři odpovídali příslovečným určením *tady*, které mohlo znamenat jejich dům, čtvrť ale také celou Českou republiku. Často byl tento výrok dovysvětlen špatnou situací na Volyni, kvůli které museli emigrovat, což mohlo znamenat, že tím *tady* myslí vedle bydliště také celou Českou republiku. Podle Terkenli (1992, s. 328-330) je takové individuální nahlížení *domova* dynamické a proměnné po celou dobu života a člověk jej artikuluje podle aktuální situace. Pokud se tedy narativ týkal celého jejich života na Volyni a následně v České republice, měli potřebu rozšířit své chápání *domova* na území celé České republiky a Volyně. Narátoři ze současného hlediska reflektují *domov* jako místo, kde strávili větší část svého života.

*Tady. Jsme tady, tak musí být tady. Tam bysme už neměli, co dělat. (...) To jedině, že by se Němci vrátili a vyhnali nás.*¹⁰⁸

¹⁰⁷ Rozhovor s Josefem V. (1929) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

¹⁰⁸ Rozhovor s Josefem S (1929) ze Zálesí, vedený v červenci 2020 v Soběchlebech.

Ve výpovědích Josefa S. i Evženie S. je patrné odlišné vnímání života na Volyni a zde. Volyn chápou jako místo, kde prožili dětství, ale *domov* nyní lokalizují na území Čech, který chápou jako *konečný*.

*Tady jsem doma. Na Volyni tam jsem dětství prožíval všelijaký, ale tady už jsem prožíval jiný. Domov je tady.*¹⁰⁹

*Tady v Čechách určitě. Tam jsem žila jedenáct let, tady žiju sedmdesát tři. Ani mě to tam netáhne.*¹¹⁰

Obzvlášť zajímavý je výrok Marie K. Z její výpovědi vychází, že svou emigraci chápala jako *návrat ke svým kořenům*. *Domov* v etnické vlasti cítí daleko naléhavěji než opuštěný *domov* na Volyni.

*Doma se cítím tady. Tady máme svoje kořeny, jsme Češi a teď jsme se sem zase vrátili. Tady jsme doma.*¹¹¹

Často se v narativech objevovalo ohlížení se za dobrými aspekty života na Volyni. Narátoři pocházeli z agrárního prostředí, a proto se jejich pozornost zaměřovala na úrodnost půdy, která byla výrazně lepší na Volyni. Také docházelo ke srovnávání krajiny na Volyni a v českých zemích, kdy byla ve vyprávěních preferována rovinná krajina Volyně. Ovšem většina vyprávění končila popisem současného stavu jejich rodiště, kdy smutně či rozhořčeně konstatovali, že zde došlo k velkému úpadku.

*Jó. Tam je úrodná půda. Táhlo mě to tam. Tam je to rovný, ne jako tady. To člověk vyšel z baráku a viděl na celou zahradu. Všechno bylo jako blízko. Tam byla taková stará lípa, tu asi děda zasadil, když tam dojel, ta byla krásná. A tu uřízli a asi spálili. Zničili všechno.*¹¹²

¹⁰⁹ Rozhovor s Josefem S. (1932) z Moštěnice, vedený v srpnu 2020 v Siřemi.

¹¹⁰ Rozhovor s Evženií S. (1936) z Malované u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Duchcově.

¹¹¹ Rozhovor s Marií K. (1936) z Buderáže, vedený v srpnu 2020 v Siřemi.

¹¹² Rozhovor s Ladislavem Z. (1931) z Jezírka, vedený v červenci 2020 v Siřemi.

S místem a *dary přírody*, na které byli volynští Češi na Volyni často odkázáni, se promítají do vztahu narátorů k půdě a přírodě. Není ojedinělé, že si narátoři z návštěv Volyně přiváželi hlínu nebo vodu.

Na řece Styr byl veľkej kostel, asi pravoslavnej, když zvonili v Miluši, tak to bylo slyšet zvonění k nám do Lipjan. Tam stavěli na řece ledový oltáře, světili tam vodu a nabírali si tu svěcenou vodu a brali si ji domu. Moje maminka tu svěcenou vodu přivezla do republiky, vzali si ji do Podbořan s sebou a švagrová ji má ve sklepe. A na tu vodu jsme se koukali a je krásně čistá. Nezapáchá, nic. Na těch lukách je strašně hodně rašeliny, tak nevíme, jestli je to tím, že ta voda tam zůstala takhle čistá.¹¹³

Výlety na Volyn byly častým tématem první části narativních rozhovorů. Tyto návštěvy *domoviny* etnoložka Elisabeth Fendl nazývá inspekčními zprávami. Dochází zde k porovnávání minulých obrazů *domova* s jejich současnou podobou, ať je cíl návštěvy vyrovnání se s traumatem či trávení volného času (Fendl, 1998, cit dle Kreisslová, 2018, s. 168). I zde většina pamětníků srovnávala stav svého bývalého majetku, jak si jej pamatují a jak vypadá dnes. Jejich zkušenosti s tímto návratem by se daly rozdělit do tří skupin. Do první skupiny patří ti, kteří měli z návštěvy Volyně pozitivní zážitek a ti, kteří tam jezdí opětovně. V druhé skupině jsou ti, kteří se také jeli podívat na svá rodiště, ale odvezli si odtud spíše negativní zážitek. V poslední skupině jsou ti narátoři, kteří návštěvu Volyně kategoricky odmítají (srov. též Kreisslová a kol., 2019, s. 286). V tomto případě někteří zástupci sudetských Němců odmítli navštívit své *staré domovy* v Československu. Násilné vysídlení v nich zanechalo traumatické vzpomínky, které si návštěvou své domoviny nechtěli připomínat. To byl také jeden z důvodů, proč narátoři odmítli návštěvu Volyně. Dalším důvodem byla informace o současném stavu jejich *starých domovů*. Narátoři se často od známých, kteří se na Volyn jeli podívat, dozvěděli, v jakém stavu je jejich rodný dům a okolí. Jelikož to byla většinou změna k horšímu, tak si touto konfrontací s realitou nechtěli kazit vzpomínky na svou rodnou vesnici či město. Ve vzpomínkách má jejich rodný dům stále stejnou podobu.

¹¹³ Rozhovor s Irenou O. (1935) z Lipjan u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Plasích.

Já jsem tam nebyla, já jsem tam nechtěla ject, ale brácha tam byl. Já jsem si vzpomínala, jak maminka brečela, jak jsme o toho tatínka měli strach a nic jsme tam dobrýho ne... Naše statky jsme tam nechali a co mohli to vyrabovali. Ne, já jsem tam nikdy nebyla, já jsem tam nechtěla. Měla jsem strach a mám špatný vzpomínky na zbitou maminku ve sklepě a tady to bylo dobrý.¹¹⁴

Paní Irena O. vyprávěla o své návštěvě Volyně. Dle jejích vzpomínek byli místní obyvatelé milí a uvítali jejich návštěvu. Nejzajímavější je zde velmi emotivní část setkání se starými ukrajinskými známými, kteří je po takové době odloučení poznali.

Vzpomínali jsme na Volyň, hlavně rodiče. Naši rodiče se hrozně chtěli se tam podívat. [...] Pak když jsem tam jela s bratrem, tak už tam těch moc nebylo a když jsme procházeli vesnici, tak v našem domě bydlely dvě rodiny vojáků vysloužilých. Pozvali nás domů, byli velmi pozorní. Když jsme vyšli na náves ukrajinskou, tak bratr měl orlí nos a seděli tam starý dědkové a ukrajinsky říkal, „Koho hledáte?“ a my „No starý lidi?“, „Já jsem starý.“ A on „Ty vypadáš jako Rostik z rodiny Valentů. U nich byli tři děti Rostik, Vašik a nejmenší Irenka.“, to on řek a mě vyhrkly slzy a říkám „Eto já!“. A on že u nich Žěňa, to byla moje spolužačka, tak jsem se ptala, jestli je doma. Přišla bezzubá, no objaly jsme se, brečely jsme obě a byla jsem ráda, že jsem ji viděla.¹¹⁵

Návratové cesty vedly nejčastěji k rodným domům, bydlištěm svých známých a přátel, ale také na důležitá místa obce. Těmi byly například kostely a hřbitovy, které měly pro narátory silnou symbolickou a emoční hodnotu. Tuan (2001, s. 159) tvrdí, že tato významná místa jsou viditelnými znaky, které slouží k posílení místní identity lidí, povzbuzují vědomí a lojalitu k místu. Zážitek z návštěvy volyňského hřbitova svých předků v paní Heleně T. vyvolal spíše opačné pocity než sounáležitost a lojalitu k místu.

Šli jsme tam ještě na hřbitov, tam dát kytky, šli jsme se tam pak ještě podívat a ty kytky byly vyházený z váz. Tak jsem si říkala: „pořád se mstěj ti

¹¹⁴ Rozhovor s Marií K. (1936) z Buderáže, vedený v srpnu 2020 v Siřemi.

¹¹⁵ Rozhovor s Irenou O. (1935) z Lipjan u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Plásích.

Ukrajinci.“ Některý byli hrozný. [...] Když jsem přijela, tak jsem chtěla dát mamince květiny na hrob, ale já ho nemohla najít. Všecky ty pomníčky byly spadány. To bylo roztahaný, pásly se tam krávy. Já brečela. Na Jezírku „Oj Čechy přijechali“ a já povídám: „Já mám kytku a neměla jsem ji kam dát“ [pláče], tak začali brečet se mnou, oni byli takový milí. Vono to je stejně v nich. To vyndali z těch váz a rozházeli to vokolo. Tak vono je to mezi těma všema národama takový. [...] Že jsme rádi, že jsme odtamtud pryč. By nás tam zabili. Nevim, jak tam byli oni mezi sebou, ale když jsme tam přijeli poprvý, tak nás tam ani nepustili do našeho bývalýho domu. Ten pocit nebyl moc dobrej. Zajímalo nás, jak to tam vypadá, jak to tam vedou. Když jsme přijeli na to Jezírko, tak oni moc neuměli hospodařit. Nelíbilo se nám to. Když jim vadí, že jsou květiny ve váze na hrobě, tak co je to za lidi!¹¹⁶

V souvislosti s reflexí *domova*, narátoři často zdůrazňovali důležitost bezpečí a zázemí. Tento aspekt narátoři vysvětlovali tím, že se na Volyni ve válečném a poválečném období necítili bezpečně, a to do takové míry, že se rovina bezpečí ocitla v každém narativu. V příbězích se jedná o bezpečnost fyzickou ve formě přístřešku, ale také materiální zabezpečení, které vytváří udržitelné životní podmínky.

Tam kde žijí moji blízcí a kde mám zázemí k životu. Kde mám podmínky k životu pro svou rodinu. To se nedá nazvat, jestli byla Volyň domovem, tam jsme prožili jen ty kruté chvílky a strach o život a byla jsem i malá. Ten rozum jinak to všechno chápe. [...] Být zdravý, mít kolem sebe své blízké, mít střechu nad hlavou a základní finanční příjem.¹¹⁷

Oproti nebezpečí na Volyni dávali do kontrastu bezpečný a klidný život v Československu, kde žili v mírových podmínkách.

Vzpomínalo se hodně, ale tady byl větší klid. Tam ty poslední roky, tam se nevědělo, co bude zítra, večer, žilo se ve strachu.¹¹⁸

¹¹⁶ Rozhovor s Helenou T. (1931) z Buršovky, vedený v červenci 2020 v Podbořanech.

¹¹⁷ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

¹¹⁸ Rozhovor s Evženií A. ze Zálesí (1937), vedený v srpnu 2020 v Jesenici.

Nejradši jsem měla ten klid tady, když jsme sem přijeli. Tam se žilo pořád ve strachu, tam člověk nevěděl, co ho čeká.¹¹⁹

4.6.2 Dvoji domov pohledem narátorů

Při reflexi svého vztahu k místu se ve výpovědích některých narátorů explicitně objevuje vazba ke dvěma *domovům*. Je to zvláště vztah k rodišti, kde ale strávili jen omezený čas svého dětství. K tomuto *domovu* se vrací ve vzpomínkách na dětství a na rodinu. V tomto *domově* probíhala primární socializace a narátoři si zde osvojovali hodnoty, normy a způsob života. Opuštění *domova* na Volyni je racionálně vysvětleno strachem o svou bezpečnost. Druhý *domov* je charakterizován pobytem v Čechách, kde si utvářeli *domov* společně se svými potomky a kde strávili většinu svého života. Tento *dvoji vztah* se neobjevuje u všech narátorů, někteří ze současného hlediska Volyň již za svůj *domov* nepovažují.

Tam, co jsem se narodil, na Jezírku. To je můj domov. Táhne mě to tam. Já bych jel zas. [...] No, taky jako doma, já už jsem si zvyk. Já jsem byl rád, že jsem odtamtud utek. [...] Já jsem se tam narodil a dojel jsem sem, když mi bylo sedmnáct let. Člověk byl tam zvyklej, tam se lehčejc hospodařilo než tady. Nebejt těch banderů, tak naši by sem nejeli. To by žádnej nejel. [...] To bylo právě špatný, že ti bandery přišli v noci a obrali nás, že ani kalhoty nenechali.¹²⁰

Tenkrát byla Volyň můj domov, teď mám domov tady. V Plasích jsme tu od šedesát šest roků, takže tu mám rodinu a příbuzný, teď je ten domov tady.¹²¹

Paní Evženie A. ve svém chápání *domova* zdůrazňuje důležitost svého rodného domu. Styl, jakým byly zařizovány domy na Volyni, je pro ni považován za *domáci prostředí* a stavby v německém stylu nepovažuje za *domáci*. Také jako výše zmínění narátoři chápe Volyň

¹¹⁹ Rozhovor s Helenou S. (1933) z Buršovky, vedený v červenci 2020 v Soběchlebech.

¹²⁰ Rozhovor s Ladislavem Z. (1931) z Jezírka, vedený v červenci 2020 v Siřemi.

¹²¹ Rozhovor s Irenou O. (1935) z Lipjan u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Plasích.

jako své rodiště a původní *domov*, ale jejím současným *domovem* je místo, kde nyní žije ona i její rodina.

*Víc jsem prožila tady než tam, ale víc cítím domov tam než v Soběchlebech, ale prostě tam ty německý haciendy, to pro mě není domov. Ten rodný dům pro mě něco znamenal. [...] Rodina, když mám rodinu kolem sebe, tak jsem šťastná. Ted' mám domov tady v Jesenici.*¹²²

Zde je nutno uvést, že vztahy k rodnému domu a místu svého dětství jsou velmi niternými pocity, které se velmi těžko verbalizují. Vztah k Volyni na tomto místě není mnohými narátory rozváděn, neboť se soustředí na reflexi svého současného *domova*, který je pro ně aktuálnější než *domov*, který v sobě chovají ve vzpomínkách.

4.6.3 Rodina a sociální vztahy jako aspekt *domova* narátorů

Jak již bylo přiblíženo v předešlé kapitole, významnou roli na konstrukci *domova* mají sociální vztahy. Díky nim se člověk cítí ve společnosti vítaný a akceptovaný. Schütz (1945, s. 370), tyto sociální vztahy rozděluje na dvojí, a to na blízké vztahy, které se vytvářejí v rodinném a přátelském kruhu a také na vztahy tváří v tvář. Tyto vztahy chápe jako interakce se známými, ale i náhodnými kolemjdoucími. Jsou to lidé, se kterými sdílíme určitý prostor v určitý čas. Narátoři často mluví o „známých lidech“, díky kterým se cítí v prostředí dobře. Sociální vztahy jsou klíčové v utváření kulturní či kolektivní identity. Berger a Luckermann (1996, s. 35, 150-151) tvrdí, že blízkost vztahů se zakládá na sdílení referenčního rámce, který vychází ze sdílení každodennosti odehrávající se na určitém místě, proto si tito lidé rozumí a nemusí spolu přítom komunikovat každý den. Pro paní Annu V. a Irenu O. jsou právě známé prostředí a vztahy indikátorem *domova*.

*Známí lidi. Měla jsem sousedy Šebkovi, oba dva zemřeli po týdnu a ted' tady bydlí asi pět lidí a já je neznám. Ta známost hraje důležitou roli. Ještě bych tak potřebovala, abych byla mladší.*¹²³

¹²² Rozhovor s Evženií A. ze Zálesí (1937), vedený v srpnu 2020 v Jesenici.

¹²³ Rozhovor s Annou V. (1936) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

*Tady je pro mě domov. Děti, který jsem učila a ti lidi, co tu potkávám. Plasy jsou malý město, lidi vás tu zdraví, některé už dávno nepoznám.*¹²⁴

Paní Soňa N. lokalizuje svůj *domov* do současného místa, ale zároveň pro ni *domov* znamená setkávání se známými lidmi, přáteli a s krajany, ke kterým má blízko díky sdílené kulturní paměti a volyňské historii. Ale vzápětí dodává, že by se na Volyň nevrátila a že ji ze současného hlediska nepovažuje za *domov*.

*Domov mám ted' už tady. A se svými známými, s krajany se ráda vidím a zavzpomínáme si na Volyň. Vzpomínáme na... podle situace. Bohužel ale je to tak, že se většinou vzpomíná na ty nepříjemné okamžiky. To tak bylo. Nikdo neteskní po návratu na Volyň.*¹²⁵

Nejčastěji byla v kontextu *domova* zdůrazňována přítomnost rodiny a primárních vztahů. Ta charakterizuje podle Schützeho (1945, s. 370), ony blízké vztahy intimity a hlubokých vazeb. Rodina je chápána jako dvojí – jako původní, do které se narodili, ale i ta, kterou zde založili. Narátoři také kladou důraz na udržování dobrých vztahů v rámci rodiny, ale i se vzdálenějšími příbuznými. Setkávání se a soudržnost pro ně hrají v životě a v reflexi *domova* důležitou roli.

*Já bych řekla, že tady [ukazuje na byt] a ještě když přijdou děti... [Kouká na fotky]. Ta rodina je pořád jako ta nejdůležitější i v tom domově musí bejt pohoda.*¹²⁶

Pro Helenu T. je *domov* tvořen přátelskými vazbami v rámci rodiny i mimo ni.

Já nevím, jak to vysvětlit. Aby se všichni tolerovali. Napomínám děti, aby se nehádaly zbytečně. Já teda. S maminkou jsme vycházeli, s Vlád'ovejma

¹²⁴ Rozhovor s Irenou O. (1935) z Lipjan u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Plasích.

¹²⁵ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený červnu 2020 v České Kamenici.

¹²⁶ Rozhovor s Annou V. (1936) z Českého Boratína, vedený v únoru a červnu 2020 v Ústí nad Labem.

*rodičema jsme vycházeli. Někdo je sprostěj, že hned všechno řekne. Musej se lidi tolerovat a v něčem si vyjít vstříc.*¹²⁷

Následujícího citovaného rozhovoru se účastnili pan Miloslav H. a jeho matka Olga H. Ta je nejstarším narátorem tohoto výzkumu a v době rozhovoru jí bylo devadesát devět let. Pan Miloslav je naopak nejmladším účastníkem. Paní Olga se na Volyni vdala a založila tam s manželem rodinu. Manžel se účastnil válečných bojů a s vojsky dorazil do Československa. V roce 1947 ho paní Olga ve svých šestadvaceti letech společně s dětmi následovala. Bylo zajímavé sledovat, jak oba tito narátoři reflektují svůj *domov*. Ačkoliv pan Miloslav tvrdil, že matka často vzpomínala na Volyň a mluvila o ní jako o svém *domově*, paní Olga jeho tvrzení nepodpořila. Spíše je pro ni důležitá přítomnost rodiny, která jí vytváří *domovské* prostředí.

*Miloslav H.: Domov je rodina, kde se dobře mají, nehádají se. Děti jsou zdraví a rostou. No tak to je domov, jak má bejt? [...] Maminka, když mluví a říká „domov“, tak myslí tam, jako na Volyni.*¹²⁸

*Olga H.: Kde sem, tak tam je domov. Všude to je dobrý. Tam, kde je rodina a jsme zdraví.*¹²⁹

Je zřejmé, že chápání *domova* probíhá na různých rovinách. Paní Soňa N. mluvila o dvou – svůj *domov* lokalizuje do místa svého současného bydliště a zároveň vyzdvihuje důležitost rodiny a sociálních vztahů.

*Ted' už je domov tady v České Kamenici. Když se u nás sejde celá rodina a vidím kolem sebe zdravé usměvavé děti a vnoučata. Uvidím prostě členy rodiny.*¹³⁰

Taktéž pro pány Vladimíra a Josefa S. je důležitým faktorem uvažování *domova* rodina. Ta je hlavní podmínkou *domova* a shodují se v názoru, že cítí doma tam, kde žijí společně

¹²⁷ Rozhovor s Helenou T. (1931) z Buršovky, vedený v červenci 2020 v Podbořanech.

¹²⁸ Rozhovor s Miloslavem H. (1942) z Buršovky, vedený v srpnu 2020 v Soběchlebech.

¹²⁹ Rozhovor s Olgou H. (1921) z Buršovky, vedený v srpnu 2020 v Soběchlebech.

¹³⁰ Rozhovor se Soňou N. (1936) z Moštěnice, vedený v červnu 2020 v České Kamenici.

s rodinou. V tomto kontextu to znamená, že Volyň pro ně byla *domovem* tak dlouho, dokud zde jejich rodina žila.

*Domov je pro mě tam, kde mám rodinu.*¹³¹

*Pokud jsme zdraví, tak rodina. Takže by domov mohl být všude, kde je rodina.*¹³²

Pan Josef S. i paní Evženie S. zpočátku oddělují rodinu svých rodičů, do které se narodili a tu, kterou po svatbě založili. Paní Evženie S. označuje *domov* svých rodičů za ten „pravý domov“.

*Pro mě je domov rodina. Rodina byla, když ještě táta a máma žil, to byla rodina. Pak jsme se rozprskli a každé se voženil a to byla taky rodina. A bráchové mám a dvě ségry mám.*¹³³

*To byli naši doma, vždycky rodina, když jsme byli ještě pohromadě, rodiče a všichni sourozenci. To byl pro mě pravej domov. [...] No a příbuzný, jezdili jsme za nima často. Bratřenci. Na Moravu jsme jezdili často. I na Slovensko.*¹³⁴

Paní Marie má *domov* spojený se svými rodiči a s místem své primární socializace. Vedle rodiny jako základního konstitutivního prvku *domova*, popisuje každodenní aktivity a práci. Takto *domov* nahlíží například Douglas (1991, s. 288-289), která jej sice chápe jako lokalizovaný, ale podle ní nemusí být ukotven jen v jednom místě. *Domov* je podle ní utvářen sociálními vazbami, ve kterých dochází ke vzájemné komunikaci a vykonávání běžných činností a aktivit. Tyto činnosti dohromady utvářejí denní řád, kterému členové domácnosti rozumí. V takovém prostředí podle Douglas vzniká *domov*.

¹³¹ Rozhovor s Vladimírem L. (1937) z Michalovky, vedený v červnu 2020 v Teplících.

¹³² Rozhovor s Josefem S. (1929) ze Zálesí, vedený v červenci 2020 v Soběchlebech.

¹³³ Rozhovor s Josefem S. (1932) z Moštěnice, vedený v srpnu 2020 v Siřemi.

¹³⁴ Rozhovor s Evženií S. (1936) z Malované u Lucka, vedený v srpnu 2020 v Duchcově.

No, tak dycky to byl domov tatínka a maminky. Museli jsme poslouchat, museli jsme hlídat, já jsem musela pást krávy, protože nebylo jak to, a tak jsme se chytli. Já jsem chtěla jít do továrny do Podbořan a tatínek mě nepustil. Řikal, „Máme doma práce dost.“¹³⁵

Tady. Tam, kde si můžu nakoupit, uvařit, udělat ty každodenní věci.

Josef S. i Ladislav Z. svůj *domov* lokalizují na místo svého současného bydliště, které vybudovali vlastní pílí a prací. Právě tyto aktivity doslova v materiálním slova smyslu tvořily jejich *domovy*. Podobně na utváření *domova* nahlíží Terkenli (1995, s. 325), podle které je budován v rámci adaptace na stále se měnící vnější podmínky. Obývaný prostor je podle ní přetvářen každodenními aktivitami členů společenství.

Jsmetady takovou dobu, že se tu člověk cítí jako doma. Nejdřív jsme se snažili, abychom něco měli, abychom měli co jíst a práci a pomalu to nabejvalo.¹³⁶

To víš, že na Volyni bylo lepší. Ale tady taky není špatný. No, jak jsme přijeli, tak jsme museli začít hospodařit od znova, nic nebylo, to bylo všechno prázdný. To, co bylo zabraný od Němců, tak Němci tam nechali nábytek a všechno. Tady ten barák byl prázdný, tady nic nebylo. Přímo do tohohle baráku jsme přijeli.¹³⁷

4.6.4 Shrnutí

Představeny byly roviny/aspekty *domova*, které se ve vyprávěních narátorů často opakovaly. Předtím, než vyvodíme závěry, je vhodné znovu zopakovat, že chápání *domova* je velmi individuální a subjektivní záležitostí, kdy pro každého z nás *domov* znamená něco jiného. Mění se také jeho reflexe na základě situace, ve které se zrovna nacházíme (tamtéž, s. 330).

¹³⁵ Rozhovor s Marií K. (1936) z Buderáže, vedený v srpnu 2020 v Siřemi.

¹³⁶ Rozhovor s Josefem S. (1929) ze Zálesí, vedený v červenci 2020 v Soběchlebech.

¹³⁷ Rozhovor s Ladislavem Z. (1931) z Jezírka, vedený v červenci 2020 v Siřemi.

Narátoři nejčastěji spojovali *domov* s rodinou a s dobrými sociálními vztahy, které představovaly přijetí a pocity sounáležitosti se skupinou. Jako místo sociálních vztahů, kde se mohou cítit dobře. Tyto vztahy byly chápány nejen jako blízké vztahy, jak jim rozumí Schütz (1945, s. 370), ale také jako místní sociální síť tvořená setkáváním se a udržováním kontaktů s lidmi tváří v tvář. Primární skupina, tedy rodina a blízké vztahy, mají velký vliv na utváření skupinové a potažmo i osobní identity jedince. Proto nárátoři zdůrazňovali důležitost zachování rodinných a komunitních vztahů na utváření *nového domova*. Po příjezdu pro ně bylo velmi důležité, aby měli možnost být pohromadě se svou rodinou, nebo mít možnost se s nimi stýkat. „Jako doma“ se cítili rychleji ti nárátoři, kterým se alespoň částečně podařilo uchovat svou komunitu z rodné vesnice.

Domov se aktivně utváří neustálým přizpůsobováním se vnějším podmínkám. Szaló (2006, s. 151) tvrdí, že jedinec usiluje o udržení kontinuity ve stále se měnícím světě a snaží se propojovat *starý domov* s *novým*. Dynamiku v tomto případě představují každodenní činnosti, které jsou vykonávány členy domácnosti (Douglas, 1991, s. 288-289). I tato rovina byla v narativech často zmiňována, protože nárátoři pocházeli z agrárního prostředí, kde kvalita živobytí byla odrazem vykonané práce. Proto právě vyprávění o práci zabírá ve vyprávění v kontextu *domova* značnou část. Aktivity všedního dne utvářely *domov* a dávaly mu systém a řád. Práce byla u mnohých z nich spojena s přetvářením půdy a krajiny, a proto je jim v jejich vyprávěních přidávána důležitost. Tuan (2001, s. 149) si tohoto vztahu zemědělců k půdě také všímá a zdůvodňuje ji tím, že *dary půdy* jsou jejich obživou, a proto jim připisují daleko větší důležitost než například lidé z městského prostředí. Nárátoři se proto často ve vzpomínkách vraceli k popisu krajiny a půdy na Volyni, zvláště proto, že měla lepší kvality než ta, na které se usadili po přesídlení. Také se ve vzpomínkách na dětství vraceli k popisu krajiny, kde si jako malí hráli. Zvláště pro starší emigranty se tyto vzpomínky na dětství pojí k Volyni, protože po přestěhování do Československa jim začal dospělý život a starosti o své rodiny.

Nejčastější kritérium pro utváření *domova* byl pocit bezpečí, který v posledních letech svého života na Volyni postrádali. Báli se v první řadě o své životy, ale také o majetek a politické vyhlídky do budoucna. Tento všeobecný pocit nejistoty neprospíval reflexi Volyně jako místa jejich *domova*. I přes tyto nepříjemné situace posledních let tamního života, vzpomínají nárátoři na Volyn jako na *domov* svého dětství. Je jejich rodištěm, ke kterému se vážou jejich nejstarší vzpomínky, které formovaly jejich identitu.

Jak již bylo popsáno v teoretické části práce, Szaló (2006, s. 147-148) podle Schützeho vymezuje dva typy migrantů, jejichž etnický základ má v zemi přistěhování vliv na začleňování se do společnosti a na utváření *domova*. Jedním jsou *navrátilci* a druhým *přistěhovalci*. *Navrátilci* se podle něj po nějaké době vrací do svého důvěrně známého kulturního prostředí a začleňování je tedy jednodušší. Avšak jak již bylo naznačeno výše, adaptace narátorů neproběhla bez obtíží. Zkoumaní zástupci volyňských Čechů se sice navraceli do etnické vlasti svých předků, ale v tomto prostředí nikdy dříve nežili, a proto se nevraceli do „důvěrně známého kulturního prostředí“. Podle něj je jejich chápání *domova* mýtické, které označuje *domov* jako *místo návratu*, tedy místo, odkud člověk pochází a kde má *kořeny*. Volyňští Češi podle jeho teorie částečně splňují také charakteristiku *přistěhovalců/cizinců*, kteří přichází do prostředí, ve kterém nikdy nežili a kterému úplně nerozumí. Snaží se integrovat do zdejšího sociokulturního prostředí a vše se pro ně odehrává v kontrastu *starý* versus *nový* svět a jejich pozornost se upíná k budoucnosti a k *utopickému* projektu vytvoření *konečného domova*. Z výše uvedených narativů by se dalo říci, že zkoumaní aktéři byli na pomezí těchto dvou kategorií. Jejich příjezd byl na jednu stranu chápán jako *návrat ke kořenům* a na druhou stranu v sobě obsahoval vidinu *konečného domova*.

Kde domov můj? Takto položená otázka implikuje hledání určité lokality, ke které mají narátoři nejhlubší vztah. K tomu, abychom tento vztah objevili, je nutné shrnout utváření *domova* v novém prostředí. K tomu je využito kategorií, které ve své práci o teritoriální identitě vytvořil Ondřej Roubal (2013, s. 87-88). Ten pro zjištění vztahu k místu narátorů využívá čtyři kategorie:

1. Motiv vstupu do prostředí.
2. Prožitek začátků v novém prostředí.
3. Aktivní osvojování prostředí a utváření *domova*.
4. Nový *domov*, kde je analyzován vztah k původnímu a *novému domovu*.

Struktura práce v zásadě kopíruje tyto kategorie. Motivy vstupu do prostředí byly analyzovány výše v kapitole 4.4. V souhrnu šlo o koetnickou migraci, která byla politicky, sociálně a ekonomicky motivovaná. Narátoři ji líčí jako útěk do bezpečí. Začátky v novém prostředí a utváření *domova* jsou taktéž šířeji popsány v kapitole 4.5, kdy počáteční euforie byla vystřídána úskalím adaptace do majoritní společnosti. Narátoři hledali oporu v rámci svých komunit, které čítaly lidi, kteří měli stejné hodnoty a styl života jako oni sami.

Vytvářela se u některých subetnická identita. Postupně ale díky škole a každodennímu kontaktu s ostatními splynuli mezi ostatní obyvatele.

Zbývá tedy interpretovat vztah *nový* versus *starý domov*. Ke *starému domovu* se pojí především již zmíněné vzpomínky na své předky a pěkné chvíle v rodinném kruhu a se známými lidmi. Často v tomto kontextu byly připomínány jednodušší hospodářské podmínky, které byly jednou rovinou pozitivního vzpomínání na Volyň. Také vědomí své etnicity a sounáležitost s českou komunitou utvářela v narátorech pozitivní sebehodnocení, díky kterému se mohli vymezovat vůči okolí. Jak již bylo analyzováno a interpretováno v kapitole 4.3 v určitém momentu se Volyň stala pro volyňské Čechy nebezpečným územím. Tyto pocity nejistoty a nebezpečí pramenící z národnostní nesnášenlivosti a bojů, zamezovaly tomu, aby se zde nadále „cítily jako doma“. S tímto pocitem a myšlenkou *konečného domova* přijížděli do českého pohraničí. Během výzkumu narátoři zpětně po více než sedmdesáti letech nahlíželi na počáteční problémy a retrospektivně hodnotili svou adaptaci, která podle jejich soudu byla velmi rychlá právě díky jazykové a kulturní vybavenosti. V Československu byli v bezpečí, jejich životy nebyly bezprostředně ohrožovány boji, zakládali zde své rodiny a adaptovali se do místní společnosti v rovině sociální i psychické. Zkoumaní volyňští Češi se v narativech vyjadřují tak, že se vždy považovali za Čechy, a proto v *domácím* prostředí své etnické majority již nemuseli své *češství* vyjednávat. Zde ale nadále přetvářelo vědomí své kolektivní paměti. Považovali se za Čechy mající svou odlišnou osmdesátiletou historii na území Volyně. Takové vědomí se obracelo k předkům a k jejich velké píli, která také ovlivňovala jejich subetnickou i osobní identitu. *Domov* ve vztahu k lokalitě se vztahuje nejen k místu svého narození na Volyni, na které se soustředí zejména vzpomínky na dětství, ale hlavně k *domovu* v Čechách, kde prožili většinu svého života. *Domov* pro ně tedy není jen místem, rodným domem, bydlištěm či státem (srov. tamtéž, 2013, s. 131-134). *Domov* nemá jen bezpečnostní funkci a materiální jistoty, má mnoho rovin, které sami narátoři ve svých příbězích zmiňovali.

Výše uvedená analýza dopomohla k formulování zjednodušeného schématu *domova*. Ten obsahuje pět rovin. Obdobně jako Andrea Bastian (1995, cit. dle Kreisslová, 2018, s. 162) je *domov* rozdělen na *emoční rovinu*, kam patří vědomí bezpečí, přijetí a intimity. Dále na *sociální aspekt*, který je v analýze zastoupen rodinou a společenskými vztahy a sounáležitostí se skupinou. Třetí oblastí je *dimenze prostorová*, sem spadá veškerá snaha lokalizovat *domov*, například do rodného domu, bydliště, vesnice či státu. Oproti schématu, které uvádí Bastian, je zde přidána narátory často zmiňovaná *materiální rovina*, která

znamená hmotné zajištění a vytváření podmínek pro pocit bezpečí. Z analýzy narativů vyšla potřeba utvořit další rovinu, která v sobě bude obsahovat problematicky vyprávěnou rovinu *symboličnosti domova*, kam by patřila jakási *vyšší emoční úroveň* prožívání a chápání *domova*. Tato úroveň je v analýzách neskadno postřehnutelná, neboť tyto niterné pocity jsou jen velmi těžko verbalizované. Tato vyšší emoční rovina vytváří *prostor* pro vztah narátorů k oběma *domovům*, které jsou součástí jejich vědomí o historii svých předků a o své vlastní. Ty utváří jejich osobní identitu a dávají jim možnost pochopit své místo ve světě.

Obdobně jako začátek této části práce byl otevřen básní Jana Pospíšila (1993, s. 25), tak i její závěr je zakončen básní od stejného autora. Zde je nostalgicky vzpomínáno na rodné místo, vesnici a přilehlou krajinu.

Vesničko moje na Volyni

Jan Pospíšil

Vesničko moje na Volyni,
tak tichá, skromná ve své kráse,
když sady tvoje stříbří jíní,
i máj, když z květů usmívá se.

Vzpomínka útěchou mně byla,
když sám jsem zůstal v cizí zemi,
na tebe, vesničko má milá,
nejhezčí vísko mezi všemi.

I dnes, kdy domov svůj jsem našel
po letech bouří, trmácení,
na Volyň vracejí se zase
tak často vzpomínky mé v snění.

Zda ještě bílé domky svítí
skrz zeleň zahrad? Nad potokem
zda rozkvétá na lukách kvítí

s příchodem jara každým rokem?

Zda zlatý lán pšeničných polí
objímá jako kdysi tebe?
Zda stejně krásné nad topoly
se klane ukrajinské nebe?

Tvůj obraz tolik blízký, známý,
mi zmizel v nedozírné dálno.
A často, věř mi, připadá mi,
že tomu je už dávno, dávno,

kdy naposledy tiché sbohem
jsem šeptal chvějícíma rtoma,
a sám šel světem se svým bolem,
své štěstí s tebou nechal doma.

Dnes v nový domov, ve vlast starou
když vracíme se, tvoje děti,
poslední pozdrav nad dálavou
k tobě, vesničko moje, letí.

Vlast česká domovem nám bude
za širé lány Ukrajiny,
mně vzpomínka však navždy zbude
na tebe, vísko na Volyni.

5 Výsledky a diskuse

Práce se zaměřovala na koetnickou migraci volyňských Čechů, kteří se po druhé světové válce *navraceli* do vlasti svých předků. Zkoumaná problematika byla dříve nahlížena skrze koncepty reemigrace či návratové migrace. Vzhledem k cílům práce byl však vybrán koncept koetnické migrace, který se zaměřuje na subjektivní perspektivu migranta a nenahlíží na migrační zkušenost perspektivou státu, jako tomu bylo u výše zmíněných konceptů. Koetnická migrace pracuje s myšlenkou, že etnická migrace je *privilegovaná*, jen do té doby, než se migranti přesídlí do země příchodu. Zde totiž dochází ke sžívání se s místními, které mohou provázet problémy (Čapo Žmegač, 2005, s. 200-208). V této části práce jsou prezentovány výsledky tohoto výzkumu, které jsou zde komparovány s dosavadními pracemi o volyňských Češích a s dalšími koetnickými migracemi.

Situace po druhé světové válce se vyznačovala úsilím o vytvoření etnicky homogenních států. Takové politické podmínky měly vliv na odchod volyňských, jugoslávských Čechů a *sudetských* Němců ze svých současných *domovů*. Ačkoliv se migranti z pohledu států *navraceli* do *etnické vlasti*, oni sami opouštěli v první řadě své současné *domovy* a měli obavy z neznámého prostředí. Všechny zmíněné koetnické migrace měly společný faktor a tím byl příjezd do prostředí, ve kterém nikdy předtím nežili, ale s místními obyvateli sdíleli etnický základ. Uvedené koetnické migrace se liší důvodem odjezdu. *Sudetští* Němci byli násilně vysídlení z českého pohraničí, kde dříve tvořili většinové osídlení. Jugoslávští a volyňští Češi sdílí podobný motiv *návratu*. Jejich zástupci byli aktivní v bojích o osvobození Československé republiky a po vysídlení Němců z pohraničí byli žádanými skupinami, které měly *poslovanštit* tvář pohraničí a zaplnit tak prázdná pracovní místa po vysídlených Němcích.

Zjištěním vycházejícím z analýzy narativů jsou motivy odchodu volyňských Čechů. Těmi jsou zejména: odchod za lepšími socioekonomickými podmínkami, pocit vlastenectví a touha shledat se opět se členy své rodiny, kteří do Československa došli vlivem válečných událostí (srov. též Nosková, 2007, s. 109-111). V tomto výzkumu byl narátory akcentován zejména motiv *útěku do bezpečí*. Politická situace a národnostní boje na Volyni po druhé světové válce nevytvářely dobré životní podmínky. Peterson (1958, s. 261) tvrdí, že život v ohrožujících podmínkách a následný útěk z tohoto prostředí jsou charakteristické pro nedobrovolnou migraci. Proto se v práci oproti předešlým publikacím Noskové,

Heroldové či Vaculíka hovoří o nedobrovolné migraci. Tato koetnická migrace nebyla násilná, jako tomu bylo například u *sudetských* Němců, protože volyňští Češi se mohli svobodně rozhodnout, zda chtějí ve stávajících podmínkách zůstat. Nebyli z Volyně násilně vyháněni.

Adaptace do majoritní společnosti, i přes sdílený etnický základ, se v prvních letech neobešla bez obtíží. Takový průběh je pro koetnické migrace charakteristický. Ačkoliv stát volyňské Čechy zpočátku vítal a prezentoval je jako *budovatele pohraničí*, majoritní společnost nesdílela nadšení z jejich příchodu. Samotná majoritní společnost nebyla homogenní, neboť se v českém pohraničí po vysídlených Němcích usazovali Češi z vnitrozemí, koetniční migranti a další skupiny. Vlivem zmatků v rozdělování zkonfiskovaného majetku vznikaly mezi *vnitrozemskými* a volyňskými Čechy konflikty, které byly spíše ekonomického charakteru. *Vnitrozemští* Češi volyňské Čechy označovali za *přivandrovalce* a méněcenné obyvatelstvo z Východu. Obdobné situace se sžíváním se s majoritní skupinou zažívali jugoslávští Češi a *sudetští* Němci. Všem těmto koetnickým migrantům byly připisovány stereotypy vázající se na místo odkud přišli. Obecně jim byl připisován nižší sociální status (Kreisslová a kol., 2019, s. 133-134, 361). Narátoři si v takto nehostinném prostředí přišli jako *cizinci*. V prvních chvílích po příchodu byla pozornost soustředěna na rozdíly mezi koetnickými migranty a místními. Narátoři zmiňovali zejména socioekonomické rozdíly, které ale postupem času zmizely. Odlišné oblékání odůvodňovali nedostatkem financí a nechápali jej jako kulturní rozdíl (srov. Nosková, 2007, s. 146). Heroldová (1983, s. 110) zdůrazňuje kulturní specifika, kterými se volyňští Češi odlišovali od ostatních Čechů. Rozdíly vidí především v odlišném stravování, mluvě, náboženství a oblékání. Tyto rozdíly byly v narativech zmíněny, ale nebyly, na rozdíl od odborné literatury, narátory nahlíženy jako zdroj konfliktů mezi místními a volyňskými Čechy.

Nosková (2007, s. 140-144) popisuje pocity krivdy, které její narátoři po příjezdu pociťovali a všímá si jejich izolovanosti vůči ostatním Čechům. Podle ní Češi utvořili skupinu *My* – volyňští Češi, které byly připisovány pozitivní vlastnosti, versus *Oni* – *vnitrozemští* Češi. Ke stejnému závěru dochází i tato práce, avšak toto skupinové vymezování je zde chápáno jako subetnická identita, kterou si volyňští Češi utvořili v reakci na negativní postoje, které vůči nim zaujala majoritní společnost. Odmítli méněcenné postavení, do kterého byli místními Čechy zařazováni a pěstovali vědomí své skupinové výjimečnosti. Podle Čapo Žmegač (2005, s. 214) je utváření subetnické identity

pro koetnické migrace typické a je možné jej pozorovat u jugoslávských Čechů i *sudetských* Němců. V této práci však narátoři akcentovali zvláště důležitost příbuzenské a sousedské komunity na adaptaci do místní společnosti a utváření *domova*.

Dle výpovědí se narátoři s místními obyvateli *sžili* (srov. Nosková, 2007, s. 147). Tohoto výzkumu se účastnili mladší narátoři (než u Noskové), kteří po příjezdu do Československa nastoupili do školy a jejich integrace postupovala podstatně snadněji a rychleji v porovnání s jejich rodiči a starší generací. Za hlavní adaptační prvky považovali narátoři znalost jazyka, kultury a aktivní začlenění do školního a pracovního rytmu. Nosková (2007, s. 145) zkoumala starší zástupce volyňských Čechů, kteří se po příjezdu zařazovali do pracovního prostředí. Většinou se jednalo o zemědělské práce. Ve svém výzkumu dochází k závěru, že práce v JZD fungovala jako *stmelovací prvek*, který napomohl integraci do místní společnosti.

Utváření *nového domova* probíhalo současně s integrací do místní společnosti. V práci bylo zjištěno, jaké faktory měly vliv na utváření *domova*. Ukázalo se, že v tomto ohledu bylo nejdůležitější udržení vztahů v rámci komunity a zachování blízkých sociálních vztahů. Narátoři o *domově* uvažovali na rovině emoční, sociální, prostorové, materiální a symbolické. Podobně jako u Roubala (2013, s. 131-134) se u vybraných volyňských Čechů objevuje vztah ke dvěma *domovům*. Pro všechny narátory je *domov* na Volyni spojen se vzpomínkami na dětství a toto kolektivní vědomí svého původu a svých kořenů utváří část jejich osobní identity, a tím vytváří niterný vztah k oběma lokalitám. Někteří narátoři stále považují Volyň za jeden ze svých *domovů*. Většinu času však žili zde, a proto je tento *domov* více přítomen. K Volyni, jako *domovu*, se ubírají ve svých vzpomínkách na hezké i bolestivé zážitky. Česká republika a jejich současná bydliště jsou nyní jejich hlavním a *konečným domovem*.

6 Závěr

Práce byla zaměřena na migraci volyňských Čechů, kteří po druhé světové válce opustili své *domovy* na Volyni a přesídlili se do pohraničí Československa. V kontextu této migrace se práce soustředila na to, co pro zkoumané zástupce volyňských Čechů znamená *domov* a kde jej lokalizují. Dále se práce zaměřovala na to, jak narátoři reflektovali svou migrační zkušenost, následnou adaptaci do majoritní společnosti a utváření *nového domova*.

V první části byla představena metodika a cíl práce. K naplnění cílů bylo využito kvalitativní metody, která byla realizována prostřednictvím biograficko-narativních rozhovorů. Ty byly pro práci ideální z hlediska hloubkového pochopení narátorova subjektivního pohledu, který napomáhal zjištění, jak narátor zpětně re-konstruuje svůj *domov*. Součástí biograficko-narativních rozhovorů byly také doplňující otázky, které se konkrétně týkaly tématu *domova*. Rozhovorů se účastnilo patnáct pamětníků, kteří byli z řad tzv. generace zážitku.

V druhé části byla představena teoreticko-metodologická východiska, která pojednávala o důležitosti paměti ve vzpomínání, dále poskytla přehled vývoje chápání *domova* a jeho reflexi v kontextu migrace. V této části je zdůvodněno využití konceptu koetnické migrace, který je vhodný pro zkoumání migrace etnických přistěhovalců, protože z emické perspektivy narátorů zkoumá úskalí této migrace, následné adaptace a utváření *domova* v nové zemi.

V empirické části byl nejdříve prostřednictvím historické literatury představen příchod volyňských Čechů do oblasti volyňské gubernie. S tím úzce souvisely vzpomínky narátorů na jejich předky a začátky na Volyni. Dále práce pojednávala a řešila reflexi *domova* na Volyni z aktéřské perspektivy. Chronologicky následovala a také v práci se problematizovala zkušenost odchodu, cesty a příchodu do Československa. Jako hlavní motiv k reemigraci byl z pohledu narátorů pocit bezpečí, jejich odchod tak nebyl vždy dobrovolnou volbou, ale lze ho chápat jako vynucený tamním politickým a národnostním klimatem. V souvislosti s příchodem do Československa se práce věnovala otázkám adaptace a vytváření *domova* v novém prostředí. Značná pozornost zde byla věnována počátečním rozdílům vůči místním obyvatelům a faktorům, díky kterým se dle narátorů podařilo jejich začlenění do majoritní společnosti, která byla stejné etnicity, přesto se zde octli v pozici *cizinců/navrátilců*, jak je ostatně pro koetnický typ migrace příznačné.

V diplomové práci bylo na pozadí procesu koetnické migrace a její reflexe zjišťováno, jak narátoři chápou a interpretují *domov*. Na základě získaného biograficko-narativního materiálu bylo identifikováno pět rovin chápání *domova*. Materiální rovina, jak již název napovídá, je charakteristická materiálním zajištěním *domova*, které dává vzniknout emoční rovině. Ta je zde utvářena pocity bezpečí, intimity a přijetí. Do sociální roviny patří blízké sociální vztahy i interakce tváří v tvář s místními a známými lidmi. Prostorová rovina odráží jedincovo vztah k prostoru a lokalizaci *domova*. Dále je zde problematizována symbolická rovina, která umožňuje chápat *domov* na vyšší emoční úrovni, propojuje výše zmíněné roviny a utváří pomyslný *prostor* pro vyjednávání vztahu narátorů k oběma *domovům*, které jsou součástí jejich vědomí o historii předků a své vlastní minulosti. Symbolická rovina má vliv na osobní identitu narátorů, dává jim možnost pochopit své místo ve světě. Pro volyňské Čechy je *domov* místem, kde žijí oni a jejich rodina, blízcí a přátelé, jsou přijímáni místní komunitou. Zároveň jde o místo, které nabízí materiální zajištění a pocit bezpečí. Právě tyto faktory sehrávaly zásadní roli v rozhodnutí opustit Volyň. Ekonomická a národnostní situace dané oblasti jim tyto požadavky na *domov* již nezabezpečovala. Volyňští Češi se po sedmdesáti třech letech života na území České republiky zde cítí *doma*. Integrace do majoritní společnosti byla dle narátorů úspěšná. Volyňští Češi se v první řadě chápou jako Češi, v rámci své subetnické identity jsou si však vědomi svého původu a jsou nositeli kolektivní paměti skupiny s migrační zkušeností. K Volyni mají niterní vztah, který je součástí vlastního sebeobrazu, který ukotvuje člověka v životě a dává mu možnost porozumět svému místu ve světě. Volyňští Češi mají vztah k oběma *domovům*, aktuální *domov* v České republice je pro ně ovšem důležitější. Tento nový *domov* je tím primárním, byť historicky druhořadým.

Diplomovou práci lze chápat jako přínos ke kompletaci obrazu života volyňských Čechů, jejich vnímání integrace a chápání *domova*. Navazuje na předešlé odborné práce o volyňských Čechích a obohacuje je o migrační zkušenost z perspektivy mladších narátorů. Je pravděpodobně jednou z posledních prací, které mohou vzniknout za přímé účasti tzv. generace zážitku.

7 Seznam použitých zdrojů

Tištěné dokumenty

ANAMI, Tóru, 1992. K formám adaptace reemigrantů. In: *Češi v cizině 6*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Praze, s. 34-38. ISSN 80-85010-48-8.

ASSMANN, Jan, 2001. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-051-6.

BROUČEK, Stanislav, 1992. Vliv objektivních a subjektivních faktorů na proměny etnicity u českého etnika v zahraničí a při reemigraci. In: *Češi v cizině 6*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Praze, s. 7-10. ISBN 80-85010-48-8.

BROUČEK, Stanislav, 2018. *Migrace a česká etnologie*. Praha: Středisko společných činností AV ČR. Věda kolem nás. ISBN 978-80-270-4277-7.

ČAPO ŽMEGAČ, Jasna, 2010. Introduction: Co-Ethnic Migrations Compared. In: ČAPO ŽMEGAČ, Jasna, Christian VOSS a Klaus ROTH. *Co-Ethnic Migrations Compared: Central and Eastern European Contexts*. München: Otto Sagner, s. 9-36. ISBN 3-86688-126-6.

CHROMÝ, Pavel, 2003. Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In: JANČÁK, Vít, Pavel CHROMÝ a Miroslav MARADA. *Geografie na cestách poznání*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, s. 163-178. ISBN 80-86561-10-0.

GIDDENS, Anthony, 2013. *Sociologie: Aktualizované a rozšířené vydání revidované Philipem W. Suttonem*. 1. Praha: Argo. ISBN 728-80-257-0807-1.

EISCH, Katharina, 2001. Erkundung und Zugänge I: Feldforschung. Wie man zu Material kommt. In: Löffler Klara (Hg.): *Dazwischen. Zur Spezifik der Empirien in der*

Volkskunde. Hochschultagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde in Wien 1998. Wien: Institut für Europäische Ethnologie: 27-46. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität Wien, Bd. 20).

HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard a Marie JAISSON, ed., 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství. Klas (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-016-2.

HEROLDOVÁ, Iva, 1986. Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po 2. světové válce. In: *Češi v cizině 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Praze, s. 153-164. ISBN 978-80-850-1072-5.

KREISSLOVÁ, Sandra, 2011. *Konstrukce kolektivní identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců*. Praha. Disertační. Karlova Univerzita v Praze.

KREISSLOVÁ, Sandra, Jana NOSKOVÁ a Michal PAVLÁSEK, 2019. *"Takové normální rodinné historky": obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Praha: Argo. Folkloristika. ISBN 978-80-257-3036-2.

MANOVÁ, Danuše, Roman ŠTÉR, Josef VLK a Dagmar MARTÍNKOVÁ, MARTINKOVÁ, Dagmar, ed., 2012. *Návraty volyňských Čechů*. Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel. ISBN 978-80-903164-9-2.

NOSKOVÁ, Helena, 1999. *Návrat Čechů z Volyně: naděje a skutečnost let 1945-1954*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

NOSKOVÁ, Jana, 2007. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Brno: Ústav evropské etnologie. Etnologické studie. ISBN 978-80-254-0095-1.

KILIÁNOVÁ, Gabriela, 1992. Rozprávania zo života ako žáner ľudovej prózy. *Slovenský národopis*. **40**(3), 267–279. ISSN 1339-9357

KONOPÁSEK, Zdeněk, 1994. *Auto/biografie a sociologie*. Druhá verze. Praha: Institut sociologických studií FSV UK.

PAVLÁSEK, Michal a Jana NOSKOVÁ, ed., 2013. *Když výzkum, tak kvalitativní: serpentinami bádání v terénu*. Brno: Masarykova univerzita. Etnologické studie. ISBN 978-80-210-6480-5.

PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ, 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-311-3.

POSPÍŠIL, Jan, 1993. *Setkání a loučení*. 1. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel.

RAPPORT, Nigel a Andrew DAWSON, 1998. Home and Movement: A Polemic. In: RAPPORT, Nigel a Andrew DAWSON. *Migrants of Identity: Perception of Home in a World of Movement*. Oxford: Berg Publishers, s. 8-16. ISBN 1859739946.

ROUBAL, Ondřej, 2013. *Biografická identita v pohraničí: teritoriální identita v životních příbězích poválečných osídlenců pohraničí severních Čech*. Praha: Professional Publishing. ISBN 978-80-7431-130-7.

SPURNÝ, Matěj, 2011. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Praha: Antikomplex. ISBN 978-80-904421-3-9.

SZALÓ, Csaba, 2006. Domov a jiná místa/ne-místa formování kulturních identit. *Sociální studia*. Brno: Masarykova Univerzita, **2006**(1), 145-161. ISBN 1214-813X.

TUAN, Yi-Fu, 2001. *Space and Place: The Perspective of Experience*. 8. Minneapolis: University of Minnesota Press. ISBN 0-8166-3877-2.

TURNER, Victor, 2004. *Průběh rituálu*. Přeložil Lucie KUČEROVÁ. Brno: Computer Press. Eseje a studie. ISBN 80-7226-900-3.

VACULÍK, Jaroslav, 1995. K místu volyňských Čechů v I. a II. odboji. In: *Češi v cizině 8*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Praze, s. 67-74. ISBN 80-85010-02-X.

VACULÍK, Jaroslav, 1997. *Dějiny volyňských Čechů I*. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel. ISBN 80-901878-5-4.

VACULÍK, Jaroslav, 1998. *Dějiny volyňských Čechů II*. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel. ISBN 80-901878-8-9.

VACULÍK, Jaroslav, 2001. *Dějiny volyňských Čechů III. (1945–1948)*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-2568-9.

VACULÍK, Jaroslav, 2002. *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-2818-1.

VALÁŠKOVÁ, Nad'a, 1996. Češi v Rusku. In: *Češi v cizině 9*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Praze, s. 26-47. ISBN 80-85010-50-X.

VAN GENNEP, Arnold, 1997. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Přeložil Helena BEGUIVINOVÁ. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. Mythologie. ISBN 8071061786.

VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE, 2015. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie. 2.*, přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-2931-5.

Elektronické dokumenty

ČAPO ŽMEGAČ, Jasna, 2005. Ethnically Privileged Migrants In Their New Homeland. *Journal of Refugee Studies* [online]. **18**(2), 199-215 [cit. 2020-10-25]. Dostupné z: doi:10.1093/refuge/fei021

DOUGLAS, Mary, 1991. The Idea of a Home: A Kind of Space. *Social Research* [online]. The Johns Hopkins University Press, **58**(1), 287-307 [cit. 2020-10-05]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/40970644>

FISCHER-ROSENTHAL, Wolfram a Gabriele ROSENTHAL, 2001. Analýza narativně-biografických rozhovorů. *Biograf* [online]. (24), 34 odst. [cit. 2020-10-06]. ISSN 1211-5770. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v2402>

GIBAS, Petr, 2017. Domov jako konceptuální rámec, téma i výzkumný terén: vývoj i současná podoba studií domova. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., **53**(2), 241-268 [cit. 2020-10-05]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2017.53.2.315

HEROLDOVÁ, Iva, 1955. Vytváření domova v novoosídlenecké pohraniční vesnici. *Český lid* [online]. Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, **42**(5), 193-200 [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/42697530>

HEROLDOVÁ, Iva, 1983. Volyňští Češi–Jugoslávští Češi. *Český lid* [online]. Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, **70**(2), 108-113 [cit. 2020-11-23]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/42702932>

JIRKA, Luděk, 2020. Návratová migrace, reemigrace nebo etnická návratová migrace? Potomci krajanů ze západní Ukrajiny a z jižní Moldávie a jejich důvody migrace do České republiky. *Český lid* [online]. **107**(2), 211-229 [cit. 2020-09-28]. ISSN 00090794. Dostupné z: doi:10.21104/CL.2020.2.05

MALKKI, Lisa, 1992. National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology* [online]. 7(1), 24-44 [cit. 2020-10-05]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/656519>

PAWAR, Rohit, 2013. Use Audio-Visual Data in the Qualitative Research Work. *International Journal of Scientific and Research Publications*, [online]. 3(8), 1-2 [cit. 2020-09-28]. ISSN 2250-3153. Dostupné z: <http://www.ijsrp.org/research-paper-0813/ijsrp-p20120.pdf>

PETERSEN, William, 1958. A General Typology of Migration. *American Sociological Review* [online]. 23(3), 259-266 [cit. 2020-11-09]. ISSN 00031224. Dostupné z: [doi:10.2307/2089239](https://doi.org/10.2307/2089239)

SCHÜTZ, Alfred, 1945. The Homecomer. *American Journal of Sociology* [online]. Chicago: The University of Chicago Press, 50(5), 369-376 [cit. 2020-10-05]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/2771190>

SOMERVILLE, Peter, 1992. Homelessness and the Meaning of Home: Rooflessness or Rootlessness? *International Journal of Urban and Regional Research* [online]. 16(4), 529-539 [cit. 2020-10-05]. ISSN 03091317. Dostupné z: [doi:10.1111/j.1468-2427.1992.tb00194.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1992.tb00194.x)

TERKENLI, Theano S., 1995. Home as a Region. *Geographical Review* [online]. 85(3) [cit. 2020-10-05]. ISSN 00167428. Dostupné z: [doi:10.2307/215276](https://doi.org/10.2307/215276)

TOUŠEK, Laco, Lenka J. BUDILOVÁ, Gabriela FATKOVÁ, Ondřej HEJNAL, Lubomír LUPTÁK, Michal RŮŽIČKA a Jan ŠIMEK, 2015. *Kapitoly z kvalitativního výzkumu* [online]. 1. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni [cit. 2020-09-08]. ISBN 978-80-261-0471-1. Dostupné z: http://www.antropologie.org/sites/default/files/publikace/downloads/tousek-et-al_2015_kapitoly_z_kvalitativniho_vyzkumu.pdf

VOLBRACHTOVÁ, Libuše, 1994. Kulturní paměť, historické vědomí a kolektivní paměť v procesu interpretace vzpomínek. *Český lid* [online]. **81**(4), 285-294 [cit. 2020-09-28]. Dostupné z: <https://biblio.hiu.cas.cz/documents/13327?locale=cs>